

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 2, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 2, 2020

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і включено до
Переліку наукових фахових
видань України (категорія
«Б») зі спеціальностей
033. Філософія та
054. Соціологія відповідно
до Наказу МОН України від
02.07.2020 № 886 (додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 7
від 24.12.2020.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

Редакційна колегія

Борінштейн Є. Р. – головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Атаманик З. М. – заступник головного редактора, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Балашенко І. В. – відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Гансова Е. А. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Давід Шварц – Professor of political science (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Данієль Хасідім Ор-Шалон – Doctor of Philosophy in Economics (Тель-Авівський університет, Ізраїль)

Добролюбська Ю. А. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Златіца Плашійенкова – PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина)

Лісенко О. В. – доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Огорокова В. В. – доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Орленко І. М. – завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»), Одеса, Україна)

Петінова О. Б. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Романенко М. І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти, Дніпро, Україна)

Романенко С. С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна)

Шип С. В. – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»), Одеса, Україна)

Юшкевич Ю. С. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет, Одеса, Україна)

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: - статтю прийнято до друку, - доопрацювати статтю, - автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	6. Філософія освіти	11. Методологія та методи
2. Гносеологія	7. Філософія синергетики	соціологічних досліджень
3. Філософська антропологія	8. Етика та естетика	12. Соціальна структура, соціальні
4. Соціальна філософія	9. Філософія релігії	інститути та процеси
5. Філософія історії	10. Теорія та історія соціології	13. Спеціальні та галузеві
		соціології

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: **актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukraïnskoi movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ

UDC 1.125

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.1>**Guyvan Petro Dmytrovych**

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,

Professor

Poltava Institute of Business

7 Sinna str., Poltava, Ukraine

THE STUDY OF THE ESSENTIAL NATURE OF TIME IN THE CONTEXT OF PERCEPTION OF THE FUNDAMENTAL PHENOMENA OF EXISTENCE

This work is devoted to the study of a very important in science question about the content and essence of time, its relationship with spatial phenomena and perceptions of these processes by man. After all, it is in the human consciousness that the passage of time can only manifest outward changes in specific phenomena in relation to past events and their expectations in the future. The essence of time is analyzed, which in human perception is a phenomenon characterized by a special emotionality of awareness as a factor that determines the temporality of our stay on earth. In this context, there are serious difficulties in the process of cognition of time. The controversy in philosophical science is analyzed as to whether time is an objective manifestation of the real material world, or, conversely, it is in the plane of subjective perception, that is, acts as a certain spiritual phenomenon. Philosophical ideas that denied the objectivity of time or its existence in general, which were quite popular during the long development of scientific thought, were studied. Particular attention in the work is paid to the perception of temporal manifestations of matter within the ontology, the section of philosophy that studies the fundamental principles, the general categories of being. The theory of ontological idealism is considered, the main idea of which was that the ideal perception forms in the mind significant differences between the object and its imaginary image. According to this concept, time is perceived as a psychological fact, the inner experience of the human soul. Specific phenomena of nature are interpreted mainly from a subjectivist standpoint, and the important philosophical category of “things in themselves” as something objectively existing is not recognized outside the consciousness of the subject. The so-called “transcendental” direction is evaluated separately. According to the paradigms of this concept, space and time are a priori forms of contemplation, which seek to provide certainty and order to cognition, but in themselves are not part of it. This is the transcendence of space and time, and counteracting the empirical knowledge.

Key words: time course, present, past, future.

Introduction. Matter is in constant motion, and this motion occurs in a certain space and time. Space and time are forms of existence (being) of matter. Space determines the length (geometric dimensions) of material objects and characterizes their interaction, while time determines the duration of existence of these objects and the sequence of their change. In other words, the content of matter is concrete objects, and the form of their existence, as well as all matter, is time and space, which are characterized by such characteristics as objectivity, irreversibility (for time) and recognizability. For many millennia, mankind has tried to comprehend the time course, to create a holistic system of knowledge about time, its properties, structure, to create theories of knowledge. In our daily life we constantly feel the time factor in any sphere of our practical activity. This applies to both economic and social relations and the sphere of knowledge of various aspects of life around us. Material objects, socio-political relations, norms of law, ethical and aesthetic principles cannot be unchanged, they are necessarily subject to temporal influence. The question of time and duration of certain legally significant acts occupies an extremely important place in legal science. It is one

of the main themes of scientific reflection, because it is with the temporal dimensions of different in nature and content of legal phenomena significantly depends on the very nature of social relations. The question “what is time, what is the meaning of this phenomenon” has long been of interest to scientists, from philosophical to apologists for classical and relativistic physics: they all tried to understand the meaning of time, to understand its nature and essential properties.

Purpose and objectives. This topic is very relevant, this is primarily due to the fact that time belongs to the list of fundamental general categories that have a defining, formative methodological value for a real understanding of the existing relationships in the universe and the relationship of reality and cognition. After all, with each passing period, the density of past events increases, the flow of information increases, which is perceived and re-evaluated each time, both by society and by each individual. This encourages the periodic questioning of the importance of time, its role and manifestations in the surrounding reality. Time is the all-encompassing factor that makes it possible to make an essential connection between events and phenomena that occur in space, giving them a proper perception of their place in the system of interactions of various phenomena of a particular being. As Thales of Miletus once claimed, the wisest time is because it reveals everything [1].

Research methods. The research of these scientists was aimed at providing a general description of the concept of temporal motion, its forms, properties and structure, including the ratio of time categories of present and past and future, within the ontology as the main scientific method in this field. But the doctrine currently lacks an analysis of the effectiveness and efficiency of studying the process of how time correlates with other natural phenomena and has its own personal characteristics in terms of the interaction of different temporal aspects. This is largely important for characterizing the relationships of different time states. The study of individual approaches to the effectiveness of such interaction, which ultimately determines the essence, the quintessence of time and can be defined as the unity of the past, present and future, is the purpose of this scientific article.

Results. Time in human perception is a phenomenon that is characterized by a special emotional awareness as a factor that determines the temporality of our stay on earth, it is an indicator that regulates life expectancy, and hence – periods of legal acts committed by a person to regulate any material legal relations. On the other hand, the temporal laws of existence are the least studied. Even in the field of philosophical science, which is the basis of the vision of the essence of the main processes in the world, the concept of time and its content and basic manifestations are not established and defined. Moreover, it is postulated that modern man, like his ancient ancestors, continues to have no influence on the passage of time. It, as well as its individual properties, is a mystery to mankind not only in the fields of micro- and megaworlds, which are available for applied research, but also at the level of our domestic experience [2, p. 3–4]. We must state that there are serious difficulties in the process of cognition of time. At first glance, it would seem that time is an everyday, largely everyday category that is familiar and commonplace in our lives. However, his more meticulous study with the identification of characteristic features and properties inevitably encounters obvious difficulties: time is not subject to detailed consideration, like other properties of objects. There are signs of problems, both objective and subjective. The first is the place of observation of the phenomenon under study. Man and any of his actions, including the laws of building social relations, various legal and customary acts, cannot remain beyond time. They are not outside certain actions that take place in space, and with them, regardless of whether a particular subject is a participant or not, travels in time.

Exploring the essence of time and its main properties, usually the first question that arises is: is time an objective manifestation of the real material world, or, conversely, it is in the plane of subjective perception, that is, acts as a certain spiritual phenomenon. After all, doubts about the objectivity of the existence of time are well-founded. For example, in nature there can be no such phenomenon, the constituent elements of which have already ceased to exist, or it has not yet begun. Such an analysis led Aristotle to the idea of the ephemerality of time: time does not exist, because one part of it already was, and it is not now, the other will be, but it is not yet. These parts consist of both infinite time and its allocated interval. But what does not exist cannot be proper to existence [3]. Philosophical ideas that denied the objectivity of time or its existence in general

were quite popular during the long development of scientific thought. Example. I. Kant postulated that time and space are forms of our sensitivity, our mind, the innate ability of man to put in order various things and events. Taking into account scientific developments, special terms appeared that characterized the essence of the temporal properties of the object of observation: biological time, social time, psychological time, etc. In fact, the development of our ideas about the space-time motion of matter are successive stages in the development of human cognition. Today in the literature we can find three definitions of these categories: real, perceptual and conceptual space and time. Real space-time is postulated as objectively real forms of existence of matter, conditions of coexistence of objects. Perceptual space and time express the conditions of existence and change of our ideas and other mental acts of the subject. Finally, conceptual space and time are abstract mathematical structures that can model real space-time relations [4, p. 24]. The latter approach is used in the study of the properties of time within physical science. The special science of relationships in time is called chronometry, the interaction of conceptual time with space is studied within chronogeometry. However, by and large, the conceptual questions of the essence of time are problems of philosophy.

Historically, the question of being, its forms, properties and structure, including space, time, motion, was studied within the ontology – the doctrine of being [5, p. 145], a section of philosophy that studies the fundamental principles, the general categories of being. Ontology tries to make a general outline of the phenomena existing in nature, thus not being reduced to developments of separate sciences. One of the main categories that characterize a certain phenomenon in the ontology as real, objective and independent of human consciousness is the concept of matter. Matter as a philosophical category is perceived not because of its individual specific properties, but because of the general, comprehensive and abstract nature of its manifestations. It does not contain any definite features, but is only the result of abstract human thinking. Thales, Anaximander, Aristotle, and Plato were considered to be the first scholars who made a significant contribution to the development of issues of ontological orientation within European philosophy. Identifying time with eternity, they qualified it as an independent manifestation, a pure duration that flows evenly, in the end, as a container of events [6]. Their awareness of matter was based on the principles of materialist perception. In particular, Aristotle, assessing the manifestations of the motion of matter as a separate substance noted that they are not perceived at the level of direct sensations, the recognition of its existence is due to the generalization of our observations.

With the further development of science, the ontological theory of idealism became widespread, emphasizing the subjective and figurative reflection of being in the human mind. The basic idea here was that ideal perception forms in the mind essential differences between an object and its imaginary image. An image does not have all the physical properties of a particular object, because it is devoid of corporeality, it is not material. Therefore, space and time were imagined as ways of arranging matter through cognition, so they have a psychological origin. Time was perceived as a psychological fact, the inner experience of the human soul. Significant research within the idealist theory was carried out by such philosophers as Augustine, Thomas Aquinas, F.V. Schelling, and G.V. Hegel. Thus, philosophical thought began to tend to denote the concept of matter through the cognition and consciousness of man as the recognition of real objective phenomena that exist independently of it, but are reflected as such in consciousness through sensations. Space and time were interpreted as manifestations of human sensitivity, cognition. It was believed that human subjectivity is not reduced to objective-material manifestations, is a specific way of being of consciousness, inherent only in the thinking person. It cannot be manifested objectively and studied by scientific methods, but due to its mental comprehension a person constitutes the surrounding nature into a certain image endowed with spatio-temporal criteria. According to this theory, specific phenomena of nature are interpreted mainly from subjectivist positions, and an important philosophical category of “things in themselves” as something objectively existing is not recognized outside the consciousness of the subject [7, p. 76]. A similar approach was also characterized by the study of the French philosopher A. Bergson, who analyzed time in the context of its experience by man as a living conscious being. The essence of such a subjective and irreversible time was determined by the scientist exclusively through the category

of duration. Since duration is the course of a person's inner life, the only carrier of time will be the subject. Therefore, our feelings about real material phenomena, reflected in the internal duration, and create the time of the external world [8, p. 40–41].

Ontological cognition received a separate development within the so-called “transcendental” direction. The advancement to the truth here acquired the defining origins of pure sensuality, which is reflected in transcendental aesthetics. According to the paradigms of this concept, space and time are a priori forms of contemplation, which seek to provide certainty and a certain order to cognition, but in themselves are not part of cognition. This is the transcendence of space and time, and this is the counteraction to the empiricism of cognition. Over time, the general principles of existence began to be considered at the level of supersensible, suprarational intuition: it was argued that they are manifested only intuitively, not during practical, cognitive human activity, the interaction of subject and object. The most prominent supporters of the “transcendental ontology” were such representatives of the German philosophical school as I. Kant, M. Heidegger, E. Husserl and others. Thus, Kant denied the objective existence of time, as well as space, and therefore considered it impossible to empirically perceive it either directly or indirectly. He pointed out that time as an a priori part of the cognitive apparatus has some objective significance only in relation to phenomena, things that we, in turn, perceive as objects of our feelings. Therefore, time really does not exist as an object, but as a way of representation, and in this sense it is a subjective reality [9, p. 139–140; 248–249]. In Kant's philosophy, a priori forms of cognition are defined as transcendental. They are a prerequisite for all experience and constitute our perception. Transcendental forms of sensuality are space and time, transcendental forms of consciousness are categories (substance, causality, etc.). In turn, transcendental forms of consciousness are regulatory ideas of pure reason (ideas of God, soul, world as a whole). The transcendental (a priori) opposes, on the one hand, the empirical (based on experience, a posteriori), which it forms, and on the other hand – the transcendent – because it goes beyond experience, things in themselves.

E. Husserl recognized as a tool of knowledge not science itself, but its positivist interpretation, or fetishized science: he pointed out that the difference between immanent and transcendent perception reflects the difference between how experience and being, and consciousness [10, p. 133]. In other words, the main ontological principle here is subjectivity: the subject is the transcendental consciousness, from which everything objective is reduced [11, p. 86]. Thus, the concept of increasing the value of “I” in each act of cognition as an absolute starting point comes to the fore. This, in particular, was the antimetaphysical orientation in elucidating the essence of man as a creative being. On the other hand, an object is understood as an intentional phenomenon that emphasizes its connection with the subject. Thus, objectivity is characterized as a product of spirituality, a product of vital subjectivity, and the object is the subject of consciousness [12, p. 410–411].

As we see, according to this concept, the relationship between object and subject is reduced to the definition of the former last, and the degree of this constitution depends on the level of comprehension in the form of universality, which ultimately separates the categories “now” and “here” experience, contained in the term “objectivity of thinking”. Therefore, the highest degree of logical activity of the intellect is intuition [13, p. 384]. However, intuitive theory has the disadvantage that it focuses mainly on contemplation of the existing and does not take into account the element of historicity in the existence of matter. Modern researchers, as a rule, do not support the idea of cognition of being as a universal manifestation of pure consciousness and the interpretation of intentionality as an all-encompassing phenomenon that occurs in the relationship of actual and potential impressions. Not only the knowledge of existing, or presented as existing, objects encompasses the process of studying being. We must take into account other experiences, first of all, non-intentional, i.e. not aimed at existing objects [14, p. 131]. Finding the truth in the process of intuition is not determined by socio-historical factors. In fact, the truth could have been revealed both today and a thousand years ago. As E.M. Prichepiy figuratively points out, the absolute truth turns into a minted coin, which is randomly selected. Thus, the necessity and absoluteness of phenomenological truths returns by chance of their comprehension [11, p. 52]. We are talking about the knowledge of being in the context

of its movement, which means that we must take into account all the factors of progress of matter, including temporal. Being moves in space and time, something has happened and ceased to exist, something continues, exists simultaneously, together or separately with something else, something will just happen. But even if a certain phenomenon is over, it still contains some remnant of being, which is manifested in its superimposition on the present and the future, and when the event has not yet occurred, it is also part of the universe, although the weight of its impact on the past and present weaker, deficient. Therefore, the experience of cognition should cover all things, including those that have already disappeared or have not yet emerged.

It should be understood that the past and the future as temporal manifestations of the movement are important only for the formation of the realities of the present. All three modes of time – past, present and future – are manifested outwardly and are known only through their manifestation now – in a specific moment of the present time. They have their own characteristics of reproduction in the mind, as elements of memory, observation and active participation, and creative expectation, respectively. In the process of his activity, a person is able to set specific micro- and macrotime intervals quite accurately. This is done by using a reflex based on established skill processes that are complicated by acquired temporal extrapolation. This subconscious ability, modeled and compared with the ability of man to consciously estimate time, is the ability to apply temporal manifestations measured by man, and extrapolate them to real relationships occurring in space.

Some **conclusions** can be drawn from the study. Although time as a phenomenon is the most common object of evaluation by scientists, it is also the phenomenon that is most difficult to understand, and the results of research are as ambiguous as possible. Indeed, we must state that there are serious difficulties in the process of cognition of time. At first glance, it would seem that time is an everyday, largely everyday category that is familiar and commonplace in our lives. However, his more meticulous study with the identification of characteristic features and properties inevitably encounters obvious difficulties: time is not subject to detailed consideration, like other properties of objects. Indeed, when calculating and establishing the temporal characteristics of the object in various areas of research, including those relating to the temporal regulation of legal relations, there are certain problems, because our ideas about absolute time are not consistent with reality: time has a much closer relationship with a variety of factors that determine the existence of bodies in space than is usually postulated. However, to solve the problems posed by law, and in particular civil, such a temporal view is sufficient: it is the absolute time and the objective laws of its course mediate the development of material legal relations in society.

BIBLIOGRAPHY

1. Філософія і релігієзнавство. URL: <https://tureligious.com.ua/fales-miletskyj/>.
2. Подольный Р.Г. Освоение времени. Киев : Наукова думка, 1984. 144 с.
3. Аристотель «Физика». Гл. IV. URL: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/physic.txt>.
4. Солдатов А.В. Понятия пространства и времени в структуре естественнонаучной теории. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1981. 72 с.
5. Ажимов Ф.Е. Онтолого-метафизические проекты современной западноевропейской философии. *Вопросы философии*. 2007. № 9. С. 145–153.
6. Plato. *Timaeus*. Opera. Vol. 4. Ed. J. Burnet. Oxf., 1900. 38 p.
7. Kant Immanuel. *Prolegomena zu einer jeden kunftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten konnen*. Philipp Reclam jun. Stuttgart, Meiner, F 2001. 200 s.
8. Бергсон А. Длительность и одновременность. / Пер. с фр. Петербург : ACADEMIA, 1923. 154 с.
9. Кант И. Сочинения в шести томах. Т. 3. Москва : Мысль, 1964. 799 с.
10. Husserl E. *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology* / translated by W.R. Boyce Gibson. London : George Allen & Unwin Ltd., 1931. 465 p.
11. Причепій С.М. Феноменологічна теорія свідомості Е. Гуссерля. Київ : Наукова думка, 1971. 104 с.
12. Gurwitsch A. *Der Begriff des Bewusstseins bei Kant und Husserl*. Kantstudien, 1964. Bd. 55, H. 4. S. 410–427.

13. Husserl E. Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik. Hamburg : Claassen Verlag 1964. 477 s.
14. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики. / Пер. с нем. О.В. Никифорова. Москва : Русское феноменологическое общество, 1997. 176 с.

REFERENCES

1. Filosofiia i relihiieznavstvo. [Philosophy and religious studies]. URL: <https://tureligious.com.ua/fales-miletskyj/> [in Ukrainian].
2. Podol'nyj R.G. (1984). Osvoenie vremeni. [Mastering time]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
3. Aristotel' "Fizika" [Physics]. Gl. IV. URL: <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/physic.txt> [in Russian].
4. Soldatov, A.V. (1981). Ponyatiya prostranstva i vremeni v strukture estestvennonauchnoj teorii. [The concepts of space and time in the structure of natural science theory]. Leningrad: Izd-vo LGU [in Russian].
5. Azhimov, F.E. (2007). Ontologo-metafizicheskie proekty' sovremennoj zapadnoevropejskoj filosofii. [Ontological-metaphysical projects of modern Western European philosophy]. Voprosy' filosofii. 2007. No. 9 [in Russian].
6. Plato. (1900). Timaeus. Opera. Vol. 4. Ed. J. Burnet. Oxford [in English].
7. Kant, I. (2001). Prolegomena zu einer jeden kunftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten konnen. Stuttgart, Meiner [in German].
8. Bergson, A. (1923). Dlitel'nost' i odnovremennost'. [Duration and simultaneity]. Per. s fr. Peterburg: ACADEMIA [in Russian].
9. Kant, I. (1964). Sochineniya v shesti tomakh [Works in six volumes]. T. 3. Moskva: My'sl' [in Russian].
10. Husserl, E. (1931). Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology. London: George Allen & Unwin Ltd. [in English].
11. Prychepii, Ye.M. (1971). Fenomenolohichna teoriia svidomosti E. Husserlia [Phenomenological theory of consciousness of E. Husserl]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
12. Gurwitsch, A. (1964). Der Begriff des Bewusstseins bei Kant und Husserl. Kantstudien. Bd. 55, H. 4 [in German].
13. Husserl, E. (1964). Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik. Hamburg: Claassen Verlag. [in German].
14. Khajdegger, M. (1997). Kant i problema metafiziki [Kant and the problem of metaphysics]. Per. s nem. O.V. Nikiforova. Moskva: Russkoe fenomenologicheskoe obshhestvo [in Russian].

Гуйван Петро Дмитрович

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу
вул. Сінна 7, Полтава, Україна

ВИВЧЕННЯ СУТНІСНОЇ ПРИРОДИ ЧАСУ В КОНТЕКСТІ СПРИЙНЯТТЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЯВИЩ БУТТЯ

Ця праця присвячена дослідженню вельми значимого у науці питання про зміст та сутність перебігу часу, його взаємин з просторовими явищами та сприйняттями цих процесів людиною. Адже саме в людському усвідомленні плину часу тільки і можуть проявлятися назовні зміни конкретних явищ стосовно минулих подій і їх очікування в майбутньому. Аналізується сутність часу, який у людському сприйнятті є тим явищем, що характеризується особливою емоційністю усвідомлення як фактор, що зумовлює тимчасовість нашого перебування на землі. У цьому контексті констатується наявність серйозних труднощів процесу пізнання часу. Аналізується полеміка у філософській науці з приводу того, чи є час об'єктивним проявом реального матеріального світу, чи навпаки, він перебуває в площині суб'єктивного сприйняття, тобто виступає як певне духовне явище. Вивчені філософські ідеї, які

заперечували об'єктивність часу або його існування взагалі, котрі були досить популярними упродовж тривалого розвитку наукової думки. Окрема увага в роботі приділена сприйняттю часових проявів матерії в межах онтології, розділу філософії, котрий вивчає фундаментальні принципи, загальні категорії суцього. Розглянута теорія онтологічного ідеалізму, основна ідея якої полягала в тому, що ідеальне сприйняття формує у свідомості істотні відмінності між об'єктом та його уявним образом. Час за цією концепцією сприймається як психологічний факт, внутрішній досвід людської душі. Конкретні явища природи інтерпретуються переважно із суб'єктивістських позицій, а важлива філософська категорія «річ у собі» як щось об'єктивно існуюче не визнається поза свідомістю суб'єкта. Окремо оцінене так зване «трансцендентальне» спрямування. Згідно з парадигмами такої концепції простір і час є апіорними формами споглядання, котрі прагнуть надати визначеність та порядок пізнанню, але самі по собі не входять до його складу. У цьому полягає трансцендентальність простору та часу і протидія емпіричності пізнання.

Ключові слова: часовий перебіг, сучасне, минуле, майбутнє.

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 16:165.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.2>

Сінельнікова Марія Василівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Інституту гуманітарних та соціальних наук

Національного університету «Львівська політехніка»

вул. Степана Бандери 12, Львів, Україна

orcid.org/0000-0001-6085-6087

ЛЮДИНА У КОЛІ ВІЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ
(ТРАКТУВАННЯ НІЦШЕАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ)

У статті досліджується ніцшеанська ідея вічного повернення подібного, яка по праву вважається найбільш неоднозначною у творчості мислителя. Зауважується, що така ідея настільки багатогранна, що включає велику кількість різноманітних аспектів, які допомагають краще зрозуміти філософську спадщину німецького мислителя. **Метою статті** є дослідження антропологічного аспекту вічного повернення, який пов'язаний з ідеєю надлюдини та «останньої» людини, які виступають невід'ємними частинами ніцшеанського концепту. Наголошується, що вічне повернення Ніцше розуміє як круговорот волі до влади (або волі до волі), незліченні та вічно повторювані конфігурації якої змушують людину до самоперевершення через самоподолання, яке спонукає її щоразу ставати сильнішою, долаючи в собі «надто людське», тобто «останню» (слабку, звичайну) людину. Відзначено, що **актуальність** ідеї вічного повернення зумовлена передусім бажанням сучасної людини «дійти» до підвалин власного буття, стати сильнішою, досягнувши того «надлюдського» рівня, про який говорить німецький філософ. Це можливе лише через вічне повернення подібного, потрапивши у яке людина може сприймати його або як можливість вдосконалитися та стати кращою, або як проблему, тобто скотитися вниз до «останньої» людини. Зазначається, що ніцшеанська ідея вічного повернення зрештою перед кожним відкриває перспективу сходження до вищого та кращого, адже будь-яка людина здатна до самоподолання та самоперевершення. Робиться **висновок**, що запропоноване Ніцше самоподолання не має завершеного характеру, оскільки кожна людина постійно балансує на межі «останньої» людини та надлюдини, адже ці два начала представлені в ній рівною мірою. **Результатом дослідження** стає констатування того, що неможливість схилити ваги на якийсь один бік змушує людину двояко сприймати власне життя: як жахаюче та безглузде повернення того самого або як вічне повернення можливості почати все з початку, знову і знову проходячи своєрідне випробування «на міцність», щоразу відкриваючи нові перспективи та горизонти. Дослідження здійснюється на основі **методу** аналізу та синтезу, методу логічного та історичного, методу порівняння та компаративістики.

Ключові слова: вічне повернення подібного, Ніцше, надлюдина, «остання» людина, воля до влади.

Вступ. Ніцшеанська ідея вічного повернення найбільш загадкова та провокативна у творчості німецького мислителя, проте її не варто недооцінювати чи ігнорувати. Адже вона «червоною ниткою» проходить крізь усі ключові твори Ніцше, його листи, чернетки та щоденники, більше того, це саме той «підводний потік», який пронизує всі інші ключові концепти філософа, доповнюючи та кооперуючи їх в єдину структурну конструкцію. Однак багато дослідників «обходять стороною» ніцшеанську ідею вічного повернення, вважаючи її нелогічною, незавершеною, несуттєвою, незрозумілою та по-дитячому наївною. Але є і такі, які не бояться

поглянути цій ідеї Ніцше просто у вічі, називаючи її, як наприклад Кауфман, «найвищою точкою всієї його філософії» [14, с. 307]. До їх числа можна віднести таких зарубіжних «класиків», як Гайдеггер, Льовіт, Гадамер, Дельоз, Шаап, і, звісно, Кауфман. Щодо вітчизняних досліджень, то тут варто відзначити Лютого, Карівця, Петрова, Орбела, Успенського та ін.

Цій ідеї і справді присвячено багато творів, статей, доповідей, які, проте, є дуже суперечливими, оскільки містять різні інтерпретації та точки зору, що деколи далеко відводять нас від оригінального ніцшеанського концепту. Тому **завданням** статті виступає аналіз ідеї вічного повернення, виявлення її сутнісної структури та зв'язку з іншими концептами Ніцше. **Метою** статті є дослідження ідеї вічного повернення передусім в її антропологічному аспекті, який акцентує увагу на самоперевершенні людини, її сходженні до надлюдини через подолання у самій собі «останньої» (слабкої) людини крізь постійний коловорот волі до влади (влади над собою). Для реалізації поставленої мети та завдання використовуються **методи** історичного та логічного, методи аналізу і синтезу, методи порівняння та компаративістики.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто відзначити непросту форму викладу, яку Ніцше вибирає для своєї ідеї вічного повернення, що поєднує в собі «раціональні, поетичні та містичні аспекти» [7, с. 773]. Поетична форма вибрана ним не випадково, адже без інтуїції, екзистенціального занурення, відстороненості від плину часу наблизитися до думки про вічне повернення неможливо. Ніцше за допомогою притчового варіанту викладу намагається втягти читача у сферу емоційного сприйняття, оскільки перспектива вічного повернення викликає жах, долаючи який людина повинна не заперечувати, а утверджувати життя. Адже «життя як повторення – це найкраща наука, яку ми повинні вивчати і досліджувати» [2, с. 171].

Саме життя Ніцше сприймає як постійне повторення того ж самого, що і становить сутність його теорії – все колись знову повернеться. І «те життя, яке ти проживаєш тепер, тобі доведеться повторити ще раз і ще незліченну кількість разів; і не буде нічого нового <...> всі невимовно малі та великі події твого життя пройдуть перед тобою в колишньому порядку і колишній послідовності – і цей павук, і це місячне світло між деревами, і ця мить, і я сам. Вічний пісочний годинник буття буде знову і знову перевертатися, і ти з ним, порошок з порошинок!» [17, с. 267–268]. Так поетично Ніцше зображає вічне повернення у вигляді своєрідної онтологічної конструкції, яка не лише описує все існуюче як повторення того, що вже відбулося, але і як те, що спонукає цю повторюваність.

Остання своєю чергою виступає як прояв і підтвердження принципу подібності, який однак не означає однаковості як тотожності. Ніцше говорить про практично повну подібність речей, але не про їх абсолютну ідентичність, «бо тоді можна було б говорити скоріше про фаталізм» [11, с. 98], якого у філософа немає. Навпаки, світ, на думку Ніцше, перебуває в стані хаосу, що означає відсутність будь-якого переважаючого фатального начала, тому він не підпорядковується жодним абсолютно незмінним законам [17, с. 145]. Передбачуваність подій у вічному поверненні не означає їх зумовленість, бо у Ніцше «подібне означає, що щоразу виникають схожі обставини» [10, с. 215], що дає можливість світу стати джерелом невичерпних *можливостей* для людини.

Так, Ніцше описує «вищий рівень повторення, коли воно стає доленосним» [2, с. 174]. Вічне повернення і справді сприймається Ніцше як доля світу, якій людина не зобов'язана коритися, але до якої вона повинна прагнути і якій має сказати тверде «Так». Приймаючи невідворотне і перетворюючи його на *amor fati* (любов до долі), людина «не набуває свободи, вона звільняється» [5, с. 107], адже кидаючи *виклик* вічному поверненню, вона крізь його жах та «важкість» радісно вітає всі перспективи життя, які воно перед нею відкриває.

Цим ніцшеанська ідея вічного повернення нагадує своєрідний «різновид легкої екзистенціальної шокової терапії» [12, с. 57], що змушує людину здригнутися і переосмислити власне життя. Адже, як говорить Ніцше, «якби така думка опанувала тобою, вона перетворила б і, мабуть, розтрощила б тебе» [17, с. 288]. Тут проявляється амбівалентність ніцшеанської ідеї вічного повернення, яку Дельоз [1, с. 138] виявляє у двох концептуальних персонажах філософа: хворого та видужуючого Заратустри. Перший жахається від самої

ідеї вічного повернення, вбачаючи в ній повернення «останньої» (маленької) людини. Тоді як другий відчуває шалену радість від вічного повернення як вибіркового процесу, який стверджує велич надлюдини. У такому контексті вічне повернення перетворюється на вічне утвердження і творення нового.

Як бачимо, людина у Ніцше постає невід'ємним компонентом концепції вічного повернення [18, с. 34], виступаючи при цьому причиною для «інтелектуального занепокоєння» [11, с. 18], бо сприймається філософом як *проблема*, адже в ній рівною мірою представлено два протилежні начала: надлюдське і маленьке, нікчемне. Ніцше любив повторювати, що «людина є дещо, що треба подолати» [5, с. 8], однак «подолання» в нього не означає знищення, бо «останню» людину остаточно здолати неможливо. Це «проблемне» начало, яке завжди присутнє в кожному, і усвідомлення цієї постійної небезпеки робить цю присутність більш помітною та очевидною.

Більше того, Ніцше наголошує на потребності «останньої» людини, яку відносить до «напастей, до непривабливої сторони буття» [див. 9, с. 240], які потрібно прийняти. Кожен повинен впізнати у собі надлюдину, бо інакше може втратити себе в суєті зовнішнього світу. Людина не народжується «сильною» чи «слабкою», вона стає такою в процесі вічного повернення. Надлюдина – це ніби покращена версія нас самих, але сходження до неї потребує чималих зусиль і «є свідомим, несвідомим може бути лише виродження» [8, с. 7]. Тому навіть маленькій людині потрібно сказати «Так», щоб надлюдина ніколи не забувала, куди вона може скотитися. Так само як і в маленькій людині завжди є шанс піднятися над собою до рівня надлюдини.

Не дивно, що Ніцше характеризує людину як канат, натягнутий над прірвою, де і канат, і прірва є вічними. Людина не може здолати цю подвійність, постійно залишаючись *перспективною*, завданням якої є активне і цілеспрямоване *самоперевершення* через самоподолання. Йдеться не про перемогу одного типу над іншим, а про «апофеоз людського, перемогу над собою, подолання власних слабкостей і спокус» [11, с. 22]. Звідси випливає, що в людині, яка віками повертається до себе подібної, все ж таки щось змінюється. Адже за Ніцше, в процесі вічного повернення з'являється деяка нова істота, в чомусь не подібна до себе попередньої. Це підтверджує і сам Ніцше, вводячи термін «остання» людина, що передбачає можливість змін, які повинні надати стимулюючу дію, дати шанс на розвиток [17, с. 208].

Саме це і виступає найбільш проблематичним моментом ніцшеанської ідеї вічного повернення, в якій мислитель спробував поєднати, на перший погляд, непок'єднані речі: вічне повернення подібного та сходження до надлюдини. Це стає можливим, якщо врахувати, що ніцшеанський світ вічного повернення являє собою поєднання безлічі сил та процесів, які мають чимало можливих спрямувань і насправді являють собою різне. Серед них сама людина перебуває в постійному русі, в якому вона хоча і «змінюється, але в процесі змін виявляє незмінність своєї природи» [11, с. 19].

Ця мінливість людини приводить нас до специфічного трактування часу, який у ніцшеанській концепції вічного повернення виступає не як «умова існування всесвіту, а умова сприйняття світу нашою психікою» [8, с. 219]. Так, онтологічна даність у Ніцше набуває різних проявів, бо він розглядає «вічне повернення не лише як об'єктивну характеристику часу як такого, але і як компонент людського переживання» [11, с. 95]. Світ, як і людина, – це лише наше власне сприйняття, тому «ми можемо осягнути лише світ, який ми самі створили» [16, с. 286]. Кожна індивідуальність у такому разі виступає одночасно як інтерпретатор і як творець.

Це творче начало, яке присутнє в людині і виступає сутнісним компонентом вічного повернення, дає Ніцше можливість заперечити факт творення світу як вихідної точки всього існуючого. Тому не існує історії з непорушним початком та кінцем, світ перебуває в процесі постійного звернення історій з множинністю нових начал, імпульсів, цілей, які не мають єдиного і абсолютного характеру. Все існує завжди, є лише вічне сьогодні, в якому все відбувається одночасно, одне через інше, одне в іншому, без будь-якої завершальної мети. Подібну відсутність всеохоплюючої перспективи різних процесів, в яких перебуває світ і людина, Ніцше фор-

мулює в своєму відомому афористичному висловлюванні: «Якби у світі була мета, вона давно була б досягнута» [17, с. 251].

Тоді видається, що вчення про вічне повернення нівелює та робить безглуздим усе, що відбувається. Однак це не так, адже для того, щоб вічне повернення не обернулося повним небуттям, Ніцше доповнює його концептом надлюдини, в образі якої знаходить своє відображення вічне повернення питання «навіщо», а також вічна необхідність пошуку і набуття сенсу, вічного позачасового слідування призначенню [15, с. 169]. Звідси стає зрозумілим, що мінливість всього існуючого не означає його відносність, конечність чи недосконалість і не є підставою для пошуку ідеалу, який перебував би за межами реально існуючого світу.

Ніцше свідомо розміщує «поняття надлюдини поза контекстом людської еволюції в трансцендентному її розумінні» [11, с. 21], адже людина насправді не змінюється, вона просто стає самою собою, повертаючись до своєї сутності. Філософ наголошує, що все існуюче постійно перебуває в процесі самовдосконалення, до якого долучається і людина. Звідси вимальовується і та єдина мета, яка є доступною для людини, – це «вічне повернення до життя, де знаходиться ідеальна програма її самореалізації» [4, с. 46]. Досягнути її можна тільки за допомогою волі до влади, влади насамперед над собою.

Остання постає ще одним важливим компонентом ідеї вічного повернення, адже у поверненні «того самого» Ніцше розуміє повернення передусім влади, більше того, «життя не має інших цінностей, крім ступеня влади» [16, с. 57]. Тим самим буття розуміється як «воля до влади», до могутності, до зростання, яка є «силою» та спрямованістю, що задає вектор усьому життєвому потокові. Воля волить до владарювання, насамперед до *самовладарювання*, тому в своєму волінні вона ніби замикається на собі, утворюючи коло, постійно повертаючись до себе самої. І оскільки сутністю буття виступає воля до влади, то буття таким чином завжди повертається до самого себе.

Результати дослідження. Тут ідея вічного повернення ніби знаходить своє «завершення» (залишаючись при цьому незавершеною в плані відсутності остаточної мети), об'єднуючи в єдине ціле всі основні концепти філософії Ніцше, такі як воля до влади, надлюдина, остання людина та ін. Але серед них саме людина виступає тим «радісним центром», навколо якого все обертається і до якого все повертається знову і знову. Щоб не втратити його, Ніцше і вводить свою концепцію вічного повернення, яка повинна була б стати еквівалентом втраченого потойбічного існування після проголошеної ним «смерті Бога», бо філософу видавалося неможливим, щоб людське життя могло б вичерпати себе.

Таким чином, вчення про вічне повернення «в цілому слід розуміти перш за все як експеримент людської волі, як спробу увічнення нашого життя, яким воно є» [3, с. 102]. Це вище прийняття життя, до якого призводить ідея вічного повернення, якщо тільки вона не виявляється згубною, має для Ніцше характер звільнення і порятунку. В покорі імперативу жити так, щоб людина могла хотіти жити знову, одночасно з любов'ю до життя досягається і справжня мужність, яка «вбиває навіть смерть» [11, с. 98].

Висновки. Вічне повернення подібного – одне з основоположних і водночас найменш прояснених концептів філософії Ніцше, який він використовує для позначення вищої форми утвердження життя, того, як має існувати суще та спосіб буття цього сущого [9, с. 211]. В якому людина, суверенна та цілісна, займає провідні позиції, а воля до самовладання виступає її суттєвою характеристикою, яка в колі вічного повернення допомагає їй у сходженні до надлюдини. Такий аспект не втрачає своєї актуальності і нині, тому творчість Ніцше продовжує стимулювати численні дослідження таких його понять, як «надлюдина», «воля до влади» (влада над собою), «вічне повернення», які допомагають сучасній людині в її самовираженні та самовдосконаленні.

Щоб краще збагнути сутність цих ніцшеанських концептів, необхідно відкинути попередні стереотипи щодо їх тлумачення і більш ретельно дослідити афористичний зміст його творів, враховуючи, що їх інтерпретації та тлумачення пов'язані з внутрішніми переживаннями людини, які призводять до їх амбівалентності. Сам Ніцше неодноразово попереджав про неоднозначність своєї творчої спадщини, в якій один і той самий текст допускає різні інтерпретації,

оскільки це лише знак з безліччю смислів, які надають практично невичерпні можливості для найрізноманітніших тлумачень. Недаремно Гадамер називав Ніцше «провокацією для сучасного мислителя» [13, с. 3], що змушує нас знову і знову повертатися до філософа та його ідей. Адже тлумачачи Ніцше, ми отримуємо «абсолютно унікальний інструментарій для інтерпретації самих себе, для викладу і прояснення своїх думок» [6, с. 98], в чому і полягає секрет популярності німецького мислителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Делёз Ж. Ницше и философия. Москва : Ад Маргинем, 2003. 392 с.
2. Карівець І.В. Повсякдення: між трансценденталізмом і дивовижністю : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 256 с.
3. Лёвит К. Ницшевская философия вечного возвращения того же. Москва : Культурная революция, 2016. 336 с.
4. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ : Темпора, 2017. 978 с.
5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи, Дніпро, 1993. 415 с.
6. Орбел Н. Ессе liber. Опыт ницшеанской апологии. Москва : Культурная революция, 2005. 39 с.
7. Петров В.В. Фридрих Ницше и вечное возвращение. *Мера вещей. Человек в истории европейской мысли*. Москва : Аквилон, 2015. С. 773–880.
8. Успенский П.Д. Новая модель вселенной. Тайны мироздания. Москва : Свет, 2018. 512 с.
9. Хайдеггер М. Метафизическая концепция Ницше и ее роль в европейском мышлении. Вечное возвращение равного (Главы лекций 1936–1940-их годов). Жигалкин С. *Метафизика вечного возвращения*. Москва : Культурная революция, 2011. С. 188–250.
10. Шаап С. Мстива отрута: Ріст невдоволення / з нід. пер. С. Святенко. Київ : Вид-во Жупанського, 2015. 224 с.
11. Шаап С. Человек как мера: Учение Ницше о ресентименте / пер. с гол. О. Пархомовой. Киев : Изд-во Жупанского, 2008. 205 с.
12. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти. Москва : Эксмо, 2008. 352с.
13. Gadamer H.-G. Nietzsche l'antipode; le drame de Zarathoustra. Paris : ALLIA; Petite collection, 2000. 80 p.
14. Kaufmann W. Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2013. 560 p.
15. Nietzsche F. Der Antichrist: Fluch auf das Christentum. Berlin : Holzinger, 2016. 192 S.
16. Nietzsche F. Der Wille zur Macht. Frankfurt: Voltmedia, Paderborn, 2005. 704 S.
17. Nietzsche F. Die Fröhliche Wissenschaft. Köln : Anaconda. 2012. 320 S.
18. Nietzsche F. Ecce homo. Wie man wird, was man ist. Frankfurt : Erscheinungsdatum, 1977. 116 S.

REFERENCES

1. Delez, Zh. (Ed.). (2003). Nytsshe y fylosofyia. [Nietzsche and Philosophy]. Moskva: Ad Marhynem. 392 s. [in Russian].
2. Gadamer, H.-G. (Ed.). (2000). Nietzsche lantipode; le drame de Zarathoustra. [Nietzsche the antipode; the drama of Zarathustra]. Paris: ALLIA; Petite collection. 80 p. [in French].
3. Karivets, I.V. (Ed.). (2012). Povsiakdennia: mizh transtsendentalizmom i dyvovyzhnistiu: monohrafiia. [Everyday life: between transcendentalism and wonder]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky. 256 s. [in Ukrainian].
4. Kaufmann, W. (Ed.). (2013). Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 560 p. [in English].
5. Khaidehher, M. (Ed.). (2011). Metafyzicheskaia kontsepsyia Nytsshe y yeye rol v evropeiskom mishlenyy. Vechnoe vozvrashchenye ravnogo (Hlavu lektsyi 1936–1940-kh hodov) [Nietzsche's metaphysical concept and its role in European thinking. The Eternal Return of the Equal (Chapter of Lectures 1936–1940's)]. Zhyhalkyn S. *Metafyzyka vechnoho vozvrashchenyia*. Moskva: Kulturnaia revoliutsyia. S. 188–250 [in Russian].

6. Levyt, K. (Ed.). (2016). Nytshevskaiia fylosofiia vechnoho vozvrashcheniia toho zhe [Nietzsche's philosophy of the eternal recurrence of the same]. Moskva: Kulturnaya revoliutsiia. 336 s. [in Russian].
7. Liutyi, T. (Ed.). (2017). Nitshe. Samoperevershennia [Nietzsche. Self-overcoming]. Kyiv: Tempora. 978 s. [in Ukrainian].
8. Nietzsche, F. (Ed.). (2016). Der Antichrist: Fluch auf das Christentum [The Antichrist: Curse on Christianity]. Berlin: Holzinger. 192 s. [in German].
9. Nietzsche, F. (Ed.). (2005). Der Wille zur Macht [The will to power]. Frankfurt: Voltmedia, Paderborn, 2005. 704 s. [in German].
10. Nietzsche, F. (Ed.). (2012). Die Fröhliche Wissenschaft [The Gay Science]. Köln: Anaconda. 2012. 320 s. [in German].
11. Nietzsche, F. (Ed.). (1997). Ecce homo. Wie man wird, was man ist [Ecce Homo: How One Becomes What One Is]. Frankfurt: Erscheinungsdatum, 116 s. [in German].
12. Nitshe, F. (Ed.). (1993). Tak kazav Zaratustra. Zhadannia vldy [Thus Spoke Zarathustra. The desire for power] / Per. z nim. A. Onyshka, P. Tarashchuka. Kyiv: Osnovy, Dnipro. 415 s. [in Ukrainian].
13. Orbel, N. (Ed.). (2005). Ecce liber. Oput nytsheanskoi apolohyy [Ecce liber. The experience of Nietzschean apology]. Moskva: Kulturnaia revoliutsiia. 39 s. [in Russian].
14. Petrov, V.V. (Ed.). (2015). Frydrykh Nytshe y vechnoe vozvrashchenye [Friedrich Nietzsche and the eternal recurrence]. *Mera veshchei. Chelovek v ystoriy evropeiskoi musly*. Moskva: Akvylon. S. 773–880 [in Russian].
15. Shaap, S. (Ed.). (2008). Chelovek kak mera: Uchenye Nytshe o resentyente [Man as a Measure: Nietzsche's Doctrine of Resentment] / per. s hol. O. Parkhomovoi. Kyiv: Yzd-vo Zhupanskoho. 205 s. [in Russian].
16. Shaap, S. (Ed.). (2015). Mstyva otruta: Rist nevdovolennia [Vengeful Poison: Growing resentment] / z nid. per. S. Sviatenko. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho. 224 s. [in Ukrainian].
17. Uspenskyi, P.D. (Ed.). (2018). Novaia model vselennoi. Tainu myrovozdaniia [New model of the universe. Secrets of the universe]. Moskva: Svet. 512 s. [in Russian].
18. Yalom, Y. (Ed.). (2008). Vhliaduvaiias v solntse. Zhyzn bez strakha smerty [Peering into the sun. Life without fear of death]. Moskva: Eksmo. 352 s. [in Russian].

Sinelnikova Mariia Vasylivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Institute of Humanities and Social Sciences
of the Lviv Polytechnic National University
12 Bandera str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6085-6087

THE HUMAN IN THE CIRCLE OF ETERNAL RECURRENCE (INTERPRETATION OF THE NIETZSCHEAN CONCEPT OF ETERNAL RECURRENCE)

*The article explores the Nietzschean idea of the eternal recurrence of the same, which is rightly considered the most ambiguous in the work of the thinker. It is noted that this idea is so multifaceted that it includes a large number of different aspects that help to better understand the philosophical heritage of the German thinker. The **aim of the article** is to study the anthropological aspect of eternal recurrence, which is associated with the idea of the superman and the “last” man, which are an integral part of the Nietzschean concept. It is emphasized that Nietzsche understands the eternal recurrence as a cycle of will to power (or will to freedom), innumerable and eternally repetitive configurations of which force man to self-transcendence through self-overcoming, which motivates him to become stronger; overcoming the “too human”, the “last” (weak, ordinary) man. It is noted that the urgency of the idea of eternal recurrence is due primarily to the desire of modern man to “reach” the foundations of his own existence, to become stronger; reaching the “superhuman” level, which spoke of the German philosopher. This is possible only through the eternal recurrence of the same, once in which a person can perceive it either as an opportunity to improve and become*

*better, or as a problem, that is, to slide down to the “last” man. It is noted that the Nietzschean idea of eternal recurrence ultimately opens before everyone the prospect of ascension to the higher and better, because everyone is capable of self-overcoming and self-transcendence. It is **concluded** that Nietzsche’s proposed self-overcoming is not complete, because each person is constantly balancing on the border of the “last” man and the superman, because these two principles are represented in it equally. **The result of the study** is that the inability to tip the scales to one side forces a person to perceive his own life in two ways: as a horrible and senseless return of the same, or as an eternal recurrence of the opportunity to start all over again, again and again passing a kind of test of strength and horizons. The research is carried out on the basis of the **method** of analysis and synthesis, the method of logical and historical, the method of comparison and comparative studies.*

Key words: eternal recurrence of the same, Nietzsche, superman, “last” man, will to power.

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 101.1+316

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.3>**Огороднийчук Ирина Анатолиевна**

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии, политологии, психологии и права
Одесской государственной академии строительства и архитектуры
ул. Дидрихсона 4, Одесса, Украина

Быкова Светлана Валентиновна

кандидат психологических наук,
доцент кафедры философии, политологии, психологии и права
Одесской государственной академии строительства и архитектуры
ул. Дидрихсона 4, Одесса, Украина

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ ТРАНСГУМАНИЗМА

У статті проводиться аналіз загальних концептуальних підстав, які об'єднують різні авторські версії трансгуманізму.

Філософська традиція, яка спрямована безпосередньо на можливість зміни людської природи засобами технології і відстоює низку філософських суджень, що стосуються оцінки людської генної інженерії і природи, була заснована Н. Бадмінгтоном, Н. Бостромом, Дж. Вільсдоном, Г. Вольфом, Г. Гаррісоном, Р. Колі-Турнером, Р. Курцвелом, П. Міллером, М. Мінські, М. О'Коннором (Макс Мор), Д. Пірсом, Дж. і О. Хакслі, Ф. Есфендіарі, Р. Етінгером і багатьма іншими.

Трансгуманізм являє собою сукупність переконань, згідно з якими зміна людської природи за допомогою технології, по-перше, можлива; по-друге, є цінною. Цілями змін людської природи називаються як поліпшення конкретних фізичних і когнітивних людських здібностей, так і радикальне перетворення людини або досягнення безсмертя.

Проаналізовано історичний контекст трансгуманізму і основоположні ідеї цієї традиції. Виявлено, що архетипічні мотиви, властиві трансгуманізму, простежуються ще в архаїчних міфах. Шумерський епос про Гільгамеша та елліські міфи про Прометея і Дедала містять сюжети про безсмертя і розширення людських можливостей. Власне, філософський контекст трансгуманізму сформувався в Європі епохи Відродження і Нового часу. У роботі «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» Жан-Антуан Кондорсе міркує про те, що медицина може необмежено подовжити людське життя. У ХХ столітті заходить мова вже про незалежність інтелектуальних здібностей від тілесності, забезпечення життєдіяльності мозку поза тілом або реалізації інтелекту в машинній формі. Науково-технічний прогрес досягає історично безпрецедентного темпу. На цьому етапі формуються етичні питання ролі технологій (Рассел).

Виявлено базові концептуальні підстави трансгуманізму. Сучасний трансгуманізм є багатоаспектним поняттям. Його також розглядають у контексті поняття «постлюдина» (індивід, який готується стати зверхлюдиною і використовує для цього всі наявні засоби, головним чином штучний інтелект). Виникають нові права, які на поточний момент існують тільки в теорії четвертого покоління прав людини. О. Аврамова та О. Жидкова до таких прав відносять: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію. Що стосується психологічного аспекту, то до негативних явищ, які можуть трапитися, відносять втрату людиною власної ідентичності, самотності і неповторності.

Ключові слова: трансгуманізм, «постлюдина», права людини.

Актуальность этой статьи обусловлена тем, что в современных условиях ускорения научно-технического прогресса и развития таких технологий, как геномная инженерия и кибернетика, закономерной становится постановка вопроса о возможности использования данных технологий для изменения параметров человеческого вида и последствиях данных процедур. Предсказание таких последствий находится в компетенции естественных наук, но вопрос об оценке возможных последствий требует философского анализа.

В конце XX века сформировалась философская традиция, направленная непосредственно на возможность изменения человеческой природы средствами технологии и отстаивающая ряд философских суждений, касающихся оценки человеческой геномной инженерии и природы разума. Основоположники данной традиции Н. Бадмингтон, Н. Бостром, Дж. Вильсдон, Г. Вольф, Г. Гаррисон, Р. Коле-Турнер, Р. Курцвелл, П. Миллер, М. Мински, М. О'Коннор (Макс Мор), Д. Пирс, Дж. и О. Хаксли, Ф. Эсфендиари, Р. Эттингер и многие другие используют для обозначения своей мировоззренческой и ценностной позиции термин, введенный Джулианом Хаксли, – трансгуманизм.

«Трансгуманизм» (от лат. trans. – сквозь, через, за; homo – человек) – философская концепция, а также международное движение, поддерживающие использование достижений науки и технологии для улучшения умственных и физических возможностей человека с целью устранения тех аспектов человеческого существования, которые трансгуманисты считают нежелательными – страданий, болезней, старения и смерти [1].

Приставка «транс-» в этом случае образует значение «лежащий за пределами чего-либо», «выходящий за пределы», как в слове «трансгендер» [4].

Понятие «трансгуманизм» вводит в научный оборот биолог Джулиан Хаксли в 1957 г. в статье «Трансгуманизм», в которой описывает образ будущего человека. В ней он рассуждает о преобразении природы человека. Хаксли писал: «Человеческий род может, если того захочет, превзойти самого себя, и делать это не только спорадически, <...> а <...> в масштабах человечества в целом. Нам необходимо дать название этому новому убеждению. Возможно, здесь подойдет слово «трансгуманизм»: человек останется человеком, но превзойдет себя, реализуя новые возможности своей собственной природы. Коль скоро найдется достаточно людей, которые смогут твердо сказать: «Я верю в трансгуманизм», род человеческий достигнет порога новой формы существования, и она будет столь же отличной от нашей, как наша отлична от пекинского человека. Тем самым человечество наконец-то приступит к осознанному выполнению своего подлинного предназначения» [2, с. 13–17].

Трансгуманизм представляет собой совокупность убеждений, согласно которым изменение человеческой природы при помощи технологии, во-первых, возможно; во-вторых, является ценным. В качестве целей изменений человеческой природы называются как улучшение конкретных физических и когнитивных человеческих способностей, так и радикальное превращение человека или достижение бессмертия. Трансгуманисты связывают свои суждения о будущем с конвергенцией конкретных претерпевающих становление технологий: нанотехнологий, биотехнологий, информационных технологий и когнитивной науки, для совокупности которых используется английская аббревиатура NBIC.

Объектом исследования является трансгуманизм как философское направление.

Предметом исследования являются концептуальные основания, объединяющие различные авторские версии трансгуманизма.

Целью данной статьи является анализ общих концептуальных оснований, объединяющих различные авторские версии трансгуманизма.

Реализация цели исследования предполагает решение следующих задач:

1. Проанализировать исторический контекст трансгуманизма и основополагающие идеи данной традиции.

2. Выявить базовые концептуальные основания трансгуманизма.

3. Сформулировать перспективы трансгуманизма как философского направления.

Интерес к изучению проблематики трансгуманизма нашёл своё отражение в многочисленных исследованиях отечественных и зарубежных авторов. Архетипические мотивы, свойствен-

ные трансгуманизму, прослеживаются еще в архаичных мифах. Шумерский эпос о Гильгамеше и эллинские мифы о Прометее и Дедале содержат сюжеты о бессмертии и расширении человеческих возможностей. В архаичной культуре стремление к преодолению границ человеческих возможностей амбивалентно и нередко представляется как hubris (высокомерие, спесь, невоздержанность, бесчинство), вызов судьбе и богам, кощунственная гордыня, опасная фатальным крахом. Для христианского средневековья также было характерно противоречивое отношение к исследованиям алхимиков, стремившихся создать гомункула и найти панацею, лекарство от всех болезней.

Весьма важной для понимания исторического контекста трансгуманизма является работа Джованни Пико делла Мирандола «Речь о достоинстве человека», в которой он писал, что человеку даровано сформировать себя в образе по своему предпочтению.

Собственно, философский контекст трансгуманизма сформировался в Европе эпохи Возрождения и Нового времени. В это время начинает приобретать вес роль науки, человеческая природа становится предметом большего интереса, нежели догматическая метафизика, формируется представление о прогрессе. На фоне прогресса медицинских знаний формулируется строго материалистическое онтологическое представление о причинах поведения и интеллекте, исключаящее дуализм (Ламетри, де Кондорсе). Успехи медицины, представление о прогрессе и эволюции влекут постановку вопросов о изменении управления природой в целом, увеличении продолжительности человеческой жизни, наконец, об изменении человеческих качеств: евгеническом отборе по наследуемым признакам, управлением поведением и репродукцией, жизнедеятельностью и работой мозга (Гальтон, Холдейн, Бернал, Хаксли). В работе «Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума» Жан-Антуан Кондорсе рассуждает о том, что медицина может неограниченно продлить человеческую жизнь.

Среди авторов, включаемых в исторический контекст трансгуманизма XIX века, иногда называется русский автор Николай Фёдоров с его «космическим утопизмом». В первой половине XX века термин «евгеника» вводит в научный оборот Фрэнсис Гальтой в работе «Наследственный гений». Английский биолог Дж.Б.С. Холдейн делает в своей работе «Дедал или наука и будущее» ряд футурологических прогнозов, среди которых в первую очередь интересны утверждения о ценности контроля над человеческим генотипом, евгеники и эктогенеза. Работа Холдейна вызвала ответные реплики Джона Бернала и Бертрама Рассела.

В XX веке заходит речь уже о независимости интеллектуальных способностей от телесности, обеспечении жизнедеятельности мозга вне тела или реализации интеллекта в машинной форме. Научно-технический прогресс достигает исторически беспрецедентного темпа. На этом этапе формулируются этические вопросы роли технологий (Рассел).

Тематика трансгуманизма не исчерпывается биотехнологиями, но и включает такие научно-технические проблемы, как создание систем искусственного интеллекта или нанотехнологии. Трансгуманизм формируется также как частное мировоззрение и образ жизни, в частности, благодаря работе иранского писателя и футуриста Ферейдуна М. Эсфендиари. Макс Мур сформулировал ряд положений философии трансгуманизма в работе «Принципы экстропии» и эссе «Трансгуманизм: навстречу философии футуризма». Свой вклад в концептуализацию трансгуманизма сделал также Роберт Эттингер.

Современный трансгуманизм является многоаспектным понятием. Часто его рассматривают в контексте понятия «постчеловек» (индивида, который готовится стать сверхчеловком и использует для этого все имеющиеся средства, главным образом искусственный интеллект). С развитием технологий, искусственного интеллекта открываются новые возможности, касающиеся жизни человека, его здоровья и тела. Возникают новые права, которые на данный момент существуют только в теории четвертого поколения прав человека. О. Аврамова и О. Жидкова к таким правам относят: изменение пола, трансплантацию органов, клонирование, использование виртуальной реальности, однополые браки, искусственное оплодотворение, эвтаназию [3]. Что касается психологического аспекта, то к негативным явлениям, которые могут случиться, относят потерю человеком собственной идентичности, самобытности и неповторимости.

Сегодня ведется оживленная дискуссия членов общества о том, какие необходимы права современному человеку и какими должны быть границы их реализации. Так, Совет Европы ЕС, некоторые другие международные организации четко определились по этому поводу.

Например, Хартия Европейского Союза об основных правах в п. 1 ст. 3 установила, что каждый человек имеет право на собственную физическую и душевную целостность, а п. 2 конкретизирует: при использовании достижений медицины и биологии необходимо особенно придерживаться таких требований, как:

– добровольное и надлежащим образом оформленное согласие заинтересованного лица в соответствии с правилами, установленными законом;

– запрет на использование человеческого тела и его частей как источника прибыли;

– запрет на воспроизводство человека с помощью клонирования.

Само понятие и перспективы улучшения человека вызывают множество критики, споров и дискуссий. Так, Фрэнсис Фукуяма назвал трансгуманизм «самой опасной в мире идеей» [1].

Критика трансгуманизма и его предложений имеет две основные формы (они часто дополняют друг друга): «практическую» – возражения относительно достижимости целей трансгуманизма и «этическую» – возражения относительно целей и идей трансгуманизма, моральных принципов и мировоззрения тех, кто поддерживает трансгуманизм или является трансгуманистом как таковым.

Критики часто видят в целях трансгуманистов угрозу общечеловеческим ценностям, государственным социальным программам и распространению гражданских прав и свобод. Одним из последних аргументов является сопоставление целей (а иногда и декларируемых методов) трансгуманизма исследованиям по евгенике.

По мнению критиков, идеи трансгуманизма входят в противоречие с их желанными целями: например, бессмертие породит множество проблем, рассматриваемых в антиутопиях как перенаселение планеты, низкий социальный уровень, ограничения свобод. Однако, по мнению сторонников трансгуманизма, все эти проблемы могут быть урегулированы адекватным социальным управлением, в частности, строгим ограничением рождаемости, а также экспансией человечества в космос.

Многие известные люди в мире технологий верят в то, что бессмертие вполне достижимо. С помощью науки, конечно. Питер Тиль (Peter Thiel), создатель системы PayPal, считает, что «не пытаться победить смерть – против человеческой природы», и активно инвестирует в такие компании, как Фонд Мафусаил. Его поддерживает сооснователь и директор по технологиям корпорации Oracle Ларри Эллисон (Larry Ellison), который не понимает готовность людей мириться с тем, что они смертны. Сооснователи Google Лэрри Пэйдж (Larry Page) и Сергей Брин (Sergey Brin), как и Марк Цукерберг, также инвестируют в исследования по продлению жизни.

Последователи движения трансгуманизма уверены, что человек сможет эволюционировать (несмотря на все физические и умственные ограничения) в «суперчеловека» и в итоге достигнуть бессмертия. Философ и известный популяризатор трансгуманизма Ник Бостром утверждает, что человек – не конечная стадия эволюции, а, скорее, ее начало.

Трансгуманистические технологии произведут настоящую социальную революцию, но одновременно их дороговизна увеличит расслоение общества.

Например, мозговой имплант для лечения болезни Паркинсона стоит 35–100 тысяч долларов, искусственное сердце – 100–200 тысяч долларов. Если сегодня замена сердца спасает жизнь, то в будущем импланты можно будет использовать для апгрейда здорового тела. Не исключено, что видео будут прерываться рекламой, предлагающей расстаться с абсолютно здоровым сердцем и заменить его «умной помпой». Ведь искусственный орган, в отличие от «встроенного по умолчанию», сможет функционировать безотказно, контролировать перегрузки и менять режимы работы. Это повлечет за собой построения двухуровневого общества и неизбежно возникнут морально-этические проблемы.

Представители Humanity+ стараются мыслить оптимистично, уверяя, что эти опасения напрасны и надуманны. Они обещают, что новейшие научные достижения и инновационные

возможности приведут следующие поколения людей к жизни в обществе, в котором будут царить исключительно мир и добро. Новые люди не будут сталкиваться с проблемами болезней, старения и смерти. Будут обладать огромным спектром возможностей, используемых исключительно во благо. Такие идеи, по нашему мнению, утопичны и не имеют ничего общего с реальностью. Мы придерживаемся того мнения, что трансгуманистические технологии неизбежно придут в нашу жизнь, но, прежде чем перейти на новый этап развития, необходимо подготовить законодательную базу, которая бы защитила социально незащищённые слои населения, дав возможность воспользоваться всем желающим и нуждающимся в данной технологии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*. 2005. April. Vol. 14 (1). DOI=10.1.1.98.7951.
2. Huxley J. Transhumanism. In *New Bottles for New Wine*. London : Chat Windus, 1957. 320 с.
3. Улашкевич Л.А. Майбутні прав людини через призму трансгуманізму. «*Young Scientist*». 2018. № 10 (62). С. 7–11.
4. Ульянов В.А. Постгендерная характеристика виртуального: генезис андрогинности. *Вестник ВГУ. Серия: Философия*. 2012. № 2.

REFERENCES

1. Bostrom, N. (2005). A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*. April. Vol. 14 (1). DOI=10.1.1.98.7951.
2. Huxley, J. (1957). Transhumanism. In *New Bottles for New Wine*. London, Chat Windus. 320 p.
3. Ulashkevich, L.A. (2018). Maibutne prav ludunu cherez pruzmu transgumanizmu [The future of human rights through the prism of transhumanism]. *Young Scientist*. No. 10 (62). Pp. 7–11.
4. Ulyanov, V.A. (2012). Postgubernaya haracteristica virtualnogo: genesis androginnosti [Postgender characteristics of the virtual: the genesis of androgyny]. *Vestnic VGU*. No. 2.

Ohorodniichuk Iryna Anatoliivna

PhD in Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, Politology, Psychology and Law
Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4 Didrikhsona str., Odesa, Ukraine

Bykova Svitlana Valentinivna

PhD in Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy, Politology, Psychology and Law
Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4 Didrikhsona str., Odesa, Ukraine

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF TRANSHUMANISM

The article analyzes the general conceptual foundations that unite various author's versions of transhumanism.

A philosophical tradition aimed directly at the possibility of changing human nature by means of technology, and defending a number of philosophical judgments concerning the assessment of human genetic engineering and nature was founded by N. Badmington, N. Bostrom, J. Wilsdon, G. Wolf, G. Harrison, R. Kohle-Turner, R. Kurzwell, P. Miller, M. Minsky, M. O'Connor (Max More), D. Pearce, J. and O. Huxley, F. Esfendiari, R. Ettinger and many others.

Transhumanism is a body of belief that changing human nature through technology is, firstly, possible, and secondly, valuable. The goals of changes in human nature are both the improvement of specific physical and cognitive human abilities, and the radical transformation of a person or the achievement of immortality.

The historical context of transhumanism and the fundamental ideas of this tradition are analyzed. It was revealed that archetypal motives inherent in transhumanism can be traced back in archaic

myths. The Sumerian epic of Gilgamesh and the Hellenic myths of Prometheus and Daedalus contain stories about immortality and the expansion of human capabilities. The actual philosophical context of transhumanism was formed in Europe during the Renaissance and Modern Times. In his work "A sketch of the historical picture of the progress of the human mind" Jean-Antoine Condorcet discusses that medicine can prolong human life indefinitely. In the twentieth century, we are already talking about the independence of intellectual abilities from corporeality, ensuring the vital activity of the brain outside the body or the realization of intelligence in a machine form. Scientific and technological progress is reaching a historically unprecedented pace. At this stage, ethical questions about the role of technology are formulated (Russell).

The basic conceptual foundations of transhumanism are revealed. Modern transhumanism is a multidimensional concept. It is also considered in the context of the concept of "posthuman" (an individual who prepares to become superhuman and uses all available means for this, mainly the use of artificial intelligence). New rights are emerging, which currently exist only in the theory of the fourth generation of human rights by O. Avramova and O. Zhidkova until such rights include: sex change, organ transplantation, cloning, the use of virtual reality, same-sex marriage, artificial insemination, euthanasia. As for the psychological aspect, the negative phenomena that can happen include the loss of a person's own identity, originality and uniqueness.

Key words: *transhumanism, "posthuman", human rights.*

УДК [141.78:316.7](075.8)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.4>**Федишин Михайло Володимирович**аспірант кафедри історії філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0003-2479-3319

ПОСТМОДЕРН ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Розглядаються особливості трактування постмодерної філософії та її підходу до розуміння соціокультурної тематики, наголошуючи зокрема на тому, що індивід у новому постмодерному суспільстві набуває інших, критично відмінних характеристик, ніж, скажімо, у суспільстві модерну. До прикладу, однією з ознак суспільства є атомізація індивіда, це не перше таке соціальне відшарування людини від звичного для неї соціуму, проте порівняно із повоєнним періодом, в якому маргінальні групи утворювались внаслідок втрати людиною своєї соціальної приналежності до певної групи чи соціуму, нині така маргіналізація – це наслідок передусім індивідуалізації й водночас глобалізації суспільства. Використання постмодерного підходу як методологічної основи дослідження суспільства ризику передусім дає змогу враховувати його кризовий характер, суспільну тривогу, невизначеність, відчуття розпаду єдиного і гомогенного світу, постійно модифікованих ризиків, небезпек, що породжуються невпинним науково-технічним прогресом, ціннісними суперечностями і т.д. Одним з яскравих прикладів у 2020 році стала пандемія, пов'язана із небезпекою поширення COVID-19. Проте водночас постмодернізм бачить у цьому розпаді шанс нового, іншого. Постмодерна філософія не тільки наголошує на тому, що будь-які цінності є рівними і не мають ієрархічних ознак, вона також суттєвим чином позбавляє сенсу знаки культури, підмінюючи їх симулякрами. Постмодерн у своїй основі заклав можливість трактування будь-якого тексту на власний манер, тому тепер немає одного більш правдивого чи переважачого трактування. Відбувається взаємна підміна елементів, котрі колись були суперечливими чи діалектично протилежними. Культура постмодерну – це культура енергоносіїв, очищення, крекінгу, розщеплення культурних молекул та повторного сполучення їх у продуктах синтезу. Труднощі дослідження цих соціокультурних систем перш за все полягають у постійній їхній зміні, непостійності та невизначеності, що додатково підкріплюється й характеристикою самого глобалізованого світу й віртуальної реальності, в котрій протікає сьогодні більша частина людського життя.

Ключові слова: постмодерн, соціальні цінності, суспільство ризику, атомізований індивід, неотрайбалізм, інформаційні цінності.

Вступ. Актуальні філософські світоглядні проблеми, котрі торкаються проблем суспільства ризику, особливо питання трансформацій соціальних цінностей, тісно переплітаються з основними ідеями постмодерністів. Відомо, що постмодерна філософія досить часто звертається до соціокультурної тематики, наголошуючи зокрема на тому, що характеристики індивіда, його світогляд та співдія із соціумом у новому постмодерному суспільстві набуває інших, критично відмінних характеристик, ніж, скажімо, у суспільстві модерну. Та з огляду на основні характеристики сучасності, варто погодитись із В. Біблером, який наголошує на тому, що сучасна культура можлива лише за умови врахування традиційної та новаторської традиції, а справжній культурний смисл сьогодення можливий як діалог культур [1, с. 121]. Іншими словами, постмодерн неможливий без модерну і навпаки. Специфіка постмодерного підходу до методології дослідження суспільства ризику полягає в тому, що він містить абсолютно модерні елементи. Ідеологи постмодерну вважають постмодернізм не художнім чи культурним рухом, а чимось на зразок геологічного зсуву в способі мислення і бачення світу, нової епістеми, яка включає і перевершує загальні онтологічні сумніви, притаманні традиції раціональної західної філософії. За рахунок об'єднання екзистенціалізму, персоналізму, екологізму, антропологізму

прихильники постмодерну сподіваються на подолання кризи західного раціоналізму, який у класичному варіанті вичерпав свій евристичний і пояснювальний потенціал [11, с. 12].

Метою статті є визначення основних методологічних положень постмодерної філософії у дослідженні трансформації соціальних цінностей суспільства ризику.

Методи дослідження. Аналіз наукових підходів до розуміння постмодерної філософії як методологічного підґрунтя вивчення трансформації соціальних цінностей у суспільстві ризику проведений із використанням загальнонаукових методів синтезу, аналізу та індукції.

Результати дослідження. Очевидно, що характерними цінностями суспільства ризику з точки зору постмодерністів є інформація, знання та час як ресурс, включений у процес їх отримання та створення (Д. Белл, Б. Брейтештейн, А. Етціоні, Й. Маруда, Ф. Факуяма), а суспільним ідеалом визнається людина, що вміє самостійно управляти інформаційними потоками у мінливому середовищі, здобувати та структурувати інформацію, перетворювати та надавати її форми знання [8]. Постмодерна епоха, дослідниками якої вважаються Ж. Деріда, М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар, П. Бурдьє, Ж. Лакан і т.д., зуміла прийти до ідеї, що будь-які цінності є абсолютно рівними, тобто одні не мають переваги над іншими. Будь-яку комунікативну чи інформативну систему суспільства ризику визначає переважно медійна сфера. Вона фундаментальним чином змінює комунікаційні можливості людини, створюючи можливість «безпосередньої участі» у суспільстві без посередництва будь-яких груп, видозмінює принципи соціального капіталу, символічних систем і безпосередньо впливає на суспільно-політичну сферу, організацію та управління, сферу праці, культури і відпочинку.

Важливою ознакою суспільства залишається його локалізація, фрагментація, плюралізм. Практично у кожній соціологічній чи філософській теорії, що торкається суспільства постмодерну, робиться акцент не тільки на втраті економікою колишньої ролі домінуючої і системоутворюючої структури, а й на зростаючому розриві і взаємній незалежності економічного і політичного життя, релігійної сфери, сфери приватного життя і т.д. Розвиваються роздільні логічні дії в різних сферах, причому вони не зводяться до спільного, єдиного, універсалістського розуму. Світ модерну, який був світом когерентно взаємопов'язаних соціальних і культурних сил і існував в універсальному контексті раціональності модерну, розпадається. Створюється враження, що ми живемо у «не-суспільстві», оскільки його складники рухаються кожен у своєму напрямку і віддаляються один від одного. Суспільство неможливо розглядати як сукупність добре організованих інститутів. Відповідність між акторами і системою – основою класичної соціологічної теорії суспільства, руйнується на очах. У наукових розвідках У. Бека трапляється розуміння розвитку процесу індивідуалізації, в ході якого людина втрачає традиційні зв'язки із сім'єю, знайомими, друзями, із соціальним класом. Як у процесі прийняття рішень і здійсненні свого вибору, так і у формуванні власної ідентичності індивіди стають усе більш самостійними, залишаючи актуальними тільки ринкові відносини.

Ще однією з ознак суспільства є атомізація індивіда, це не перше таке соціальне відшарування людини від звичного для неї соціуму, проте порівняно з попередніми історичними періодами, в яких маргінальні групи утворювались внаслідок втрати людиною своєї соціальної приналежності до певної групи чи соціуму, нині така маргіналізація – це наслідок передусім індивідуалізації й водночас глобалізації суспільства. Методологічно постмодерне суспільство у разі втрати рис тотальності, структурованості (відповідно до тієї чи іншої моделі) стає сукупністю локальних мимовільних і слабо скоординованих процесів. Використання постмодерного підходу як методологічної основи дослідження суспільства ризику передусім дає змогу враховувати його кризовий характер, суспільну тривогу, відчуття розпаду єдиного і гомогенного світу, постійно модифікованих ризиків, породження нових небезпек, у тому числі й завдяки науково-технічному прогресу. Одним з яскравих прикладів у 2020 році стала пандемія, пов'язана із небезпекою поширення COVID-19. Проте водночас постмодернізм бачить у цьому розпаді шанс формування чогось нового. Такий погляд, на думку Ж. Ліотара, і відображає специфіку постмодерної свідомості [15]. Те, що з традиційних позицій видається хаосом і безладом, для постмодерніста видається різноманіттям можливостей. Соціальні зміни, на думку

представників постмодерної філософії, є різноманітними, нелінійними й за своїм визначенням до кінця не детермінованими. Можна сказати, що таке бачення соціальної реальності з позиції постмодерну відмовляється від побудови ідеалу у науково-технічному прогресі, є глобальним та пов'язаним із кризою модерну, втратою ним форми єдиного історичного процесу.

Постмодернізм акцентує відцентрові тенденції у сучасних соціумах. Криза модерну – це розпад його «універсальних» принципів організації, його «універсальних» структур, це перш за все руйнування структур модерну як простору ідентичності, розпад ієрархії ідентичностей, дезінтеграція суспільства. Суспільство фрагментується, починає бути схожим на мозаїку, утворену малими групами. З відходом від західної свідомості колишньої престижності громадської людини на поверхню суспільства вийшла маргінальність у всіх її видах. У теоретиків постмодернізму це явище отримало назву «нового трайбалізму» [9]. Саме подібного роду «племінна соціальність» протиставляється постмодернізмом суспільству в його традиційному розумінні. Особливе значення має розчеплення національно-державної ідентичності. Нації розпадаються на безліч етнічних і культурних утворень. Основна тенденція – етніфікація культурної ідентичності, за якої акцентується спільна історія, мова, раса як свідчення автентичності етнокультурної ідентичності.

На думку Ж. Дерріди, відбувається стирання меж між різними мовами культури і перш за все філософією і літературою [14]. У зв'язку з цим специфічні літературні твори, по-перше, прочитуються автором виключно за допомогою коду, що включає елементи постструктуралізму, деконструктивізму й постмодерного підходів, по-друге, інтерпретуються не як виключно літературні явища, а розширено – як ілюстрації прояву нового типу мислення.

Простір епохи постмодерну, на думку О. Сигнаєвської, вибудовується за двома основними траєкторіями: як симуляція (симулякр – порожній знак, «брехлива копія копії» (Ж. Дельоз)) [7], тобто сучасність паразитує на символах минулого часу і, ґрунтуючись на пануванні ідеології релятивізму, наповнює їх «своїми смислами», які будуть відрізнятися від початкових, часто руйнуючи їх концепт, наповнюючи протилежними смислами. По-друге, як гіперреальність (віртуальність – сурогат реального життя). Зазначені знакові характеристики епохи постмодерну – розвиток інформаційних технологій, непізнаваність, розмитість смислового контексту, соціальна аномія, – призводять до того, що людина створює свій «Світ людини», в якому перша (справжня) реальність скасовується та абсорбується другою (віртуальною) реальністю. «Світ людини» у віртуальному просторі, наповненому симулякрами, а існування в ньому відрізняється ефектом легкості, швидкості, носить ігровий характер, скасовуючи духовно-моральне начало [11, с. 11]. Ціннісно-культурна система суспільства має тісний взаємозв'язок із вектором його розвитку, адже настільки формування й масовізація певних культурних цінностей поширюється глобальним світом залежить і від того, наскільки цей світ готовий продукувати нову соціокультурну самобутність і формувати нові виклики щодо трансформації соціальних чи культурних цінностей. До слова, цінності завжди займали вагому нішу у науково-світоглядних дослідженнях і практиках. Зрештою, сам «постмодерн прийнято розглядати передусім як стан сучасної культури, що охоплює передпостнекласичну філософську парадигму, допостмодерне й безпосередньо постмодерне мистецтво, а також масову культуру цієї епохи» [6, с. 425]. Окрім того, також варто наголосити на тому, що історично кожна епоха є культурною, що включає в себе як філософський керунок, так і соціокультурні тенденції. До того ж можна вважати, що постмодерн є логічним продовженням модерну і його культурних змін та ціннісних трансформацій.

У загальному ідеї постмодернізму полягають у тому, що спадок минулого формують не перевірені часом істини, а історична мода. Попри те, що американські вчені наголошують на тому, що філософія постмодерну сьогодні є мертвою, ми не можемо применшувати здобутків наукових розвідок у напрямі вивчення соціокультурного впливу епохи постмодерну на розвиток ціннісної системи, зокрема її соціального контексту сучасної людини [13, с.78].

Постмодерна філософія не тільки наголошує на тому, що будь-які цінності є рівними і не мають ієрархічних ознак, вона також суттєвим чином позбавила сенсу знаки культури, підмі-

нюючи їх симулякрами. У постмодерні не існує поділу між реальністю і символічним відображенням. «Від сьогодні єдиною справжньою культурною практикою, практикою мас, нашою практикою... є маніпуляційна, алеаторна практика в лабіринті знаків, яка більше не має сенсу» [3, с. 98]. Культура, на переконання Ж. Бодрійяра, завжди була колективним поділом симулякрів, що на протигагу йому сьогодні нам протиставлять вимушений поділ реальності і смислу. Єдина їхня суверенність відображається у пануванні позірностей, а єдина злагода – у колективному поділі ілюзії та секрету [4, с. 46].

У постмодерній епосі процес розкриття істинного сенсу – нескінченний, відповідно, руйнується й класичне розуміння самої істини. Пошуки істини та способи її інтерпретувати наштовхуються на її розуміння крізь призму індивідуальності. Маси, на переконання Ж. Бодрійяра, настільки сильно прагнуть до споглядання сучасних культурних надбань, що зрештою самі стають чинником занепаду цієї масової культури [3, с. 99]. Постмодерн у своїй основі заклав можливість трактування будь-якого тексту на власний манер, тому тепер немає одного більш правдивого чи переважаючого трактування. Втрачають свою актуальність і категорії наукового мислення, передусім це стосується істини, сутності та закономірності. Те ж саме відбувається із цінностями й культурою. Для будь-якого індивіда певна ціннісна компонента може мати свій знак схвалення чи відторгнення. Повсякденне мислення набуває ролі абсолютного, відповідно, в постмодерній культурі шукати істину – це завідомо йти хибним шляхом.

Відбувається взаємна підміна елементів, котрі колись були суперечливими чи діалектично протилежними. Ж. Бодрійяр наголошує: «Скрізь одне й те ж породження симулякрів: взаємна підміна гоного і бридконого в моді, лівиці й правиці у політиці, правди і брехні у звістках засобів масової інформації, корисного і непотрібного на речовому рівні, природи і культури на всіх рівнях значення <...> у системі образів та знаків стираються всі великі гуманістичні критерії цінності – ті, що зумовлювали всю цивілізацію з її моральними, естетичними та практичними судженнями. Все стає нерозв'язним, це характерний ефект владарювання коду, який повсюдно ґрунтується на принципі нейтралізації і недиференційованості» [2]. У такій реальності, як стверджує Ж. Бодрійяр, люди більше не дивляться один на одного, проте для цього існують інституції, котрі їм формують певні уявлення про інших людей, вони більше не торкаються один одного, проте активно використовують контактотерапію, вони більше не ходять, проте займаються оздоровчим бігом. Повсюди ми можемо спостерігати, як відбувається відновлення власного тіла чи смаку певної їжі, активна боротьба за вирощення органічної продукції тощо [3, с. 23]. Індивід постмодерної епохи будує власні цінності, котрі відповідають його переконанням, трактує чи подає будь-яку інформацію згідно зі своїм суб'єктивним поглядом, перестаючи вірити науковим експертам, гіпотезам та фактам.

Попри все постмодерна епоха передусім вважається епохою інформаційних цінностей [3, с. 96]. Так, у своїх наукових розвідках М. Кастельс доречно акцентує на тому, що культура завжди є створеною із комунікаційних процесів, а всі форми комунікації засновані на виробництві та споживанні знаків. Таким чином, не існує поділу між реальністю і символічним відображенням. У всіх суспільствах людство існувало в символічному середовищі і діяло через нього, тому історично специфічним у новій комунікаційній системі, організованій навколо електронної інтеграції всіх видів комунікації, від типографської до мультисенсорної, є не формування, а будівництво віртуальної реальності [8, с. 352].

Свого часу відомий дослідник Ф. Уебстер, критикуючи Д. Белла за низку суперечностей у науковому, теоретичному й методологічному підґрунті його теорії постіндустріального суспільства, називав сильною стороною врахування ролі капіталістичної системи у формуванні суспільства нового типу. Оскільки капіталізму вдалося створити й зберегти масове споживання, що своєю чергою призвело до виникнення певної нової культури, котра характеризується погонею за задоволенням, гедонізмом і перевагою отримання індивідом певних відчуттів від подій, вчинків над смислами, котрі вони повинні позначати. Такі соціальні й культурні цінності в один момент опинилися в опозиції до таких цінностей, як критичність і ефективність, котрі забезпечували свого часу приголомшливий успіх капіталізму. Саме звідси, на думку

Ф. Уебстера, походить теорія про те, що виникнення постсучасності є частково результатом розвитку самої капіталістичної системи [12].

Культура постмодерну – це культура енергоносіїв, очищення, крекінгу, розщеплення культурних молекул та повторного сполучення їх у продуктах синтезу [3, с. 96]. Якщо говорити про сучасного користувача інформаційних мереж та технологій, то варто наголосити на тому, що нині ціннісні орієнтації споживача є більше нарцистичними порівняно з минулою модерною епохою. Споживач є більш вимогливим до того продукту, який йому пропонує новий інформаційний і глобалізований світ. Окремим аспектом формування соціокультурних аспектів розвитку сучасного суспільства є їх трансляція до індивіда новітніми засобами міжособистісної комунікації – соціальними мережами, що дає змогу створювати нову реальність, не обмежену горизонтом сприйняття, в якому віртуальна ворожнеча може виглядати так само реально, як і суперечка віч-на-віч.

Висновки. Погоджуючись із думкою А. Павка, хочемо акцентувати: сучасна методологічна культура наукового аналізу і продуктивного мислення у суспільстві ризику має органічно поєднувати елементи модерністського і постмодерністського світогляду, раціональні й ірраціональні принципи пізнання, здоровий дух, оптимізм і гострий, проникливий, неупереджений розум. Саме такий підхід відкриває можливість забезпечення єдності мислення і культури, дає змогу уникнути деструктивності, надмірної раціоналізації й агресивної ірраціональності [10, с. 39]. У постмодерній епосі глобалізація Інтернет-комунікації має тісний зв'язок із трансформацією цінної системи суспільства. Необхідною характеристикою пристосування до цих ціннісних трансформацій є здатність суспільства до гнучкості щодо прийняття цих змін, вміння переформатовуватись і переорієнтовуватись у системі, в котру щодня вливаються нові норми, правила гри, акценти, вподобання й цінності. Труднощі дослідження цих соціокультурних систем перш за все полягають у постійній їхній зміні, непостійності та невизначеності, що додатково підкріплюється й характеристикою самого глобалізованого світу й віртуальної реальності, в котрій протікає сьогодні більша частина людського життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Библер В.С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. Москва : Русское феноменологическое общество, 1997. 440 с.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Львів : «Кальварія», 2004. 376 с.
3. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляції. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
4. Бодрийяр Ж. Фатальні стратегії. Львів : Кальварія, 2010. 192 с.
5. Глобальні модерності. Київ : Ніка-центр, 2008. 400 с.
6. Грицанов А.А. Новейший философский словарь. Постмодернизм. Минск : Современный литератор, 2007. С. 816.
7. Делез Ж. Логика смысла. Москва : Издательство «Академия», 1996. 346 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 606 с.
9. Маффесолі М. Час племен: занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2018.
10. Павко А. Методологія модерну і постмодерну: проблеми синтезу протилежних підходів. *Вісник НАН України*, 2011, № 3. С. 34–39.
11. Сигнаевская О.Р. Мир человека: смыслы и ценности эпохи Постмодерна. *Вестник Челябинского государственного университета*, 2012. № 4 (258). *Философия. Социология. Культурология*. Вып. 23. С. 11–16.
12. Уебстер Ф. Теории информационного общества. Москва : Аспект Пресс, 2004. 400 с.
13. Федисин М. Труднощі формування егалітарних цінностей у постмодерній епосі. *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1–2 травня 2020 року). Київ : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2020. С. 78–82.

14. Derrida, J. “Genèse et structure” et la phenomenology. L’écriture et la difference, 1997. Paris : Seuil, pp. 229–252.
15. Lyotard J.F. La condition postmoderne. Paris : Minuit, 1979. 109 p.

REFERENCES

1. Bibler, V.S. (1997). Na hraniakh logiky kultury. Knyha izbrannykh ocherkov [On the verge of the logic of culture. Book of Selected Essays.] Moskva: Russkoe fenomenologicheskoe obshchestvo [in Russian].
2. Bodriyar, Zh. (2004). Symvolichnyi obmin i smert [Symbolic exchange and death]. Lviv: “Kalvariia” [in Ukraine].
3. Bodriyar, Zh. (2004). Symuliakry i symuliatsiyi [Simulacries and simulations]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy” [in Ukraine].
4. Bodriyar, Zh. (2010). Fatalni stratehii [Fatal strategies]. Lviv: Kalvariia [in Ukraine].
5. Hlobalni modernosti [Global modernity]. (2008). Kyiv: Nika-tsentr [in Ukraine].
6. Hrytsanov, A.A. (2007). Noveishyy filosofskyi slovar. Postmodernizm [The latest philosophical dictionary. Postmodernism]. Mynsk: Sovremenniyi literator [in Russian].
7. Delez, Zh. (1996). Lohyka smysla [The Logic of Sense]. Moskva: Izdatelstvo Publishing Centre “Academy” [in Russian].
8. Kastels, M. (2000). Informatsyonnaia epoha : ekonomika, obshchestvo y kultura [Information Age: Economy, Society and Culture]. Moskva: HU VShE [in Russian].
9. Maffesoli, M. (2018). Chas plemen: zanepad indyvidualizmu u postmodernomu suspilstvi [Tribal Hour: Overwhelmed by the Fall of Individualism in the Postmodern Suspension]. Kyiv: “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukraine].
10. Pavko, A. (2011). Metodolohiia modernu i postmodernu: problemy syntezy protylezhnykh pidkhodiv [Methodology of modernity and postmodernity: problems and synthesis of anti-modern approaches]. Visnyk NAN Ukrainy, No. 3 S. 34–39 [in Ukraine].
11. Syhnaevskaia, O.R. (2012). Myr cheloveka: smislii y tseinnosty epokhy Postmoderna [The human world: meanings and values of the Postmodern era]. Vestnyk Cheliabynskoho hosudarstvennoho unyversyteta. No. 4 (258). Fylosofiya. Sotsyolohiya. Kulturolohiya. 23. Pp. 11–16 [in Russian].
12. Uebster, F. (2004). Teoryy informatsyonoho obshchestva [The Information Society Theories]. Moskva: Aspekt Press [in Russian].
13. Fedyshyn, M. (2020). Trudnoshchi formuvannia ehalitarnykh tsinnosti u postmodernii eposi [Difficult Formation of Egalitarian Values in the Postmodern era]. Suspilni nauky: istoriia, suchasnist, maibutnie: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, Ukraina, 1–2 travnia 2020 r.). Kyiv: HO “Kyivska naukova suspilnoznavcha orhanizatsiia”. Pp. 78–82 [in Ukraine].
14. Derrida, J. (1967). “Genèse et structure” et la phenomenology. L’écriture et la difference. Paris: Seuil. Pp. 229–252 [in French].
15. Lyotard, J.F. (1979). La condition postmoderne. Paris: Minuit [in French].

Fedyshyn Mykhailo Volodymyrovych

PhD Student at the Department of History of Philosophy
Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2479-3319

POSTMODERNISM AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR THE STUDY OF SOCIAL VALUES IN A SOCIETY OF RISK

The peculiarities of the interpretation of postmodern philosophy and its approach to the understanding of sociocultural issues are considered, emphasizing each time that the individual in the new postmodern society acquires different, critically different characteristics than, say, in modern society. For example, one of the features of society is the atomization of the individual, this is not the first such social detachment of man from his usual society, however, compared with the postwar period in which marginal groups were formed due to loss of social belonging to a particular group or society. marginalization is a consequence, first of all, of individualization and at the same time

globalization of society. The use of the postmodern approach as a methodological basis for the study of risk society primarily allows us to take into account its crisis nature, social anxiety, uncertainty, a sense of disintegration of a single and homogeneous world, constantly modified risks, dangers posed by relentless scientific and technological progress, value contradictions. One of the brightest examples in 2020 was the pandemic associated with the danger of spreading COVID-19. However, at the same time, postmodernism sees in this disintegration a chance for something new – something else. Postmodern philosophy not only emphasizes that all values are equal and have no hierarchical features, it also significantly deprives the meaning of cultural signs, replacing them with simulacra. Postmodernism has basically laid the possibility of interpreting any text in its own way, so now there is no more true or predominant interpretation. There is a mutual substitution of elements that were once contradictory or dialectically opposite. Postmodern culture is a culture of energy, purification, cracking, splitting of cultural molecules and their reunion in the products of synthesis. The difficulty of studying these socio-cultural systems is primarily their constant change, inconsistency and uncertainty, which is further supported by the characteristics of the globalized world and virtual reality in which most of human life takes place today.

Key words: *postmodern, social values, risk society, atomized individual, neotraibalism, information values.*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 1:37

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.5>**Романенко Михайло Ілліч**

доктор філософських наук, професор,
радник ректора,
професор кафедри філософії
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
вул. Володимира Антоновича 70, м. Дніпро, Україна

Висоцька Ольга Євгенівна

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
Комунального закладу вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
вул. Володимира Антоновича 70, м. Дніпро, Україна

ГУМАНІЗМ VERSUS АВТОРИТАРИЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

У статті на основі порівняльного аналізу гуманістичної та авторитарної складових частин української освіти визначаються основні риси сучасної філософсько-освітньої парадигми. Доводиться антропологічність та нелінійність процесу гуманізації освіти. Вказується на зміну парадигми гуманізму у зв'язку зі зміною детермінант розвитку суспільства, визначається її антропософський дискурс та аксіологічний вимір. Одночасно наголошено на небезпеці розмивання гуманістичних орієнтирів модернізації освіти. Здійснена характеристика вітчизняної освіти в її структурно-функціональному та ціннісно-орієнтаційному контекстах, виділено фундаментальні особливості, що заважають реалізації гуманістичних освітніх ідеалів. Серед них – квазігуманістичність, зорієнтованість на кадрово-професійний, знаннєвий підхід без урахування ресурсу особистісного розвитку, індивідуалізації навчання. Авторитарний тиск педагогів на учнів, постійний контроль дій, примус до діалогу, відчуження учнів від освітнього процесу, їх усунення від реальної участі у шкільному житті суперечать необхідності орієнтувати освітній процес на максимальний розвиток та саморозвиток особистості. Ми розглянули лише найбільш очевидні авторитарні риси сучасної вітчизняної школи. Вони носять масовий характер і є визначальними практично для всіх освітніх закладів, можливо, за незначним винятком. На рівні вищої освіти вони стають більш розмитими, але основний посыл щодо формалізованості, відірваності від життя, безсуб'єктності освітнього процесу залишається провідним. З огляду на ці особливості у характеристиці тенденцій розвитку сучасної освіти пропонується термін «гуманізація освіти» замінити на його більш конкретну інтерпретацію у вигляді терміна «гуманоцентрична переорієнтація освіти» як визначальної основи освітньої діяльності на рівні масової освіти.

Ключові слова: освіта, українська освіта, філософія освіти, гуманізм, авторитаризм, парадигма, особистість.

Постановка проблеми. Визначаючи основну змістову характеристику філософсько-освітньої парадигми ХХІ століття, практично всі дослідники фокусують увагу на її гуманістичній

спрямованості. Гуманізація освіти, міжособистісних стосунків учасників освітнього процесу, управління освітою – це далеко не повний перелік різноманітних аспектів реального глобального процесу, який на наших очах змінює образ освіти. Немає ніяких підстав сумніватися в реальності гуманізації освіти і правомірності вживання цього терміна як характеристики основної тенденції розвитку сучасних освітніх систем. Однак, на нашу думку, така характеристика не є ані вичерпною, ані специфічною. Гуманізація освіти і як процес, і як конкретика навчання та виховання мала місце фактично з часу появи людства. Від найдавніших часів до сьогодні на кожному етапі історії розвитку освіти можна знайти ознаки процесу гуманізації, а також ті позитивні зміни в суспільстві, до яких він призводив. Деякі історичні епохи – антична, Відродження чи Просвітництво – взагалі визначаються як часи утвердження гуманістичних освітніх ідеалів. Одночасно авторитарна складова частина освіти залишається досить вагомою, тому говорити про повну відмову від цієї моделі передчасно. Більш того, чи можлива і чи потрібна така відмова? І на яких засадах необхідно будувати ту модель освіти, яка виявиться здатною протистояти різноманітним викликам ХХІ століття?

Хоча питаннями співвідношення гуманістичного та авторитарного аспектів сучасної системи освіти опікувалися такі дослідники, як В. Андрущенко, І. Бех, Н. Вишнеvsька, Б. Гершунський, В. Кудін, В. Кремень, М. Михальченко, Т. Сергеева, Т. Федорова, Г. Філіпчук, однак відповіді на зазначені питання досі не знайдені. Загальним поєднуючим моментом позицій сучасних авторів є зорієнтованість на просування саме гуманістичної філософсько-освітньої парадигми. При цьому залишається відкритою дискусія щодо змістових компонентів цієї парадигми, а також шляхів подолання авторитарного складника освіти.

Мета статті – на основі порівняльного аналізу гуманістичної та авторитарної складових частин української освіти визначити основні риси сучасної філософсько-освітньої парадигми.

Результати. У фундаментальному дослідженні Т. Федорової «Гуманізм як проблема філософії» виділено цілу низку історичних соціально-культурних парадигм гуманізму. Вони за низкою ознак принципово відрізняються одна від одної, оскільки відображають передусім систему цінностей того чи іншого суспільства. Водночас протягом усієї історії людства гуманізм виступає як «принципова основа людської культури, що атрибутивно присутня в ціннісних трансценденталіях історії» [13, с. 3].

Звичайно, ми не можемо говорити про лінійний розвиток процесу гуманізації освіти. Періоди культурного розвитку змінювалися часами загального руйнування і лихоліття; Середньовіччя відійшло від багатьох гуманістичних ідеалів античних часів; та й наслідки освітньої революції в ХІХ–ХХ ст., розвиток науки і техніки далеко не завжди сприяли гуманістичному розвитку суспільства та освіти. Багато хто у зв'язку з цим взагалі відкидає можливість морально-етичного прогресу людства. Ми не поділяємо таких радикальних поглядів, але теж вважаємо процес гуманізації освіти і суспільства загалом у тому вигляді, в якому він до цього часу здійснювався, досить непевною і невизначеною характеристикою.

Маються на увазі передусім дві речі. По-перше, гуманізація освіти в цілому, тобто покращення умов освіти для людини, збільшення уваги до її потреб тощо в тій чи іншій формі відбувалося завжди, а тому не може бути сутнісною характеристикою сучасного етапу розвитку суспільства і освіти. По-друге, процес гуманізації до цього часу цілком мирно уживався з антигуманними характеристиками освітніх систем. Іншими словами, цей глобальний процес досі не призвів до створення освітніх систем, що справді сповідують гуманні ідеали та цінності, хоча б *par excellence*. Гуманістична освіта завжди була лише сегментом (причому, як правило, периферійним) антигуманних чи байдужих до людських потреб освітніх систем. Звичайно, і ця периферійність була різною. Гуманістична освіта могла бути лише «променем у темному царстві» авторитарної освіти, а могла вирости і до цілого архіпелагу живильних оазисів. Проте і до цього часу гуманістичні ідеали не визначають суті освітніх систем.

У сучасних умовах гуманізм характеризується в контексті автономного антропософського дискурсу та аксіологічного виміру. Гуманізм як ціннісний атрибут соціальності, що відповідає за «людиновимірність», проявляється у різноманітних модусах – релігійному, психологіч-

ному, політичному, моральному, соціальному, освітньому тощо. Принципова зміна парадигми гуманізму у наш час пов'язана передусім зі зміною детермінант розвитку самого суспільства. У сучасних умовах гуманізм розглядається як практична основа перебудови людського буття. Як підкреслював з цього приводу відомий російський дослідник О. Суворов: «Або станемо людьми – і тоді виживемо, або не станемо – і тоді самознищення людства можна вважати невідворотним, рано чи пізно» [12, с. 186]. На практичному, психологічному рівні діє саме людяність, гуманність як основа певного способу життя. Осмислена до певного світоглядного рівня, вона породжує не просто хорошу людину, а переконаного гуманіста. Смысл життя у цьому разі – це мобілізація сил для втілення смислу життя в певному способі проживання. «Практичний гуманізм» має цілком конкретні ціннісні та смисложиттєві обриси: «Не просто існувати, а саме повноцінно жити, встигнути здійснитися повноцінною особистістю, навчитися цінувати життя, поки воно не закінчилося, берегти людей, особливолюбимих, поки вони живі; від інстинктивного самовиправдання та самовсепощення перейти до свідомої відповідальності за себе і (як мінімум) за своїх близьких перед власною моральною інтуїцією (совістю)» [5, с. 166–167].

Поряд із «практичним гуманізмом» постійно декларуються різноманітні прояви «нового гуманізму», починаючи із доробок «Римського клубу» щодо важливості усвідомлення «єдності світу і цілісності людства» на шляху до сталого розвитку суспільства на основі ідей справедливості, ненасилля і визнання загальнолюдського характеру цінностей [6]. При цьому функції освіти якраз і полягають у можливості «творити добро» шляхом ствердження позитивного змісту життя шляхом максимального розкриття людських сил та можливостей. А головними моральними координатами гуманізації життя та освіти є, за словами Е. Фромма: «Доброчесність – відповідальність стосовно власного існування. Злом є перешкода розвитку людських здібностей; порок – це безвідповідальність стосовно себе» [14, с. 33].

З іншого боку, подальша гуманізація освіти пов'язана із поширенням консенсусної моделі взаємодії членів суспільства, що неможливо без їхньої солідаризації, усвідомлення приналежності кожного до певної спільноти, в якій, згідно з позицією Ю. Габермаса, «індивіди очікують один від одного рівного обходження, спираючись на те, що всяка особа поводить себе з всякою іншою як з «однією із нас» [15, с. 92].

На жаль, такого глибокого розуміння сутності гуманізму вітчизняна освіта досі не сповідує. Як наслідок, розмивання гуманістичних орієнтирів модернізації освіти, що значною мірою сприяє консервації традиційно-авторитарних основ освітньої діяльності в країні. Це цілком очевидно можна побачити й у вітчизняній освіті сьогодення. Попри всі гуманістичні реформи і нововведення, вона загалом залишається авторитарною, мало пов'язаною з реальними потребами людини і суспільства, з великим рівнем соціальної диференціації і практично відсутніми механізмами громадської саморегуляції. Це й зрозуміло, адже нинішня система освіти дісталася нам у спадок від тоталітарної системи. Як вказує з цього приводу В. Самохвалова: «Повністю монополізувавши, а потім уніфікувавши школу, тоталітарний режим позбавив її основних джерел розвитку – громадської ініціативи та внутрішньої різноманітності» [9, с. 37]. Характеризуючи вітчизняну освіту як із структурно-функціонального, так і з ціннісно-орієнтаційного боку, можна виділити кілька її фундаментальних особливостей, які заважають реалізації справді гуманістичних освітніх ідеалів.

Освіта, як і протягом останніх століть, розглядається майже виключно з кадрово-професійної точки зору. Незважаючи на квазігуманістичну риторику останніх років, і державне планування в цій сфері, і домінуюча громадська думка зорієнтовані на підготовку хороших професіоналів для економіки та інших сфер життя країни. Наслідок такої стратегії згубний як для країни, так і для системи освіти, як це не парадоксально, передусім з прагматично-утилітарної точки зору.

Як результат, ми значно відстаємо від розвинених держав за часткою спеціалістів з вищою освітою; пристойний рівень загальної середньої освіти забезпечує лише незначна кількість елітарних чи експериментальних закладів; професійно-технічна освіта напівзруйнована, дошкільна і позашкільна освіта ледь зводять кінці з кінцями.

Такі наслідки дає кадрово-професійний підхід на практичному рівні. На гуманітарному ж рівні він визначає відсутність особистості у системі освіти. Освітні заклади навчають учнів, студентів, спеціалістів, професіоналів, але не особистостей. І це – чи не найбільша втрата для суспільства, адже без уваги залишається основне джерело його розвитку – здібності та творча енергія людей. А це є найголовнішим для сучасного високорозвиненого, високотехнологічного постіндустріального суспільства, бо традиційна система освіти не встигає за швидкими змінами, і тому «з'явився соціальний попит на спеціаліста нового типу, який здатний розвиватися самостійно, спонтанно з розвитком суспільства. Суспільству став потрібний професіонал, здатний до саморозвитку» [11, с. 27].

Ігнорування цієї вимоги системою освіти приводить до блокування розвитку основного ресурсу суспільства ХХІ ст. – ресурсу особистісного розвитку. Зниження потенціалу розвитку окремих індивідів автоматично веде до зменшення креативної здатності всього суспільства. Кадрово-професійна система освіти – це антиособистісна, а тому антигуманна система освіти, що стримує розвиток і індивіда, і суспільства.

2. Основним завданням вітчизняної освіти до цього часу є надання знань. Знову ж таки, попри модернові розробки педагогічної науки та Міністерства освіти і науки, більшість освітніх закладів та педагогів вважають своїм основним обов'язком «дати дітям знання». Відповідно, навчальний процес зорієнтований на оптимізацію передачі знань від учителя до учня, їх засвоєння та систематизацію самим учнем. Критерії оцінки та контролю всього навчання націлені на виявлення обсягу знань та навичок з їх використання.

Педагоги, які обстоюють доцільність орієнтації навчального процесу насамперед на знання, підкреслюють свою практичність. Але насправді така освіта у сучасних умовах вкрай непрактична і в особистісному, і в суспільному вимірі. У сучасному суспільстві знання змінюються дуже швидко, і ні школа, ні заклад вищої освіти не можуть забезпечити людині обсяг знань і навичок, достатніх для успішної діяльності бодай протягом кількох років після їх закінчення, не кажучи вже про все життя. Спроба вийти з цієї ситуації за рахунок збільшення самого обсягу знань приводить лише до ускладнення навчальних програм і перевантаження учнів.

Проте з гуманітарної точки зору найгірше в цій ситуації те, що знання як самоціль навчального процесу витісняють з нього людину. Учні перетворюються просто на інструмент досягнення абстрактних і в принципі чужих для них завдань – виконання програми, засвоєння матеріалу, успішної здачі теми чи у відповідності до плану успішно проведеного уроку. В умовах подібного підходу до організації навчання учні практично не мають можливості стати його повноправними суб'єктами і приречені залишатися безправними і пасивними об'єктами, яких пристосовують до «засвоєння знань».

3. Система критеріїв оцінки успішності навчального процесу – і об'єктивна у вигляді державних стандартів, і суб'єктивна у вигляді навчальних орієнтирів педагогів та керівників освіти – практично ігнорує особистість, потреби її розвитку, характерні особливості, внутрішню мотивацію тощо. Основою оцінки навчання учня є сума знань, навичок, умінь, що мають застосовуватися до кожного учня як однаковий стандарт. Фактично наша шкільна освіта виходить з досить правильного положення – з того, що є певна сума знань та навичок, які необхідні для кожного індивіда для нормальної соціалізації у суспільстві та досягнення життєвого успіху. Але ж існує й інша детермінанта організації навчального процесу. Учні різні за здібностями, схильностями, темпераментом, світосприйняттям тощо. І ці відмінності як мінімум не менш важливі, ніж те, що їх об'єднує в процесі навчання. З нашої точки зору, вони навіть більш важливі, оскільки визначають специфіку формування особистості та автоматично не враховуються соціальним оточенням, а тому мають визначатися школою як спеціалізованим і керованим соціальним інститутом навчання та виховання. Реально ж індивідуалізація навчання в українській шкільній освіті перебуває в ембріональному стані.

Ще один вкрай антигуманістичний наслідок такої ситуації – це штучне піднесення вчителя над учнем, надання першому авторитарної влади. «Школа, інститут освіти загалом, – вказує професор М. Піщулін, – багато в чому залишається, згідно з проведеними нами багаторічними

моніторингами, заповідником авторитарних відносин, неповаги до особистості учня з боку вчителя, а до особистості та інтересів учителя – з боку різного рівня чиновників» [8, с. 99].

Сам педагог отримує значні можливості авторитарного тиску на учня. Буцімто об'єктивні оцінки в руках авторитарно налаштованих педагогів зламали не одну тисячу учнівських дол, сприяли спотворенню психіки та системи життєвих цінностей не одного покоління наших співвітчизників. «Кількісна оцінка <...> часто стає засобом примусу, зняттям влади вчителя над учнем, психологічного і соціального тиску на учня. Оцінка як результат пізнавальної діяльності часто отожднюється з особистістю загалом... Учень за своїми посередніми чи задовільними оцінками спочатку робить висновок про неповноцінність своїх знань, а потім і своєї особистості» [9, с. 37].

4. Оцінюється рівень знань, умінь учня, а не те, як вони впливають на його розвиток. Безумовно, це прямо суперечить гуманістичному ідеалу. Останній орієнтує навчальний процес на максимальний розвиток особистості з включенням механізмів саморегуляції цього розвитку на рівні внутрішньої мотивації індивіда. Тому в ідеалі гуманістична школа повинна оцінювати і діяльність педагогів, і успіхи учнів з точки зору того, наскільки вдалося розвинути здібності, задатки, потенційні схильності останніх.

На практиці ситуація зовсім інша. По суті, нинішня система оцінювання (навіть в її 12-бальній модифікації) орієнтує вчителя на ігнорування особистості учня. Оцінка продовжує залишатися зовнішньою стосовно внутрішньої мотивації процесу навчання, оскільки ніяк не пов'язана з механізмами саморозвитку. Для учня вона стає зовнішнім механізмом примусу, мірилом стандарту, до якого потрібно пристосовуватися, навіть шляхом обмеження власних інтересів і потреб реалізації своєї особистості. Не навчальний процес для розвитку особистості, а особистість для навчального процесу – таке одне з найбільших антигуманістичних викривлень вітчизняної школи.

5. Особистісно орієнтоване навчання ґрунтується на постійній опіці учителя над учнем. Як варіант цієї тези, пом'якшений останніми гуманістичними новаціями, – необхідність постійного спілкування вчителя та учня в процесі навчання з ініціативи першого. Наші педагоги переконані в тому, що їхній прямий обов'язок – постійно контролювати і наставляти учня. Відповідно, формується і уявлення про ідеальні параметри об'єкта такого впливу. Вітчизняна педагогіка орієнтується на культивування слухняного учня. І це зрозуміло, адже саме слухняну дитину легше опікати.

Вітчизняна школа поки що працює всупереч природній схильності дітей до максимальної самостійності в процесі формування особистості. Більше того, більшість педагогів вважають прояви такої самостійності шкідливими і цілком свідомо будують свою роботу таким чином, щоб їх максимально обмежити. Тому ми й бачимо в наших школах тотальний учительський контроль на всіх ланках навчального процесу, який виснажує у взаємній боротьбі обидві сторони. Саме цю ситуацію провідні вітчизняні вчені вважають найголовнішою вадою школи.

У зв'язку з цим І. Бех відзначає такі негативні риси вітчизняної системи освіти: «До учнів ставляться здебільшого без справжнього інтересу і поваги, в результаті в них немає ніяких підстав для прийняття самих себе серйозно... Намагання вихованця досягти певних виховних цілей не помічаються, зате будь-яка його похибка викликає яскраво виражене незадоволення... сучасна виховна практика часто-густо демонструє наміри гальмування, а то й знищення всього того, що є волею і свободою вихованця, стійкістю його духу, силою його вимог і задумів» [1, с. 16–17].

Подібна освітня практика перебуває у кричущому протиріччі з вимогами гуманістичної педагогіки. Адже стратегія побудови виховного процесу в площині особистісного підходу мусить визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі, а не ґрунтуватися на зовнішній доцільності, коли переважно використовуються методи заохочення чи покарання маскують складні виховні проблеми. У результаті «за культивуванням таких методів педагог лише змушує дітей коритися, а не вільно й свідомо діяти. Цим самим він штучно утримує вихованця на найелементарніших стадіях морального розвитку і не

піднімає до рівня, коли вихованість ґрунтується на перетворенні загальних етичних принципів у систему його особистісних смислів» [1, с. 19].

6. У школі вчитель навчає учня і є визначальною стороною навчального процесу. Визначення форм, напрямів, методів, змісту навчання – абсолютно чи переважно прерогатива педагогічного колективу. Крайній варіант такої точки зору – далеко не рідкісний серед вітчизняних педагогів: учні взагалі у всьому повинні підкорятися вчителю і не мають ніякого відношення до організації навчального процесу. На основі цього утверджується так званий «примусовий діалог», який відбувається у формальному полі – на нецікаві і непотрібні учню питання з боку вчителя останній знаходить такі ж за характером відповіді, сенс яких лише у кращому разі – в отриманні абстрактних знань, у гіршому – потрібної оцінки. У результаті цього відповіді на питання, які справді хвилюють дитину, у школі вона не знаходить.

Отже, сучасна вітчизняна школа дуже далека від орієнтації на потреби дитини і тим більше організації співпраці з учнями для формування гуманоцентричних основ власної діяльності. Це є однією з причин відчуження учнів у навчальному процесі, що, своєю чергою, стає причиною збереження авторитарних методів управління та комунікації учасників освітнього процесу.

7. Школою управляє педагогічний колектив, реально тільки на ньому лежить відповідальність за організацію шкільного життя. Ззовні здається, що подібний підхід має полегшувати життя учнів, адже з них знімається тягар відповідальності за те, що відбувається в школі. Діти (гіпотетично) економлять час і сили, які мали б витратити, якби реально брали участь в управлінні школою. А навички такого управління вони можуть отримати і в процесі рольових ігор чи спеціального навчання, адже для цього не обов'язково реально управляти, досить імітації управлінської діяльності.

Насправді, подібний підхід глибоко принизливий для дітей як особистостей і значно погіршує як умови їх навчання, так і перспективи саморозвитку. Глибинною підставою усунення дітей від реальної участі в організації шкільного життя є теза про те, що вони нездатні здійснювати управлінську (а в цьому разі самоуправлінську) діяльність. Більшість наших педагогів та освітянських управлінців вважають учнівське самоврядування взагалі дурницею і йдуть на його впровадження тільки під тиском громадськості або начальства. Звичайно, в таких умовах воно носить виключно формальний характер (для звітності), і саме таке учнівське самоврядування присутнє у більшості вітчизняних шкіл.

8. У школі учні зобов'язані вчитися, виконувати внутрішньошкільний розпорядок приблизно так, як ці обов'язки виконують робітники на заводах чи службовці в установах. Ця точка зору дуже поширена серед вітчизняних педагогів, і вимогливість вчителя є однією із загальнонавчальних педагогічних чеснот. Вимогливий педагог – мрія шкільної адміністрації, дуже часто це – основний показник для батьківської громадськості. Зрештою, дуже часто і учнів привчають до того, що саме вимогливість педагога стосовно них має викликати захоплення і мотивувати хороші навчання та поведінку.

При цьому основою виправдання вимогливості (часто на межі дозволеної жорсткості в покараннях та примусі) педагога звичайно служить те, що останній тією ж мірою вимогливий і до себе, і до своїх колег по роботі. Іншими словами, він ставиться до учнів точно так, як і до всіх інших. Антигуманний зміст такої позиції досить очевидний як мінімум у двох відношеннях.

По-перше, діти – не дорослі, і ставитися до них на основі дорослих мірок і цінностей – це просто середньовіччя. «Нинішня освіта, – підкреслює професор П. Саух, – гранично раціоналізована і вербалізована, із неї вихолощений афектно-емоційний запал дитинства. Це призводить до панування в суспільстві професійно компетентного, але бездуховного індивіда. Форми, методи, зміст освіти, зберігаючи традиційні для індустріального суспільства цілі, способи і засоби своєї реалізації, суперечать новим тенденціям, зорієнтованим на гуманістичні цілі» [10, с. 29].

По-друге, в українській школі не існує тієї рівноваги прав і обов'язків, яка загалом має місце в дорослому житті. Робітник чи службовець поряд з обов'язками має цілком конкретні права, гарантовані законом і дією як структур управління, так і судовою системою, зрештою,

можливостями постояти за себе самій дорослій людині. Всього цього в учнів немає. Сучасна вітчизняна школа є чи не останнім оплотом повного авторитаризму в українському суспільстві в тому розумінні, що тут той, ким управляють (учень), абсолютно безправний перед тим, хто управляє (педагогічним колективом).

9. Школа є самодостатньою цінністю у суспільстві і вимагає до себе уваги сама по собі як соціальний інститут зовсім незалежно від того, які функції і наскільки якісно вона виконує. Дуже багато вітчизняних педагогів внаслідок цього працюють «для школи», як варіант – «для суспільства» чи «для держави». Найбільш авторитарний варіант такої позиції – це робота «на показники», які утверджують статус школи, педагога, директора, регіону, держави тощо. «Неувага до вищих цінностей та цілей освіти, пасивне сприйняття тих життєвих пріоритетів, які стихійно складаються у суспільстві, – чи не головна вада сучасної освіти. При цьому освіта позбавляється своєї найважливішої випереджуючої, прогностичної функції, втрачає можливість впливати на суспільні ідеали», – підкреслює основну соціальну ваду такої позиції академік Б. Гершунський [3, с. 32].

10. Школа має залишатися державною і управляти нею повинні державні органи, але при цьому шкільна адміністрація отримує широку автономію у своїй діяльності. Крім явної змістової суперечності (освітні заклади не можуть отримати досить самостійності, якщо їх буде фінансувати держава – остання буде також контролювати використання бюджетних коштів), це положення має і досить виразний антигуманний підтекст – прагнення здійснювати освітню діяльність абсолютно незалежно від прагнень і потреб тих, чиї інтереси в рамках вказаної діяльності мають бути задоволені. Йдеться про громадське фінансування освітніх закладів та контроль громадськості над їх діяльністю.

Справа в тому, що реально забезпечити інтереси дітей в освітньому процесі може лише той, хто в цьому зацікавлений. Насамперед це батьки дітей і загалом громадянське суспільство, зорієнтоване саме на розвиток індивіда, а не різноманітних корпоративних структур. Останнє є основною рушійною силою демократизації та гуманізації суспільства, а тому одним з основних критеріїв указаних процесів є вплив громадськості на функціонування тих чи інших сфер суспільного життя.

Ми розглянули лише найбільш очевидні авторитарні риси сучасної вітчизняної школи. Вони носять масовий характер і є визначальними практично для всіх освітніх закладів, можливо, за незначним винятком. На рівні вищої освіти вони стають більш розмитими, але основний посыл щодо формалізованості, відірваності від життя, безсуб'єктності освітнього процесу залишається провідним. До цього додається проблема відсутності спадкоємності між закладами вищої освіти та працевлаштуваннями, коли як змістовно, так і за спрямуванням студент не отримує у повному обсязі тих знань, навичок та компетентностей, які дозволили б йому бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Результуючим узагальненням усіх авторитарно-консервативних рис вітчизняної освіти є її різке відставання від сучасних стандартів, дезорієнтація і педагогів, і учнів, і викладачів, і студентів. Тут можна посперечатися на фундаментальне дослідження Н. Важеєвської, яка ще на початку 2000-х років на основі даних міжнародного порівняльного аналізу якості знань виділила основні невідповідності знань російських школярів міжнародним стандартам: «не бачать різниці між знаннями та істиною, науковим знанням та віруванням, не вміють оцінити достовірність того чи іншого знання, не розуміють ідеального, модельного характеру будь-якого фрагменту знання, не знайомі з багатьма методами пізнання, не володіють цілим рядом пізнавальних умінь» [2, с. 3]. Усі ці аспекти залишаються актуальними і зараз, притаманні й українській школі. Учні відстають якраз у сфері вирішальних для власного розвитку особистісних якостей, які визначають якість освіти та здатності до самоактуалізації.

Відсутність чітко визначених гуманістичних пріоритетів негативно впливає і на педагогічні колективи. Багато педагогів просто не розуміють, яким чином потрібно модернізувати освітній процес. «Якраз краще вчити ми й не вміємо, – відзначає С. Гончаренко, – оскільки не знаємо, як це робиться і що, власне, треба дати дітям, щоб вони могли «добре» навчатися. Адже не секрет, що нині здебільшого не ми навчаємо дітей, а вони самі вчаться» [4, с. 8].

Суспільні негаразди й авторитарний спадок є додатковими труднощами на шляху гуманізації вітчизняної системи освіти. Приведених даних цілком досить для того, щоб зробити висновок про її явно антигуманний та антиособистісний характер. Процеси гуманізації освіти на теренах нашої країни явно не досягли такої «критичної маси», яка б дозволила говорити про орієнтацію масової освіти на гуманістичні цінності та ідеали. Тому і процес гуманізації освіти як загальна характеристика сучасної вітчизняної системи освіти носить абстрактний і беззмістовний характер. Він не лише не визначає її специфічних характеристик, а навіть не може розглядатися як кінцева мета розвитку освіти чи, скажімо, освітянських реформ. Адже як мета цей процес має визначатися у вигляді якогось результату. Такий результат навіть теоретично сформулювати неможливо. Що може значити, наприклад, вислів «завершення процесу гуманізації вітчизняної системи освіти»? Мало того, що неможливо визначити критерії такої завершеності, так ще й абсолютно абсурдно виглядає сама думка про те, що гуманізація якоїсь сфери людського буття може припинитися у зв'язку з вичерпанням гуманістичних ідеалів.

Висновки. Таким чином, серед фундаментальних особливостей української освіти, що заважають реалізації гуманістичних освітніх ідеалів, – квазігуманістичність, зорієнтованість на кадрово-професійний, знаннєвий підхід без урахування ресурсу особистісного розвитку, індивідуалізації навчання, авторитарний тиск педагогів на учнів, постійний контроль дій, примус до діалогу, відчуження учнів від освітнього процесу. У методологічному плані проблема встановлення змістовно-критеріальної ролі процесу гуманізації в розвитку сучасної системи освіти не може бути вирішена просто посиленнями на більшу чи меншу інтенсивність цього процесу. Має відбутися певна якісна визначеність нарощування гуманістичного потенціалу освіти, яка могла би стати теоретико-методологічним орієнтиром у визначенні загальної стратегії розвитку освіти і до якої можна було б прив'язати систему емпіричних індикаторів у разі програмування цієї стратегії розвитку.

На нашу думку, таку роль може відігравати не термін «гуманізація освіти», а його більш конкретна інтерпретація у вигляді терміна «гуманоцентрична переорієнтація освіти». Змістом останнього є фіксація як цілком конкретного орієнтиру розвитку освітньої системи такого стану, коли гуманістичні цінності та ідеали стануть основою функціонування не периферійних, а центральних її компонентів, тобто стануть визначальною основою освітньої діяльності на рівні масової освіти і більшості освітніх закладів. Отже, гуманоцентрично орієнтована освітня система – це освітня система, в якій гуманістичні принципи організації освітнього процесу визначають функціонування в повному обсязі всіх сфер освітньої діяльності, а не лише в окремих компонентах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання – нова освітня філософія. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 1. С. 16–19.
2. Важеевская Н.Е. Гносеологические корни науки в системе школьного образования. *Педагогика*. 2002. № 4. С. 3–9.
3. Гершунский Б.С. Готово ли современное образование ответить на вызовы XXI века? *Дайджест школа-парк*. 2002. № 2. С. 28–32.
4. Гончаренко С. Методика як наука. *Шлях освіти*. 2000. № 2. С. 5–11.
5. Джурицкий А.Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития. Москва : Педагогика, 1993. 192 с.
6. Печчеи А. Человеческие качества. Москва : Прогресс, 1980. 298 с.
7. Пищулин Н.П. Философские основы образования. Москва : Педагогика, 2001. 341 с.
8. Пищулин Н.П. Формировать, воспитывать духовность учащихся. *Педагогика толерантности*. 2002. № 3. С. 92–101.
9. Самохвалова В.И. Человек и судьба мира. Москва : Новый век, 2000. 196 с.
10. Саух П. Зміна парадигм соціальних наук і трансформація культур освітнього простору на межі тисячоліть. *Освіта і управління*. 2001. Т. 4. № 3–4. С. 26–30.
11. Сергеева Т. Современное образование в контексте парадигмы «личность – образование – социум». *Дайджест педагогических идей та технологій школа-парк*, 2001. № 5–6. С. 26–30.

12. Суворов А.В. Экспериментальная философия. Москва : Изд-во УРАО, 1998. 244 с.
13. Федорова Т.Д. Гуманизм как проблема философии: (В онто-метафизических и гносеологических контекстах). Саратов. юрид. ин-т МВД России. Саратов, 2000. 155 с.
14. Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва : Республика, 1993. 415 с.
15. Хабермас Ю. Вовлечение Другого. Очерки политической теории. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 415 с.

REFERENCES

1. Bekh, I.D. (2001). Osobystisno zoriientovane vykhovannia – nova osvittia filosofii. *Pedahohika tolerantnosti*. No. 1. S. 16–19.
2. Vazheevskaya, N.E. (2002). Gnoseologicheskie korni nauki v sisteme shkolnogo obrazovaniya. *Pedagogika*. No. 4. S. 3–9.
3. Gershunskiy, B.S. (2002). Gotovo li sovremennoe obrazovanie otvetit na vyzovy XXI veka? *Dayzhest shkola-park*. No. 2. S. 28–32.
4. Honcharenko, S. (2000). Metodyka yak nauka. *Shliakh osvity*. 2000. No. 2. S. 5–11.
5. Dzhurinskiy, A.N. (1993). Zarubezhnaya shkola: sovremennoe sostoyanie i tendentsii razvitiya. Moskva: Pedagogika. 192 s.
6. Pechchei, A. (1980). Chelovecheskie kachestva. Moskva: Progress. 298 s.
7. Pischulin, N.P. (2001). Filosofskie osnovy obrazovaniya. Moskva: Pedagogika. 341 s.
8. Pischulin, N.P. (2002). Formirovat, vospityivat duhovnost uchaschihsya. *Pedagogika tolerantnosti*. No. 3. S. 92–101.
9. Samohvalova, V.I. (2000). Chelovek i sudba mira. Moskva: Novyy vek, 196 s.
10. Saukh, P. (2001). Zmina paradyhm sotsialnykh nauk i transformatsiia kulturnoosvitnoho prostoru na mezhi tysiacholit. *Osvita i upravlinnia*. T. 4. No. 3–4. S. 26–30.
11. Sergeeva, T. (2001). Sovremennoe obrazovanie v kontekste paradigmyi “lichnost – obrazovanie – sotsium”. *Dayzhest pedagogichnih idey ta tehnologiy shkola-park*. No. 5–6. S. 26–30.
12. Suvorov, A.V. (1998). Eksperimentalnaya filosofiya. Moskva: Izd-vo URAO. 244 s.
13. Fedorova, T.D. (2000). Gumanizm kak problema filosofii: (V onto-metafizicheskikh i gnoseologicheskikh kontekstakh). Sarat. Yurid. in-t MVD Rossii. Saratov. 155 s.
14. Fromm, E. (1993). Psihoanaliz i etika. Moskva: Respublika. 415 s.
15. Habermas, Yu. (2001). Vovlechenie Drugogo. Ocherki politicheskoy teorii. Sankt-Peterburg: Nauka, 2001. 415 s.

Romanenko Mikhail Ilyich

D.Sc. (Philosophy), Professor,

Rector adviser,

Professor at the Department of Philosophy

Dnipro Academy of Continuing Education of Dnipropetrovsk Regional Council

70 Antonovycha str., Dnipro, Ukraine

Vysotska Olha Yevgenivna

D.Sc. (Philosophy), Associate Professor,

Head of the Department of Philosophy

Dnipro Academy of Continuing Education of Dnipropetrovsk Regional Council

70 Antonovycha str., Dnipro, Ukraine

HUMANISM VERSUS AUTHORITARIANISM OF UKRAINIAN EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE MODERN PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL PARADIGM

Based on a comparative analysis of the humanistic and authoritarian components of Ukrainian education, the article defines the main features of the modern philosophical and educational paradigm. The anthropogenetic and non-linearity of the process of humanization of education is proved. The authors point to a change in the paradigm of humanism in connection with a change in the determinants

of the development of society, determine its Anthroposophical discourse and axiological dimension. At the same time, the authors note the danger of blurring the humanistic guidelines for the modernization of education. They characterize Ukrainian education in its structural-functional and value-oriented context, highlight fundamental features that hinder the implementation of humanistic educational ideals. Such obstacles are quasi-humanistic, focused on personnel-professional, knowledge-based approach without taking into account the resource of personal development, individualization of training. The authors note that the authoritarian pressure of teachers on students, constant monitoring of actions, forcing them to engage in dialogue, alienating students from the educational process, and eliminating them from real participation in school life contradict the need to focus the educational process on maximum development and self-development of the individual. Taking into account these features, when describing trends in the development of modern education, the authors propose to replace the term “humanization of education” with its more specific interpretation through the use of the term “humanocentric reorientation of education” as a defining basis for educational activities at the level of mass education.

Key words: *education, Ukrainian education, philosophy of education, humanism, authoritarianism, paradigm, personality.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.258

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.6>**Ніколаєнко Володимир Леонідович**

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету
пр. Любомира Гузара 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4648-6048

Ніколаєнко Леонід Григорович

кандидат філософських наук, доцент,
незалежний дослідник

Яковенко Юрій Іванович

доктор соціологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри соціології та політології
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету
пр. Любомира Гузара 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6006-8651

СОЦІОЛОГІКА МИСЛЕННЯ ТОЛКОТТА ПАРСОНСА: ФУНКЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

***Актуальність проблеми.** Контівський позитивізм був першим вагомим у теоретичному плані досягненням на шляху утвердження ринково-орієнтованого способу мислення. Парсонівський функціоналізм постав другим і допоки найбільш ефективним способом мислення в інструментальному значенні. Таку логіку ще Тард назвав соціальною, бо вона перебувала у жорсткому зв'язку з логікою функціонування капіталістичного соціально-політичного та економічного порядку. Оскільки розробка правил мислення в межах кожної соціологіки веде з часом до виникнення теорії пізнання особливого роду, то нині у XXI ст. за умови повернення фашизму на континент, який він колись зруйнував, цей процес поновлення йде на засадах як буттєвих, так і наукових зокрема, а ще і на соціологічних. Тобто суперечність полягає в тому, що хоча Парсонс принцип «порядок понад усе» (за будь-яку ціну) на словах відкидав, але постійно його дотримувався, а зараз цей принцип набуває відродження в низці країн світу.*

***Метою статті** є висвітлення характеру соціологічного мислення, що властиве Т. Парсонсу. У цьому контексті постають такі завдання: виявити зв'язок між функціоналістським стилем мислення в науці з ринково-орієнтованою соціологією у суспільствознавстві; довести, що функціоналістський стиль соціологічного мислення – інструмент легітимації та захисту капіталістичного соціального порядку; довести, що принцип «порядок понад усе» у соціології Парсонса практично є визначальним. А з огляду на те, що попри відзначену багатьма авторами схильність Парсонса до граничної схоластики і навіть езотерики, то треба розібрати ще й основні соціальні наслідки від впливу на соціум властивого йому способу теоретизування, що досі мають місце у сучасній теорії та практиці.*

Методи дослідження: діалектичний метод, спрямований на виявлення суперечностей у функціоналістському мисленні Парсонса, одні тези сприяють подальшому розвитку соціологічної теорії та суспільному розвитку, а інші стримують їх; метод пропозиційного аналізу для виявлення переважно латентних смислових одиниць у текстах Парсонса, завдяки чому й можна визначити ту реальну мету, заради якої вони були написані; насамкінець дефінітивний аналіз, що спрямований на виявлення способів визначення понять, а ширше, смислових значень, до яких вдається Парсонс.

Результати дослідження. Виявивши зв'язок між функціоналістським стилем мислення в науці з ринково-орієнтованим способом мислення у суспільствознавстві, показано, що це сприяє легітимації капіталістичного соціального порядку та розбудові теорії, що своєю чергою сприяє подальшій розробці технологій, спрямованих на стабілізацію порядку, тобто не виключає, а передбачає відтворення найбільш радикальних соціальних практик, спрямованих на захист цього порядку.

Ключові слова: логіко-лінгво-семантичні операції, соціологіка, соціальна епістемологія, спосіб мислення, стиль мислення, функція (оператор), функціоналізм, функціоналістське мислення.

Вступ. Соціологам відомо про існування способів та стилів соціологічного мислення, але допоки остаточно не визначена логіка їх формування, як і те, яким чином їх використання впливає на соціальні зміни, що варто вважати ознакою набуття ними інструментальної функції в справі соціального контролю. Зважаючи ж на те, що соціологи-класики рівня Парсонса досі мають значний вплив не лише на перебіг процесів, що відбуваються у соціологічній науці, а й на практику здійснення соціальних процесів взагалі, вважаємо за потрібне звернути увагу на ті соціальні наслідки функціоналістського стилю мислення як системи інтелектуальних інструментів соціального панування, що укладається у відповідному способі мислення, властивому пануючому нині істеблішменту. Зокрема, завдяки низці обставин набуття знань і навичок у перебігу навчання молоді. Саме так стають фахівцями як у минулому чи у сучасності, а також, мабуть, і ще певний час у майбутньому керманічі свого управлінського часу.

У попередній статті під назвою «Суперечності в обґрунтуванні Толкоттом Парсонсом функціоналістського стилю соціологічного мислення» ми обґрунтували основні риси функціоналістського стилю мислення, попередньо звернувши увагу як на спосіб та стиль властивого Парсонсу мислення, так і на ті досить гучні звинувачення, що йому висували знані соціологи з цього приводу [1]. Усвідомлюємо, що ми описали лише частину з них, а нині маємо намір цю роботу продовжити, правда, дещо у інший спосіб, аніж звинувачення.

Справа в тім, що постановка проблеми про способи та стилі мислення стала доречною лише за умови, коли серед західних учених розпочався перехід кількості їх заяв в обґрунтування нової якості їх місця та ролі в справі формування світогляду сучасників, науковців у тому числі. Масований наступ на класичну гносеологію, що відбувався під гаслами відкритого в марксизмі факту соціальної зумовленості пізнання вже давно неявним чином сприяє процесу ідеологізації дослідницького пошуку. Між тим значна частка учених замість того, щоб зосередити свої зусилля на пошуку шляхів до формування більш об'єктивного знання, використала цей факт як підставу, що легітимізує пошук засобів більш ефективного контролю за повсякденною поведінкою великих мас людей.

Зважаючи ж на те, що покарання є найважливішим складником будь-якого контролю, то головною, хоча й не явною, метою такого пошуку стало, як висловився Фуко, «знижити економічну і політичну вартість покарання шляхом збільшення його ефективності і числа каналів» [2, с. 479], тобто надати цьому процесу риси рентабельності, бо збитки в минулому були жахливі. У результаті відбулася така інституціоналізація того, що в марксизмі називають буржуазною наукою, в перебігу якої контівський позитивізм був першим вагомим у теоретичному плані досягненням на шляху утвердження подібного мислення, а парсонівський функціоналізм – другим і допоки найбільш ефективним в інструментальному сенсі. Якщо Фуко помітив, що, наприклад, обмеження в правах є більш ефективним

покаранням, аніж фізичне страждання та тілесний біль, то парсонівський функціоналізм під гаслами відновлення соціального порядку заклав логічні основи під пошуки найбільш ефективних засобів покарання через вибіркове обмеження в правах значної кількості людей неюридичними засобами.

Логіку мислення у згоді із функціоналістськими постулатами слід розглядати як один з варіантів того, що Тард назвав соціальною логікою [3, с. 21]. Або втіленою в поняття логікою функціонування порядку, що не завжди тотожна логіці суспільного розвитку людства.

Така суперечність виявляється у тому, що у сучасній соціальній науці дослідники, наприклад, соціальних функцій бідності, безробіття та інших подібних явищ, попри лицемірні заяви офіційних осіб (істеблішмент), спрямовують свої зусилля не стільки на їх подолання, а навпаки, в основному на виявлення їх інструментальних можливостей у справі контролю над поведінкою зазначених категорій людей. Оскільки, як це загальновідомо, меж для вдосконалення наукового знання нема, то ми маємо намір продовжити з'ясовувати характер суперечностей, що властиві функціоналістськи орієнтованому соціологічному мисленню, бо з роками вони все сильніше пронизують його, зумовлюючи процес глобалізації ринко-орієнтованої ідеології.

Нам відомо, що ще в 1932 р. Парсонс написав статтю «Економіка та соціологія: Маршалл і спосіб мислення його часу», до тексту якої, на жаль, у нас немає доступу, а тому нам не відомо те, як вона вплинула на постановку проблеми щодо способу мислення, якщо вона ним була висвітлена взагалі, хоча відповідне поняття (як і звертання до праць Маршалла) зустрічаємо в його пізніших працях. Парсонс практично не проводив межі між способом та стилем мислення. Мало того, в його уявленні поняття «стиль мислення» – не більше аніж «аналітичний інструмент», а *функціоналістський* стиль мислення, своєю чергою, – інструмент відтворення та легітимації соціального порядку... за будь-яку ціну. Стверджуємо це, бо він робив усе можливе для того, щоб соціологічна теорія постала як «набір *інструментів*, працюючи якими на адекватному матеріалі можна отримати як часткові окремі рішення, так і емпіричні узагальнення» [4, с. 391].

Не треба забувати, що знання (як і ілюзії) завжди були інструментом влади меншості над більшістю, а традицію інструменталізації ілюзій засобами соціальної теорії в інтересах такої влади розпочав Конт своїм позитивізмом. *Інструменталізм* та *функціоналізм*, взяті в цьому сенсі, – близнюки, адже функції в структурі цілеспрямовано задаються суб'єктами соціальних дій, внаслідок чого вони, як інструмент, стають оператором, що використовують для внесення змін у певну структуру, для чого потрібні: *прагматично* визначена мета та достовірний розрахунок (*раціоналізм*, взятий у веберівському його розумінні).

Нагадуємо, що в першій статті було акцентовано увагу читачів на тому, що Парсонс активно відхрещувався від звинувачень, що звучали на адресу його функціоналістської методології від низки знаних соціологів у граничному консерватизмі та реакційності профашистського гатунку. Однак критики далі самих звинувачень не йшли. І спочатку нам здалося, що така критика не зовсім справедлива. Але чому ж вона звучала неодноразово?

Питання стоїть і воно варте відповіді, яку ми знайшли: вона криється в самій парсонівській функціоналістській методології, що покладена в основу політичних практик, спрямованих на збереження системно нестабільного капіталістичного соціального порядку.

Для того щоб було зрозуміло, про що йдеться, наведемо приклад з праці М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Вебер писав, що «протягом сторіч вважали за неспростовану істину, що низька заробітна плата «продуктивна», тобто здатна стимулювати продуктивність праці, бо, як говорив ще Пітер де ля Кур (котрий у цьому разі, як ми переконаємось пізніше, мислить цілком у дусі раннього кальвінізму), народ працює лише тому, що бідний, і лише доти, доки бідний. Однак дієвість такого, здавалося б, випробуваного засобу має свої межі». А далі зазначав: «Ми, звичайно, не будемо тут займатися питанням визначення цих меж, так само як і не маємо наміру визначати наше ставлення до відомої концепції взаємозв'язку між високою заробітною платою і продуктивністю праці» [5].

Так-от, Парсонса цікавила саме *теорія* визначення зазначених Вебером меж, точніше, меж функціональності того чи іншого соціального явища у справі стабілізації капіталістичного порядку. Увага: не розвитку суспільства в інтересах самого суспільства, а стабілізації порядку!, що, як відомо, здійснюють в інтересах тих, хто його конструює і контролює.

Контроль меж функціональності – справа соціальних технологів, але технологи мають спиратися на відповідну *теорію*, основи якої і заклав Парсонс. А які ж явища мають визначатися як функціональні для *капіталістичного* соціального порядку?

Відповідь на це питання знов-таки шукаємо у Вебера: «Капіталізм, безумовно, потребує для свого розвитку деякого надлишку населення, що забезпечує йому наявність дешевого ринку робочої сили. Проте надмірна кількість «резервної армії», сприяючи за деяких умов суто кількісній експансії капіталізму, водночас гальмує його якісний розвиток, зокрема перехід до таких форм виробництва, які вимагають інтенсифікації праці» [5].

За уважного погляду тут ми знаходимо декілька важливих для нас моментів, що постійно мав на увазі Парсонс, але ніколи не озвучував:

– термінологічно невиражену (непроговорену) категорію дисфункціональності, яку дещо пізніше озвучить Мертон;

– категорії надлишку населення та резервної армії праці, кількісні межі яких постійно піддаються функціональному визначенню на міру їх функціонального ж чи дисфункціонального значення у обставинах, що змінюються;

– технології контролю зазначених меж, перехід за які перетворює функціональні явища на дисфункціональні і навпаки.

Був, наприклад, штучно (соціально) сконструйований середній клас, який виконав призначену йому буржуазною владою (соціально визначену) роль, і був відправлений у своє історичне небуття до наступного разу... Якщо в ньому буде потреба!

Між тим увесь набір соціологічних понять про соціальні структури і соціальні дії, коли на них подивитися з функціоналістської точки зору, – набір дієвих операторів або інструментів соціального контролю меншості над абсолютною більшістю, хоча, допоки читач не пов'яже сказане з намірами та технологіями, задля реалізації яких воно теоретично обґрунтоване, звучить політично нейтрально. Коли ж такий зв'язок встановлюється, ми стикаємося з тим, що вже отримало назву, наприклад, «дружнього фашизму».

Середній клас, статус, роль, соціальна дія, аномія, віра, лояльність, соціальна структура, бідність, безробіття тощо по порядку – соціально сконструйовані поведінкові продукти, що мають приносити прибуток. Кожен з яких має:

- перебувати у функціонально визначених параметрах (включаючи місце і час);
- відігравати функціонально визначені функції;
- за потреби трансформуватися в дисфункцію;
- зникнути, коли роль буде відіграна (коли стане збитковим).

Те, що все це відбувається з живими людьми, – функціонально не значиме, бо значиме соціально, тобто не просто на рівні груп, а на рівні саме класів. У цьому не важко пересвідчитися, уважно читаючи книжку під назвою «До загальної теорії дії», написану низкою видатних американських соціологів і видану під редакцією Парсонса та Шілза. У розділі “Values, Motives, and Systems of Action”, написаному ними ж за допомогою Олдса, читаємо, що «теорія дії – це концептуальна схема аналізу поведінки живих організмів. Вона розглядає таку поведінку як орієнтовану на досягнення цілей у ситуаціях за допомогою нормативно врегульованих витрат енергії» [6, с. 53]. Але що приховано за позитивістським тезаурусом? За ним прихована доволі чітко виписана теорія класової дії. Можна сказати так, що загальна теорія дії Парсонса, як тепер її розуміють сучасники, є теорією класової дії, спрямованої на охорону вибудованого класом порядку. Вона класова навіть тоді, коли все відбувається згідно з доктриною індивідуальної «функціональної автономії» Оллпорта, її згадують Парсонс і Шілз [6, с. 321].

Тут ми дізнаємося, що під час «побудови категорій теорії дії» актора Парсонсом і Шілзом були виділені «три основні модальні аспекти системи відліку, що назвали мотиваційною

орієнтацією, ціннісною орієнтацією та структурою» [6, с. 235]. Класову суть сказаного видає зв'язок трьох понять: поняття «актор», «структура» і «соціальний порядок», що просякають увесь твір. І тому «повністю ізольована елементарна «одинарна дія» – це абстракція. Дії відбуваються лише в системах, що потребують оцінки альтернативних шляхів дій та зобов'язань щодо тих альтернатив, які були вибрані...» [6, с. 235].

Тож виходить, що тепер завдяки функціоналізму так звана боротьба, наприклад, з бідністю і безробіттям, за покращення рівня життя тощо, – технології, а самі названі явища – поведінкові продукти «гуманітарного» виробництва, що конвертуються у владу, а влада, відповідно, в зростаючий капітал і навпаки. Що це, як не родовий зв'язок між політичним фашизмом та соціологічною раціональністю парсонівського функціоналізму. Можна сказати і так, що в соціології Парсонса поєднано:

- філософський прагматизм, орієнтований на успіх у будь-якій конкуренції;
- соціологічний функціоналізм, орієнтований на контроль над поведінкою великих мас людей;
- логічний раціоналізм, переформатований у прагматичний орієнтований на розрахунок варіантів можливого ефективного соціального контролю.

Виходить, що функціональність і раціональність фактично злилися, бо тепер раціональним вважають не потребу в узгодженні людської волі з об'єктивними обставинами, а спроможність до прорахунку найбільш короткого шляху до успіху, що може бути забезпечений виключно завдяки спеціально розбудованому соціальному порядку.

Скажімо, якщо згідно з марксизмом історію поділяють на стихійний та свідомий розвиток людства, коли усвідомлення об'єктивної необхідності сприяє доланню будь-якої людської сваволі, то функціоналізм фактично виходить з ідеї поділу історії на стихійну та контрольовану з боку, наприклад, еліти або пануючого класу. Коли так, то треба подивитися на те, які смисли (пропозиції) вкладає Парсонс у поняття соціального порядку.

Воно в нього надто складне і завжди сполучається з поняттям прагматично орієнтованої соціальної дії, спрямованої на впорядкування груп, значень, цінностей, норм поведінки тощо з огляду на наявність між ними контрольованих функціональних зв'язків. Серед зазначених смислів, що розкидані по різних працях Парсонса, можна виокремити такі:

- «гніздова» (“nesting” series) впорядкованість груп і класів у суспільстві;
- ієрархічний порядок (hierarchical order), тобто впорядкована соціальна нерівність;
- «порядок контролю» (order of control), коли контроль розглядається як відносно самостійна система дій;
- порядок контролю (order of control) за порядком, тобто контроль здійснюваний заради запобігання можливості встановлення зворотного порядку (opposite order);
- інституціоналізовані очікування (institutionalized expectations), що мають справджуватися незалежно від будь-яких соціальних змін¹ тощо.

Все щойно перераховане – не менше і не більше як екзистенційні імперативи (“existential imperatives”), що визначають саме існування суспільства (треба додати капіталістичного), його незалежність «від емпіричної реальності більш низького порядку» [7]. Отже, порядок усе-таки – один з визначальних екзистенційних імперативів, тобто таких, яким немає альтернативи. Хоча, як це вказано у попередній нашій статті, Парсонс стверджував, що для нього порядок – це проблема, а не імператив, бо розумів, що фашизм і є функцією порядку як імперативу. А між тим, згідно з логікою, порядок як проблема – це і є імператив, мета, ідеал і таке інше. Інакше, коли це не імператив, проблемою стає зміна порядку на більш досконалий, на той, що задовольняє потреби абсолютної більшості людей.

У всьому цьому проглядаємо родовий зв'язок між політичним фашизмом та прагматично орієнтованим функціоналістським мисленням, що вже вимагає розробки «гуманних» заходів, спрямованих на значне скорочення населення Землі через його «надлишковість» для світового капіталу. Виходить, що споживання як поведінковий продукт стало надлишковим?

¹ Уточнимо: соціальна структура очікувань – пряма калька соціально-класової структури суспільства.

Не забуваймо, що будь-які теоретичні визначення передбачають і відповідні дії. Однак про все по порядку.

Не завадить нагадати, що соціологія Парсонса, згідно з Гоулднером, – «американська альтернатива марксизму» [8, с. 211], принаймні в тому, що у Маркса в історії діють об'єктивні закони («жорсткий детермінізм»), а у Парсонса – діють люди, орієнтовані на збереження порядку, тобто на контроль над поведінкою тих людей, що живуть своєю працею, і для кого капіталістичний порядок все одно, що ярмо. Таку позицію можна визначити як *жорсткий волюнтаризм*, хоча Парсонсу вдалося багатьох переконати в тому, що його теорія, як виразився Гоулднер, – це *meliorism* – вчення про покращення та вдосконалення світу [8, с. 217].

Відомо, що Парсонс досить ретельно вивчав донацистську, нацистську та постнацистську Німеччину і робив це зовсім не випадково, а з метою виявлення міри ефективності різних типів соціального контролю (зокрема, жорсткого). І додамо: в інтересах великого капіталу. Так:

– в есе «Демократія та соціальна структура в донацистській Німеччині» (1942 р.) (*Democracy and Social Structure in pre-nazi Germany*) Парсонс відзначив дезорганізуючий вплив на соціальний порядок швидких соціальних змін, зокрема, стрімкий розвиток технологій, індустріалізації, урбанізації, міграції населення, професійної мобільності, а також культурних, політичних та релігійних змін... [9, с. 117]:

– в есе «Пропаганда і соціальний контроль» (1943 р.) дає визначення пропаганди як одного зі способів «безпосереднього або опосередкованого впливу на відносини та дії за допомогою мовних письмових або усних стимулів», а далі уточнює, що «пропаганда контрастує з раціональним «просвіщенням», з передачею інформації, що дозволяє людині «робити власні висновки», і тому вона є способом впливу переважно через «нераціональні механізми поведінки» [10, с. 142];

– в есе «Деякі соціологічні аспекти фашистських рухів» (1942 р.) Парсонс пише:

а) що є досить підстав, щоб підтвердити гіпотезу про те, що фашизм – досить «широке явище, яке глибоко вкорінялося в структури західних суспільств загалом та їх внутрішні напруги і конфлікти»;

б) що його аналіз фашизму відрізняється від марксистського:

в) що фашизм відрізняється від «старого консерватизму», однак включає в себе його елементи;

г) що фашисти – це, безумовно, «праві», оскільки вони спеціально орієнтовані на протидію політичним рухам «лівих», зокрема, звичайно, комунізму [11, с. 125].

І тим не менше Парсонс у більш пізніх працях ототожнював фашизм і комунізм, що алогічно з точки зору класичної логіки, але раціонально з точки зору функціоналістської логіки.

Це один з прикладів збиття з пантелику методом зміщення категорій, коли, згідно з концепцією антиреалізму Г. Райла, факти, що входять в обсяг одних категорій, відносять до якоїсь іншої категорії [12]. Так, вищезгадане ототожнення фашизму та комунізму слід розглядати як окрему дію, в якій мають місце *потрібні* функціональні властивості (*functional properties*), тобто такі, що сприятимуть легітимації та захисту порядку.

Прикладів змішування категорій є чимало. Наприклад, якщо за зовнішнє привабливими словами типу «покращення світу», «соціальне конструювання реальності», «раціональність» тощо не углядіти обличчя тих, у чиїх інтересах життя «покращують», «соціально конструюють» або чиє життя перестало бути раціональним, то можна підтримати тих, чії дії насправді суперечать *вашим* інтересам, хто більше не вважає ваше власне життя раціональним тощо.

Наприклад, той самий Парсонс пише, що в його «термінології об'єкт не є цінністю; це власність процесу оцінки, що полягає у встановленні відношення до актора або сукупності акторів» [7]. Як бачимо, об'єкт більше не дещо, що існує незалежно від нашої волі, а що має бути пізнаним. Це тепер те, що може бути функціональним (наділеним функціональними властивостями). Але ж ми знаємо, що об'єктами можуть бути і люди... Тобто корені ідеї амери-

канської виключності мають виключно суб'єктивістську природу. За великим рахунком уся соціологічна теорія Парсонса – це теорія правомірності панування США (читай пануючого в США класу) і бажано в світовому масштабі, притому, що всюди в світі можна знайти потрібні (функціональні) для цього властивості, включаючи минуле і сучасне.

Ось один приклад такої властивості. Парсонс його знаходить у «драматичному порівнянні пуританства та конфуціанства» Вебером. Читаємо: «Конфуціанство як «доктрина раціонального пристосування до світу» (*doctrine of rational adaptation to the world*)», а «пуританство – «доктрина раціонального панування над світом» (*doctrine of rational mastery over the world*), або «царина емпіричної соціальної дії», тобто не те, що «треба «прийняти» і пристосувати або від чого треба відійти», а те, чим треба оволодіти і контролювати в ім'я ідеалу», що в релігійних термінах визначається як трансцендентне [7].

З огляду на логіку функціоналістського мислення, в ідеалі пристосування не функціональне, а панування функціональне. А позаяк інституціоналізовані очікування визначають цілі [11], то робимо висновок, що у сучасних Сполучених Штатах інститути пристосування США до сучасного світу взагалі не існують. Тут існують виключно інститути панування, що визначають не лише державницькі цілі, а й здійснюють вплив на весь досяжницький світогляд американських громадян, у чому Парсонсу належить велика заслуга.

Отже, латентна ціль – формування інституціоналізованих очікувань, а не достовірного знання про об'єктивну реальність, як це має місце в традиційній як психології, так і в культурі. Тому ціль, своєю чергою, стає оператором дій. Нагадаємо, що між поняттями оператора та функції в функціоналізмі є тісний зв'язок. Тут поняття «оператор» означає таку функцію, що призводить до прояви інших функцій, властивих тим чи іншим елементам у структурі, у відповідність до волі суб'єкта дій.

Оператор може бути наділений певною множиною підфункцій, наприклад, функціями впливу, примусу, зокрема, насильницько-репресивного характеру, що використовують з метою легітимації тих чи інших дій або змін, що в нормальних умовах вважають нелегітимними. Операторами можуть бути і люди, і речі, і слова, тобто що завгодно, якщо вони спроможні так вплинути на поведінку індивідів і груп, що змінять її в заданому напрямку. Тому становлення функціоналізму Парсонса – це такий етап у розвитку позитивізму, коли виник запит епохи, що згодом визнають тоталітарною, на пошук способів неявного примусу великих мас людей поводитися у згоді із встановленим *для них* порядком. За великим рахунком, це радикальна відмова від ідеалів Просвітництва та гуманізму, гра на невігластві, що тягне за собою важкі для соціуму наслідки, а науковців згодом у справі їх осмислення веде до спроби розбудови соціології невігластва [13]. Парсонс досліджував функціональний зв'язок між соціальним порядком і відповідним йому впорядкуванням наукової думки, яка теж не має виходити за межі порядку, для чого потрібна відмова в пізнанні від принципів історизму та суспільного розвитку на практиці.

Отже, на кожному з кроків соціальної дії використовують різні техніки (стилі), що укладають в один і той самий спосіб дії, спрямований на підтримку (відтворення) порядку засобами науки. Щоб пояснити, яким чином з усім цим пов'язані родовими узами феноменологічна соціологія, інтеракціонізм, теорія обміну, соціальний біхевіоризм тощо, – розмова спеціальна. Згідно з Парсонсом, реально наявний спосіб функціонування сталого порядку має визначати спосіб мислення науковця, що спрямовує його пошуки знов-таки на його підтримку (відтворення). Численні джерела свідчать, що це значне поглиблення розпочатої Контом контрреволюції в науці (Ф. Хайек), спрямованої на обмеження науковця в праві на думку, в свободі наукової творчості, прихованого під гаслами демократії, гранично можливої об'єктивності тощо. Фактично тут творчий потенціал науковця спрямовують на боротьбу з історичним часом в ім'я соціального часу, тобто в ім'я розширення часових меж епохи перебування буржуазії при владі.

Практично вся множина послідовників Конта займалася доведенням одного положення, цинічно висловленого Вільгельмом Єрусалемом і процитованого Флеком у його праці, що

є вступом у теорію стилю мислення і розумового колективу: «Для всіх розумних людей загальнологічними є відносини панування і підлеглості, які в своєму подальшому розвитку приходять до все більш широкого узагальнення, включаючи економічне підкорення, та все більш точних формулювань універсального та перевіреного досвіду» [14, с. 75].

Отже, яку не візьміть ринково-орієнтовану працю, ви в явному чи неявному вигляді знайдете в ній цю ідею. Праці Парсонса – один з піків в її практичній реалізації. Це означає, що подібні ідеї функціонують у суспільстві на кшталт будь-якого товару, конституюють собою специфічний ринок (ринок ідей²), мають утверджуватися у суспільній свідомості у статусі ілюзій, поширення яких стримує розвиток духовної культури, але сприяє підсиленню соціального контролю.

Іншими словами, досвід панування та підлеглості визначає напрям розвитку буржуазної науки, бо є предметом і певним чином метою її дослідження і, як не дивно, все це, будучи прихованим у контекстах функціоналістського мисленого стилю, випадає з поля зору науковців і тому не стає предметом спеціальної професійної рефлексії. Як таке може бути? На це питання, нам здається, дав відповідь Мангейм у своїй «Ідеології та утопії». Читаємо: «...мислять не люди як такі і не ізольовані індивіди здійснюють процес мислення, мислять люди в певних групах, які розробили специфічний стиль мислення в ході нескінченного ряду реакцій на типові ситуації, що характеризують загальну для них позицію.

Строго кажучи, стверджувати, що індивід мислить, взагалі неправильно. Значно точніше було б вважати, що він лише бере участь в якомусь процесі мислення, яке виникло задовго до нього» [15, с. 9]. А для того щоб виявити, чому я мислю саме так, я маю відтворити історію становлення мого способу мислення, а потім ще й дослідити, чому існують люди, що можуть мислити у інший спосіб. До того ж мисленева історія – це не просто проста філіація ідей, коли ідея, висловлена одним ученим, сприймається його послідовниками, що на її основі висувують нові ідеї. Це ще й соціальні умови, що розділяють учених на групи і змушують їх наслідувати одні ідеї і відхиляти інші та відповідним чином обґрунтовувати мисленевий вчинок. Те саме, наприклад, робимо зараз і ми, визнаючи правомірність застосування функціонального аналізу та заперечуючи засобами діалектичної логіки парсонівський спосіб його використання, що суперечить об'єктивній логіці історичного процесу.

Спираючись на сказане вище, стверджуємо, що логіка науки, яка формувалася віками і яка була орієнтована на пошук шляхів до суспільного розвитку разом з приходом буржуазії до влади, перестала задовольняти її приватновласницькі інтереси, що й призвело до її трансформації в *соціальну логіку*, яка, як вважає Тард, має висвітлювати «суперечності з узгоджуючої їх сторони [3, с. 57], тобто не розв'язувати їх у принципі, без чого немає розвитку, а примирювати (тобто охороняти порядок). Ми ж уточнимо: соціальна логіка – це логіка, структурована у відповідності до соціально-класової структури суспільства, адже лише класи є тими великими соціальними групами, інтереси яких вступають у конфлікт і тому потребують свого теоретичного обґрунтування. Це означає, що науковий спосіб мислення, який формувалася віками в своєму протистоянні буденному та релігійному мисленню, почав розкладатися на два взаємовиключні за ознаками *за* і *проти* капіталізму. Як стверджував Мангейм, «спосіб мислення нижчих прошарків, що не мав раніше суспільної значимості, тепер уперше знаходить значущість та престиж» [10, с. 13]. Протистояння між різними способами мислення за великим рахунком і стало теоретичним виразом класового протистояння, в якому Парсонс брав не просто активну участь, а визначав основоположні принципи захисту капіталістичного соціально-політичного ладу, що отримав досить абстрактну назву історично не визначеного *соціального порядку*. Він і є одним з тих, хто займався трансформацією логіки науки в специфічну *соціологіку*, а гносеологію в *соціальну епістемологію*, що стали теоретичним підґрунтям для формування найбільш радикальних практик захисту

² Цей ринок іноді називають ринком знань, хоча такого ринку існувати не може в принципі, адже існує ринок права доступу до достовірних знань. Однак якщо взяти до уваги феноменологічне розуміння знань як будь-яких ідей безвідносно до тої чи іншої міри їх істинності, то такий ринок насправді існує.

порядку. Отже, дослідження логіки захисту такого порядку є конче важливим, а як далі побачимо, така логіка потребує власної теорії пізнання, яка й носить назву соціальної епістемології, що стала альтернативою традиційній гносеології.

У джерелах стверджують, що Парсонс – один з тих *розумних людей*, які визначають принципи відтворення порядку, забезпечують підготовку функціонерів, задіяних у справі його відтворення, визначають спільний їм спосіб мислення, структурують його на мережу стилів, спрямованих на пошук усе *більш точних формулювань* вказаного вікового і тому універсального та *перевіреного досвіду підтримання порядку*, який по праву називають буржуазним або капіталістичним. Можна сказати, що Парсонс першим спрямував свої дослідницькі зусилля на логіку захисту порядку, в якій політичне і наукове – близнюки-брати. Визначальна мета його наукової творчості полягала в убезпеченні внутрішніх та зовнішніх загроз американському порядку. Як потім виявиться, його соціальна поведінка чітко корелювала з правилами його ж мислення.

Характеризуючи соціальну логіку мислення Парсонса, що визначає його ж поведінку в науці, не завадить нагадати такий вислів Мангейма, який писав, що «політична дискусія різко відрізняється за своїм характером від наукової. Її призначення – не лише довести свою правоту, а й підірвати соціальне та інтелектуальне коріння свого опонента» [10, с. 39]. Зауважимо, Парсонс не просто опонував марксизму. Він намагався підірвати його соціальне та інтелектуальне коріння, застосовуючи для цього витончені логіко-лінгво-семантичні оператори, приклади яких ми нижче наведемо.

Однак Парсонс, як і Мангейм, не врахував того факту, що інтелектуальне коріння будь-якої наукової творчості проростає в інтереси, що або співпадають із суспільними інтересами, або суперечать їм. З цієї причини науковці, які долучені до розбудови логіки науки, з необхідністю трансформують її у соціально визначену логіку думок і дій. Тому наука і політика, коли вони інституціоналізовані, діють синхронно. Справа лише в тому, які, хто і з якою метою задає в них функції і який результат передбачає отримати. Ось чому є всі підстави стверджувати, що поняття буржуазної науки є науковим поняттям, а Парсонс – один з найбільш яскравих її представників. Тому Поппер, наприклад, злукавив, коли поставив нібито проблему *логіки соціальних наук*, не визначивши: що саме робить ці науки соціальними; чим їх логіка відрізняється від логіки наук природничих. Якщо ця логіка визначена виключно питаннями «залежності від чесності, прямоти і простоти у процесі доступу до проблеми» та «свободи від оцінок» [16], що нібито забезпечує максимально можливу наукову об'єктивність, то тут нічого оригінального немає.

Мало того, Поппер злукавив ще й тому, що, поставивши питання щодо характеру відносин між знанням і незнанням, ухилився від визнання того, що ці категорії за часів капіталізму остаточно вийшли за межі гносеології і набули соціального звучання, тобто набули інструментальної функції у справі соціальних маніпуляцій і водночас стали означати спільноти людей, поділених на групи за ознакою міри доступу до достовірних знань, звідки випливають поняття «еліта» і «маса». І з «категорією логічної суперечності» в нього не все гаразд, бо вона теж набула соціального звучання і стала визначати насамперед класову суперечність у теоретичній сфері. І з критерієм істини він так чітко і не визначився. У чому йому «допоміг» його опонент Адорно, заговоривши про релевантне³ (читай соціально визначене) знання [17]. Між тим Поппер писав своє «Відкрите суспільство...» під час Другої світової війни і з Нової Зеландії фактично своїми ідеями стріляв у спину тих, хто ніс основні втрати на фронтах боротьби з фашизмом.

Як бачимо, «ослячі вуха» соціологіки та соціальної епістемології стирчать ще й з часу утворення союзу між прагматичним та феноменологічним спрямуваннями у соціальних науках, включаючи між іншим і вчення Поппера разом з Парсонсом.

³ У цьому сенсі релевантні і функціональні знання і дії – синоніми, бо і те, і те соціально визначено. Отже, функціоналізм і феноменологія – різні техніки (стили) досягнення одного й того ж, що укладаються в один і той самий спосіб мислення – буржуазний.

Тут не зайве нагадати ще раз, що ми не проти функціоналізму. Ми проти того способу його використання, який, ставши мейнстримним, надав йому статусу самодостатньої методології не лише в соціальному пізнанні, де він фактично став визначальним. Ми проти й того, коли послідовники Парсонса відривають наукові досягнення функціоналістів від соціально зумовленої програми їх досліджень. Щось подібне ми зустрічаємо в праці Нікішенкова «Історія британської соціальної антропології», в якій значна увага приділена саме їм [18]. Отже, скільки б не заявляли, наприклад, Редкліфф-Браун чи Маліновський про гуманістичне спрямування своїх досліджень, колоніальна їх суть ніким виключена бути не може. А після Хабермаса вже нарешті ведеться розмова й про внутрішню колонізацію, коли верхи, розмовляючи тією ж мовою, поведуться у відносинах з низами подібно колонізаторам. Функціоналізм Парсонса тут нічим особливим не відрізняється, адже соціологіка функціоналістського стилю мислення за своєю суттю і є однією з колоніалістських версій режиму управління.

Для підтвердження такого висновку звернемося до логічного⁴ аналізу одного з надзвичайно показових вчинків у творчій біографії Парсонса, описаного американцем Портером⁵ у статті з досить красномовною назвою «Толкотт Парсонс і націонал-соціалізм: Справа про «Десять загадково зниклих листів». Це листи Парсонса до Клайда Клакхона – директора Російського дослідницького центру при Гарвардському університеті, що досі не опубліковані, до яких доступ гранично обмежений, і в яких Парсонс, розповідаючи про свою роботу в післявоєнній Німеччині, звертається до К. Клакхона з проханням прийняти на роботу декількох власцівців, а також якогось Миколу Поппе.

Виявляється, що М. Поппе – відомий радянський учений, лінгвіст і етнограф, спеціаліст з алтайських мов, монголознавства та тюркології, а ще й наймолодший у 1932 р. член-кореспондент АН СРСР, який, опинившись в окупації, перейшов на бік Гітлера, переїхав до Німеччини, де працював «в інформаційних установах Третього рейху» [22]. Згідно ж із Портером, Поппе «працював у горезвісному Інституті Ванзес, де використовував свої таланти і навички як соціолог-дослідник СС» і займався за напрямом остаточного розв'язання так званого єврейського питання та аналогічного питання щодо інших етнічних груп на окупованій території СРСР. Отже, Поппе замазаний у Холокості [23, с. 606], а ми насамкінець дізнаємося, що подібні акції тепер отримують і наукове забезпечення, до чого і відкрив дорогу позитивізм, а функціоналізм – втілювати в соціальні дії.

Ми далекі від того, щоб стверджувати, що Парсонс був фашистом у класичному смислі цього слова, однак гасло «порядок за будь-яку ціну», яке на словах він нібито відкидав, насправді йому було не чужим. На його практичну реалізацію він і спрямовував усі свої інтелектуальні зусилля. Парсонс і фашизм – тема, яка ще буде ретельно досліджуватися. Він сам тривалий

⁴ Логічний аналіз для соціолога – це основний метод пошуку визначальних смислів у низці висловлювань того чи іншого автора, здійснюваного з метою реконструкції властивих йому способу та стилю мислення і спрямований на узгодження логіки викладу думок у тексті з реальною логікою впорядкування його думок та дій. Отже, це аналіз логічної структури процесу соціального мислення, здійснюваний подібно до того, як «фізик розщеплює білий колір за допомогою призми і розкладає його в колірній гамі спектра...» [19].

Цей метод дає можливість класифікувати тексти та авторів за тими чи іншими соціально визначеними ознаками.

⁵ Портер був прихильником Парсонса і раніше стверджував у своїх працях, що той активно боровся з фашизмом та маккартизмом і який навіть описаний ним факт намагається подавати як прикрий випадок, що стався з «хорошою людиною». Коли так, то ми маємо справу з відзначеною самим Парсонсом суперечністю між особистістю та її роллю: «психологічним аспектом історичної проблеми раціональності» [20, с. 23], що заслуговує на своє дослідження як у межах психології, так і в межах соціології стилів мислення, адже ця суперечність – функція порядку, властивого тій соціальній системі, яку так гаряче захищає Парсонс.

І факт захисту Парсонсом свого учня Роберта Белла (найбільш відомого теоретика з питань конструювання громадянської релігії, який мав конфлікти у відносинах з владою і тому був змушений перебраться до Канади) не свідчить про боротьбу Парсонса з маккартизмом. Це свідчить про те, що він розумів функціональне значення громадянської релігії як одного із засобів збереження порядку в умовах, коли традиційні релігії, названі Уільямом Джеймсом «старим монархічним теїзмом», що «застарів і віджив» і тому більше ані ідеологічно, ані політично, ані економічно не відповідає зростаючим інтересам нового пануючого класу. Джеймс і проголосив надію на нову релігійну свідомість, для дослідження основ якої започаткував таку науку, як психологія релігії. Однак про усе це треба говорити спеціально [21].

час, як уже зазначалося, вивчав націонал-соціалізм саме як функціоналіст і справив на багатьох враження борця з фашизмом, притому, що вивчав так звані *функціональні імперативи соціальних систем*, тобто те, без чого жодна система існувати не може (правда, після 1948 року цієї теми Парсонс майже не торкався). Поняття «соціальна система» і «порядок» за такого підходу – синоніми.

Тож ми маємо намір звернути увагу на логіку функціоналістського мислення Парсонса і показати, що в ній мають місце досить неоднозначні моменти, адже поділяючи соціальні системи на тоталітарні (у його класифікації це націонал-соціалізм і комунізм) та раціонально-правові, або демократичні (США, наприклад), він фактично відмовився від принципу класифікації систем за способом власності на засоби виробництва, не запропонувавши інших чітко визначених критеріїв, а у разі уважного погляду виявляється, що його раціонально-правова система за логікою свого функціонування мало чим відрізняється від нацистської в Німеччині 30–40-х років ХХ століття. До того ж є свідчення про те, що він був захисником «корпоративного лібералізму» та «воїном холодної війни», що «сприяв деяким найбільш антидемократичним і антиінтелектуальним тенденціям у післявоєнному американському політичному житті» [24, с. 45]. А між тим відомо, що ідеологія корпоративізму була основоположною підвалиною фашизму, зокрема, італійського дуче Беніто Муссоліні.

Отже, у ставленні Парсонса до фашизму не все так однозначно, хоча побутує думка, що він боровся з фашизмом. Ось що писав з цього приводу Б. Юдін: «Наскільки я зрозумів, Парсонс був причетний до того, що американці проводили після Другої світової війни в Німеччині, – до дефашизації. Парсонса притягували до соціологічного опрацювання цієї програми. Також притягували до участі в розробці серйозних реформ, що проводили в Німеччині після війни. Тут, звичайно, теж був використаний макросоціологічний підхід» [25, с. 836].

Як-то кажуть, чув дзвін... Між тим те, що Юдін називає дефашизацією Німеччини, було системою досить своєрідних дій, адже відомо куди перебрався основний *фашистський інтелект* після війни. А щодо діяльності Парсонса того часу, то в США давно дискутується факт його роботи з радянськими полоненими, серед яких він «займався рекрутуванням кадрів для тісно пов'язаного зі спецслужбами США вищезгаданого Російського дослідницького центру при Гарвардському університеті з числа колишніх радянських фахівців (у т.ч. власівців) у таборах для «переміщених осіб» [24, с. 45], куди він пристроїв і Поппе.

Однак подібні факти з біографії Парсонса та історія із загадково зниклими його листами приваблює не з моральної точки зору, а з точки зору логіки дій, спрямованих на захист порядку, тобто функціонально визначених. Портер скоріш погоджується з думкою О'Коннелла (якого чомусь допустили до зазначених листів), що «(Поппе, власовці) прийшли в Гарвард, щоб допомогти американському уряду краще зрозуміти комуністичну Росію» в умовах, коли перед світом постав вибір «Комунізм чи фашизм? Що гірше?» [23, с. 604]. Звертаємо увагу, що тут соціолог, який вивчає структури, мав би поставити питання: «Кому гірше? Капіталу чи людям праці?» Однак, як бачимо, Парсонс діяв у згоді з формулою «Що добре для General Motors, те добре й для Америки»⁶, що є класичним взірцем соціально визначеної логіки мислення, яка чудернацьким чином сполучається з діями за принципом свободи від оціночних суджень, узго-

⁶ Цей вислів наприкінці ХХ століття трансформували в інший – «Що добре для банкірів, те добре й для Америки», а нинішні дії Президента Трампа показують, що інтереси банкірів радикально розійшлися із національними інтересами Америки. Відповідні події можна спостерігати. Що буде далі? Побачимо! Прогнози робити можна, але ми не будемо їх робити, бо такого завдання ця стаття не містить. Хоча можна сказати, що Бретон-Вудська фінансова система, ВТО, нинішній спосіб глобалізації світу на користь банкірів, скоріш за все і НАТО, вже скасовуються методом завдання в них деструктивних функцій. Щось подібне відбувається і зі світовою грошовою системою, коли на зміну паперовим грошам поступово приходять числа, що загрожує остаточному встановленню світового електронного концтабору, про загрозу якого все частіше починають говорити вчені.

Але один прогноз уже можна зробити: сучасні події в США показують, що йде активний демонтаж державних інституцій, розпочатий з інституту поліції. Приватні тюрми і приватні армії вже реальність. Коли так піде й далі, то невдовзі буде інституціоналізоване щось на кшталт фашизованого неофеодалізму як практичного втілення всієї множини буржуазних теорій з їх прагматизмом, раціоналізмом, функціоналізмом, феноменалізмом, соціальним епістемологізмом тощо як способами боротьби уявної науковості з реальною.

джених з основними постулатами функціоналізму. Отже, згідно із соціологією Парсонса, слід «використовувати фашистів у боротьбі з комунізмом» [23, с. 604] – це функціонально, і мораль тут ні до чого.

Ось яскравий приклад парсонсівської соціологіки. Читаємо: «Консервативне» німецьке суспільство, скоріш за все, – найкращий зразок... типу суспільств, що роблять наголос на збереженні status quo. З іншого боку, нацизм переносить цей ідеальний стан речей на ідеальне політичне майбутнє, додаючи до цього ще й містичні ідеальні якості німецького народу. Але в деяких відношеннях радянська Росія також наближається до цього типу. Комунізм – це утопічний ідеальний стан речей, який можна здійснити за допомогою колективної дії» [20, с. 292].

Запитуємо: «Утопія? Чи відповідні ідеї можна здійснити?». Відповідь дав сам Парсонс, вказавши на роль колективних дій. А коли можна здійснити, то яка ж це утопія? З іншого боку, чи не є утопічною структурно-функціоналістська теорія самого Парсонса з її надметою – зупинити історію і тим увічнити капіталізм? Практичний ефект очевидний, але логіка мислення та відповідних дій не просто відхиляються від об'єктивної логіки історії, а йдуть усупереч їй.

Але ми не про це, а про його соціологіку, в якій термінологічні та лінгвістичні маніпуляції підміняють собою реальні логічні операції. Так-от, слово «нацизм» виконує тут роль логіко-лінгво-семантичного оператора, спрямованого на провокацію алузії з нацизмом у розмові про СРСР. А ця алузія, своєю чергою, має провокувати ще одну – алузію ідеального американського демократизму і тим формувати масову безмежну лояльність до США. Підступність такої позиції полягає ще і в тому, що саме соціолог мав би наголосити, що майбутнє, яке малювали для німецького народу фашисти, відрізняється від майбутнього, яке конструював сам Парсонс для американського народу, лише одним – зміною тотального фізичного примусу тотальним інституціоналізованим примусом, що базується на глибоких наукових дослідженнях. Притому, що обидва типи примусу орієнтовані на збереження status quo для великого капіталу і можуть застосовуватися залежно від тих ситуацій, що складаються у відносинах між основними класами. Перетворення науки на служницю приватного інтересу відбулося, і саме функціоналіст Парсонс тут поставив остаточну крапку.

Іншими словами, і там, і там ми маємо майбутнє без майбутнього з тією різницею, що *узгацьнений Парсонс* пов'язує не лише американське, а світове буття поза часом з *містичними ідеалізованими властивостями середнього класу*. Тут зупиняємося, бо логічному аналізу наведеного положення можна присвятити багато сторінок. Не забуваємо основоположний (хоча й досить неоднозначний) постулат функціоналізму – певна міра злочинності є нормою (Дюркгейм), а норми – складник порядку.

Отже, якщо злочинність у *нормальному* уявленні – явище аномальне, то не в аномальному уявленні функціоналіста, який вважає, що:

– по-перше, злочинність – це норма в тому сенсі, що допоки не існує суспільств, в яких немає злочинності;

– по-друге, це норма, яка може бути використана для легітимації нелегітимних дій.

І соціально визначена логіка мислення Парсонса показує, що у функціоналізмі обидва моменти *вдало синтезовано*.

Тож виходить, що порядок, який захищає Парсонс, у політологічній його інтерпретації називався ліберальним, в економічній – ринковим, а з огляду на практики соціального управління (маніпулювання), наприклад Джон Голдберг визначив як ліберальний фашизм або «фашизм з посміхненим обличчям», хороший фашизм»⁷ [26], а Бертран Гросс, своєю чергою, – «дружнім фашизмом», за якого: широко використовується управління розумом та витончені репресії (Mind management and sophisticated repression); «навіть прогалини в репутації можуть бути функціональними в підтримці недемократичної системи» [27, с. 260]; коли залякують, щоб посіяти масову апатію, «яка надто велика в американському суспільстві», або, навпаки, має

⁷ Тут Голдберг цитує актора-коміка, письменника і продюсера Джорджа Карліна, який називав, наприклад, голосування ілюзією виборів, а соціальну верхівку – дійсними господарями країни.

місце «придушення страху, що теж є реальністю в Америці» [27, с. 2–3]; коли навіть «затримка або позбавлення позитивних винагород може бути саме по собі позитивною формою терору» [27, с. 294] тощо.

Уже в передмові читаємо, що у США і країнах «вільного світу» відбувається «повільний, але могутній дрейф у бік усе більшої концентрації влади і багатства в репресивному партнерстві «великий бізнес – великий уряд». Цей дрейф веде вниз по дорозі до нової і тонкої маніпулятивної форми корпоративістського кріпосного права» [27, с. XI]. Читаємо далі: «Коли я дивлюсь на Америку сьогодні, я не боюсь сказати, що я боюсь. Я боюсь тих, хто заявляє, що тут цього не може бути» [27, с. 3].

Так-от, якщо Грос лише відзначає тенденції, що можуть призвести до фашизму, наприклад, досить поширені непідкріплені доказами сенсаційні звинувачення в дусі Маккарті, то Голдберг вважав, що фашизм нікуди не дівся, він лише мімікрує вже майже століття, перебуваючи поряд з нами. Він пише: «Німеччина потерпіла поразку в Другій світовій війні. А фашизм переміг» [26] у тому смислі, що не був розгромлений остаточно. І, як не важко здогадатися, він переміг завдяки американській політиці, що уберегла його від остаточного розгрому. Маккартизм, своєю чергою, – це система фашистських практик у післявоєнних США, спрямованих на боротьбу проти лояльного ставлення до переможців фашизму. Парсонівський же функціоналізм як альтернатива марксизму найкращим чином вписувався в тогочасні американські політичні реалії і справді був «американською реакцією на марксизм» [8, с. 211, 504]. Як бачимо, і тут ми маємо справу зі специфічною функціонально орієнтованою соціологією – фашизм покарано, тож хай живе фашизм!

Може тому Грос виявляє надзвичайно великий соціальний скептицизм, коли ставить питання: «Чи можливий справді гуманістичний капіталізм в Америці?» і чи можливо вважати гуманізмом, коли «ультрабагаті віднімають гроші у середнього класу і кидають крихту бідним» [27, с. 373]? І далі: «Може, потрібна дійсна загроза соціалізму, щоб зробити капіталізм ефективнішим як для капіталістів, так і для більшості людей?». Як, наприклад, у Швеції, де «великий бізнес та великий уряд дуже тісно працюють разом» і що зробило шведів «новими тоталітаріями» [27, с. 375]. Правда, обидва автори досить непослідовні у своїй критиці сучасного капіталістичного суспільства.

Нагадаємо, що за гучним визначенням Бодріяра, політика фашизму – це естетика смерті [28], яка конститується за умови відмови від принципу історизму, чим і відрізняється парсонівський функціоналізм, бо заради підтримки порядку намагається навіть зупинити час, історію і тим сприяє тому, щоб «м'якістю звернути в рабство» (Омар Хайям) великі маси людей.

Справа в тім, що соціальний час – продукт класової боротьби. Він між іншим, на відміну від історичного часу, виявляється в двох основних моментах у суспільному розвитку: в моменти сталості і в моменти повторюваності, тобто своєрідного повернення назад (історики тут говорять про реставрацію), до способів суспільного життя, які можуть бути і морально віджилими (що нещодавно породило ілюзію кінця історії), і такими, що ще лише починають себе виявляти як елементи справжнього майбутнього.

Тож варто розуміти, чому саме після Парсонса функціоналізм набув значення одного з найбільш ефективних засобів захисту порядку, бо завдяки йому тепер можна здійснювати масове соціальне насилля, в різних сферах суспільного життя або запобігаючи фізичному, або, розколюючи спільноти, спрямовувати одну їх частину на іншу, включаючи фізичне насилля.

Наприклад, якщо певна міра злочинності є нормою, то ті чи інші злочинні дії можна перетворити на засіб легітимації інших злочинних дій. Логіка підпалу рейхстагу нікуди не пішла. Навпаки, вона затвердилася як надзвичайно ефективний інструмент ствердження влади капіталу. Ми не будемо тут порушувати питання тривалої історії становлення і розвитку в межах позитивізму функціоналістського стилю мислення, що потребувало б багато місця. Вкажемо лише на три моменти. Це перш за все:

– філософія прагматизму американців Дж. Дьюї та У. Джеймса, що практично стала філософією агресивного бізнесу (включаючи бізнес і політику), яка критерієм істини замість сус-

пільно-історичної практики вибрала множину розпорошених практик, орієнтованих на тимчасовий ефект⁸;

– теорії соціальної дії та свободи від оцінок Вебера, що легітимізували так звану цинічну бюрократичну раціональність;

– філософією соціальної реконструкції, тобто вдосконалення відносин власності, якою, на думку того ж Дьубі, має володіти якомога більша кількість людей і яка була покладена в основу сучасних «теорій» середнього класу, що, як показала історія Німеччини, і став соціальною базою фашизму, не будучи реальним класом через відсутність у нього власної класової свідомості, але присутньою у його свідомості специфічної проміжної (між верхами і низами) логіки дій, яка завжди залишається консервативною за способом мислення. Усе це синтезовано у функціоналізмі в єдину «теорію» парсонівського меліоризму.

Щодо способу мислення так званих нижчих прошарків, як їх назвав Мангейм, то якщо він «не мав раніше суспільної значимості, тепер уперше знаходить значущість та престиж» [15, с. 13], але відбувається це не завдяки процесу демократизації, як думає Мангейм, навпаки, сама демократизація є похідною від загрози капіталу, що йде від цих прошарків. І немає значення, володіють зазначені прошарки діалектикою чи не володіють, вони бажають суспільного розвитку, а це зміни, в яких будуть відбуватися процеси, спрямовані на зрівняння соціальних статусів. Ось чому така велика ставка буржуазних урядів на середній клас, що став політичною армією великого капіталу, і ось чому саме він часом стає надзвичайною загрозою для тих же нижчих прошарків.

Отже, якщо розмову вести на рівні принципів, то діалектичний спосіб мислення через те, що він спрямовується фундаментальним принципом розвитку в основі своїй є антикапіталістичним хоча б у тому сенсі, що для нього капіталізм є хай і одним з необхідних, але етапів історичного розвитку людства. І соціальна творчість людства на ньому зупинитися не може.

Виходить, що всі судження, що так чи інакше стосуються збереження соціального порядку, – сфера метафізичного способу мислення, попри наявну множину поступок у бік діалектики. Тут поняття діалектики і метафізики стають синонімічними антагоністичним класово орієнтованим соціологікам⁹.

Щодо Парсонса, то він свідомий метафізик і спосіб його мислення – буржуазний за визначенням. Тому цей спосіб мислення, своєю чергою, почав розкладатися на множину хоча й конкуруючих, але функціонально значимих стилів, кожен з яких у властивий йому спосіб спрямований на обґрунтування правомірності приватновласницького інтересу. Виходить, що спосіб мислення в його соціологічному розумінні – це політико-ідеологічно визначений склад думок, прихований у тому чи іншому стилі мислення. Тому дослідження способів мислення стає водночас і специфічним дослідженням ідеологій, які тепер розпадаються на дві категорії: 1) ті, що орієнтовані на отримання та утримання влади над суспільством; 2) і одна, що орієнтована на отримання і утримання влади достовірного знання над масовим невіглаством (влада розуму над містикою та езотеризмом), що є єдиною можливим шляхом забезпечення суспільного розвитку.

У першому випадку ми маємо різні способи інтерпретації реальності не на основі знання про наявні у неї об'єктивно існуючі суттєві риси, а на підставі тої чи іншої попередньо висунутої ідеї. У філософії Канта цей підхід був названий апріоризмом, у марксизмі – ідеологічним методом [29], варіантами якого, наприклад, і поширений у західній соціології так званий суб'єктивний метод, і структурно-функціональний аналіз, в якому причина редукована до функції, тощо.

У другому випадку ми маємо аналіз причинно-наслідкових зв'язків, що забезпечує знання про сутність явищ та процесів, про закони їх становлення, розвитку і причини відмирання (поглинання часом). Це діалектичний спосіб мислення в його матеріалістичній іпостасі, якому

⁸ Не завадить нагадати, що зокрема Геббельс проголошував, що фашистів цікавить не правда, а ефект, що є прикладом функціоналістської логіки, орієнтованої на отримання негайного успіху.

⁹ Випадки спорадичних поступок у бік діалектики, що можуть спостерігатися навіть у Парсонса, до уваги не беремо.

не властиве розпадатися на стилі, бо його пропоненти розуміють, що якщо світ один і тому свідомість, в якій він знаходить своє відображення, може бути лише одна. Цей момент є одним з основних у тому смислі, що саме з нього зросло явище тоталітаризму як антитеза плюралізму. Тому, як бачимо, кожна окремо взята ідеологія у окремий спосіб задає свої параметри в мисленнєві процедури, визначає напрями наукових пошуків, методи отримання та узгодження дослідницьких результатів, задає критерії їх оцінки тощо. Отже, спосіб мислення – дещо інше, ніж стиль. Він визначає напрям пошуків, а мисленнєвий стиль, відповідно, потребує свого тезаурусу і відповідної логіки, пов'язаної з тим чи іншим дослідницьким методом.

Так, декому не здається дивним, наприклад, що суб'єктивний метод у соціології набув значної популярності завдяки тому, що він дає змогу конструювати так званій середній клас, який класом вважатися не може через відсутність власної свідомості (згадуємо зміщення категорій). Це приклад того, що усупереч лезу Оками – не треба множити сутності без необхідності – сутності можна множити (конструювати), бо на це є функціонально визначена необхідність. Випадок із середнім класом є прикладом того, що штучно сконструйована ідеологема почала претендувати на статус наукового поняття і що свідчить не про об'єктивне існування такого класу, а про ефективність впливів ліберальної ідеології на соціальні процеси. Скажімо, якщо сконструювати критерії існування такого класу та ще й у формі відповідних питань анкети *підказати* респондентам критерії його існування, то завжди певна множина людей буде себе відповідним чином самоідентифікувати. Парсонс, словами Маршалла, навіть стверджував, що «найбільш безвідповідальними і небезпечними теоретиками виявляються ті, які стверджують, що вони дозволяють фактам та числам говорити самим за себе» [4, с. 53]. Хоча ці слова сказані на захист ролі теорії у соціологічному пізнанні, тобто нібито всупереч домінуючій у соціології теоретичній стратегії емпіризму, однак, з огляду на функціоналістську спрямованість наукової думки Парсонса (що конфліктує з діалектикою емпіричного та теоретичного в науковому пізнанні), ми розуміємо, що факти і числа тепер мають бути складовою частиною відповідного тезаурусу, а не свідченням об'єктивного стану речей. Вони мають бути складовою частиною мови дослідника як носія чітко визначеного стилю мислення і, відповідно, інтерпретатора реальності, а не свідченням об'єктивності даних, отриманих у ході емпіричного етапу дослідження. Отже, це вже не об'єктивність, а об'єктивізм – гра в об'єктивність, що свідчить про те, що в працях Парсонса присутня специфічна соціальна епістемологія, що тісно корелює з прагненням Флека до аналізу пізнавального процесу як соціально детермінованого¹⁰. А це вже, як виклик часу, потребує свого дослідника. Як би то не було, емпіричні дослідження давно стали свідченням досить ефективного функціонального зв'язку тієї чи іншої ідеї із соціальними ідентифікаціями і наступними за ними соціальними діями, що чітко вписують у принцип плюралізму.

Саме поняття «соціальна ідентифікація» вказує на наявність соціальних нерівностей, що змушують людей поділяти суспільство на своїх та чужих. Однак якщо при цьому не вказати, що соціальні нерівності – наслідок соціально-історичних процесів, куди входять розподіл праці та наступний розпад суспільства на класи, то буде вдаватися, що соціальні нерівності – явище природне, що нам лише залишається їх враховувати під час прийняття рішень, а не намагатися їх долати. Вся буржуазна соціологія, включаючи функціоналістську, базується на подібних замовчуваннях або спробах спростування подібних вимог. Визнання/невизнання – принцип будь-якої соціології, що корелює з принципом релевантності.

Так-от Парсонс, якщо не першим збагнув, що плюралізм цінностей, думок, інтересів, переконань, моделей поведінки тощо жорстко врегульовується процесом:

– стратифікації їх за мірою функціональності;

¹⁰ Треба мати на увазі, що соціальна детермінація пізнання – надзвичайно складне явище, що є класичний (у гносеології) і некласичні підходи (у соціальній епістемології) до його пояснення. Однак тут досить вказати на зумовленість пізнавального процесу структурними факторами і насамперед соціально-класовою структурою суспільства. Справа в тім, що лише класи спроможні забезпечити більш-менш організований науковий процес, а казуси, подібні, наприклад, феміністичній соціології або гендерній соціології – не більше ніж артефакти, що, тим не менше, сіють ілюзію можливості позакласової науки.

– наступної інституціоналізації тих, що визначаються як функціональні у тому чи іншому відношенні;

– нейтралізації дисфункціональних (що виходять за межі вимог, визначених соціальним порядком);

– переходу від системного фізичного насилля, спрямованого на підтримку соціального порядку, до насилля інституціонального, бо інститути і є інструментами примусу «без застосування насилля», за допомогою чого «ті, кого вважають неправими, можуть бути обмежені на їх розум, інтереси та почуття з боку інших» [20, с. 800]. Отже, «ті, хто вважаються неправими» легко можуть бути обмежені в правах, а функціоналізм тут кращий помічник.

Звідкіля ж береться множина свідомостей, плюралізм та все, що з цим пов'язане, в умовах матеріальної єдності світу? Справа в тому, що неоднорідним є світ соціальний, в якому основна лінія розколу пролягає через класові відносини. І хоча в таких умовах поглядів на соціальний устрій суспільства виникає безліч, серед яких є два основні: консервувати все як є або сприяти суспільному розвитку. Правда, є спроби їх узгодження, яких теж є дві: теорії і практики класового солідаризму, звідкіля й виростає фашизм¹¹ (функціоналізм, він же меліоризм Парсонса – найкращий засіб конструювання соціал-солідаризму, що можна назвати засобом переводу актуальних соціальних конфліктів у відкладені на невизначений термін) і діалектика, яка є теоретико-практичною орієнтацією на системне забезпечення суспільного розвитку.

Складність лише в тому, що перший підхід підтримує влада і відповідна наука, в якій функціоналізмові та теоріям, що йдуть в його розвиток, належить провідна роль. І це при тому, що всі так звані охоронці порядку тотально ігнорують той факт, що всі можливі техніки дослідження (включаючи і функціоналістські) можуть ставати окремими випадками синтетичного способу мислення, яким і є діалектика, або спроможність мислити суперечностями – розв'язувати суперечності не на кулаках, спочатку в логіці понять, а потім і практично. Діалектика не відкидає правомірність функціонального аналізу: вона лише заперечує його претензію на статус світоглядно значимого принципу.

Щодо *теоретичної боротьби* між носіями різних стилів мислення, то вона породжує ілюзію плюралізму, тоді як їх носії, за великим рахунком, є фактичними однодумцями, тобто носіями одного й того ж способу мислення – буржуазного, які конкурують між собою виключно за статус, престиж та фінансування. Їх внутрішні суперечки якщо й набувають стратегічного значення, то лише тоді, коли вступають у конфлікт з їх класовими опонентами. А плюралізм – право на думку, а не критерій істини. Це право практично не виходить за межі вищеназваного способу мислення.

Отже, носіями стилів мислення є групи, а способи мислення визначають класові позиції. Мангейм був правий, коли говорив, що «не ізольовані індивіди здійснюють процес мислення, мислять люди в певних групах, які розробили специфічний стиль мислення в ході нескінченного ряду реакцій на типові ситуації, що характеризують загальну для них позицію» [15, с. 9]. Тому спосіб мислення не нівелює думки, не усереднює їх, а спрямовує в заданому напрямку. Своєю чергою порівняльний аналіз мисленевих процедур, до яких вдавався Парсонс (а потім його послідовники), має показати, що у разі всіх розбіжностей поведінки їх носіїв у науці може бути описана в категоріях соціальної епістемології, яку можна було б позначити як ліберально орієнтовану. В її межах:

– розробляють тезаурус, який поведінку авторів у науці позбавляє необхідності чітких визначень і, відповідно, дозволяє їм звертатися до так званої інтуїтивної зрозумілості (вище відзначений езотеризм Парсонса тому приклад)¹²;

¹¹ Щоб переконатися в цьому, слід прочитати праці, наприклад, одного з головних засновників жовтого політичного руху француза П'єра Бієтрі, зокрема, його працю "Le socialisme et les Jaunes" [30].

¹² Наприклад, Парсонс широко використовував словосполучення «структура системи», що за своїм смислом є оксюморон і тому, попри те, що воно стало широковживаним (показник ефективності дії цього алогізму в статусі логічного оператора), насправді претендувати на статус наукового поняття не може, адже поняття системи означає цілісність, а поняття структури, відповідно, – внутрішньо конфліктну (хоча й певним чином впорядковану) неоднорідність. Насправді, поняття структури і системи перебувають у діалектичній суперечності, логічне розв'язання якої мало б давати знання про соціальний розвиток, а не охорону порядку, як це є у Парсонса. Отже, системний підхід – це діалектичний підхід, а не однобічний структурно-функціональний.

– радикально переглядають критерій істини на користь нинішнього пануючого класу¹³, що продовжується донині.

Навіть, наприклад, Бурд'є проголосив, що клас – це не більше ніж інтелектуалістська ілюзія, «теоретичний, сконструйований ученим клас», який розглядають як реальний клас, як реально діючу групу людей» [31, с. 55]. Маємо, таким чином, «серію розривів з марксистською теорією» [31, с. 55]. Це означає, що Бурд'є багато в чому визнавав фундаментальний позитивістський постулат – загальні поняття – дещо ефемерне, а отже, функціонально спуститися на грішну землю і думати лише про сьогодні.

Як бачимо, ідейні витoki парсонівського функціоналізму дещо ширші за ті, на які він сам указував. Вони є наслідком тривалої реконструкції класичної гносеології, що досліджує суб'єкт-об'єктні відносини і що розглядає суб'єктність безвідносно до соціальних структур, включаючи класову структуру суспільства. Представники соціальної епістемології нібито почали враховувати вплив соціальних структур на пізнавальний процес, але роблять це досить специфічно, переважно з огляду на потребу пануючого класу в знаннях про владу і панування у всіх сферах суспільного життя, що й призводить до повного розриву з класичною гносеологією. Соціальна епістемологія зафіксувала факт наявності стилів мислення, показала, що суб'єкт-об'єктні відносини опосередковані наявним знанням, тобто показала, що ті, хто контролюють розподіл знань у суспільстві, мають значні переваги. Парсонс розглядав цей факт як **нормальний** і тому виходу з такої ситуації не вказував. А це суперечить основним принципам гуманізму. Щоправда, і в соціальній епістемології розпочалося структурування досліджень за класовим принципом, це вже новий етап її еволюції.

Діалектикам давно було відомо, що пізнавальний процес не розпочинається з гносеологічного нуля. Їм відомо й те, що за умов соціальної нерівності не може бути рівності і в інтелектуальному розвитку людей, що перебувають на різних щаблях суспільного життя, і що така ситуація підтримана офіційною владою. І все б нічого, коли б носіями буржуазного способу мислення не було визнано:

- що розподіл суспільства на еліту і *нерозумну масу* – явище *нормальне*, природне і тому здолане бути не може;
- що *нерозумні маси* не відають про правила раціональної поведінки і тому потребують керівництва, а отже, мають бути *об'єктом пізнання* на предмет того, як ними керувати;
- що *суб'єктом пізнання* є не суспільство, а групи людей, що зацікавлені в прагматично орієнтованому знанні (знанні, орієнтованому на їх приватний успіх);
- що носіями наявних знань є *розумні люди*, що спроможні виконати соціальне замовлення на знання, які мають бути використані тут і зараз.

І мало хто помічає, що подібні судження відкривають досить специфічне вікно Овертона на шлях до фашизації суспільства і не лише легітимізують його, а й спонукають науковців до відповідних «пошуків». За уважного погляду не важко помітити, що спосіб мислення Парсонса є калькою такої епістемології, а його функціоналістський стиль мислення – лише інструмент теоретико-практичної його реалізації. За великим рахунком функціоналізм у парсонівському його обґрунтуванні – найбільш радикальний засіб інституціоналізації волі буржуазії до неконтрольованого з боку суспільства панування. Він показує, що розмови про так зване громадянське чи правове суспільство теж не більше ніж поведінкові продукти.

Сам Парсонс визнавав, що функціоналізм – це гра на соціальних очікуваннях, бо ніхто не очікує «від рядового індивіда, що він буде *завжди* вчиняти у згоді з принципами» Нагорної

¹³ Наприклад, у позитивізмі вважають істинними лише ті поняття, що піддають емпіричній верифікації (від лат. *verum* – істинний та *facere* – робити) і відкидають ті, що верифікації не піддаються. Насправді, це чистий прагматизм, що замішаний на радикальному утилітаризмі і що особливо після Парсонса агресивно нав'язують науковій спільноті. Наприклад, поняття «матерія» емпіричній верифікації не піддається. Його адекватність доводять не лише експериментально, а й оглядом практики суспільного виробництва, зокрема, культури. Те саме стосується, скажімо, і поняття «суспільство», від якого все з тієї ж причини вже дехто прагне відмовитися. А це вже не іграшки, а намагання тлумачити суспільство як стадо, яким так зване *масове суспільство* насправді вже постає.

проповіді. «Інша справа – модель інституціоналізована: конформізм стосовно неї є частиною узаконених очікувань суспільства і самого індивіда» [4, с. 334].

Так-от, якщо Вебер «за стилем мислення» наближався до лютеранського типу [32, с. 264], а згідно з лютеранством бог все знає, але не все зумовлює (рос. *предопределяет*), то Парсонс показує, що функціоналізм і є той інструмент, за допомогою якого в суспільному житті можна зумовлювати майже все. «Інституційні способи дії» і є те, завдяки чому «вплив на одну частину соціальної системи може сприяти «контрольованій зміні» всієї системи» [33, с. 35]. Іноді Парсонса звинувачують у тому, що він ігнорував напрацювання конфліктуалістів. Однак він просто йшов іншим шляхом і робив усе для того, щоб підтримка порядку забезпечувалася методом раціонально визначеного завдання таких функцій у соціальній структурі, що забезпечують видимість їх автоматичного самозбереження тоді, коли все жорстко врегульоване: узгоджується з панівною у суспільстві волею так, що маса вважає себе політично вільною.

Читаємо: «... інституційна структура – це один з видів «інтеграції» дій індивідів, що входять до неї. Інтеграція функціонально необхідна для того, щоб система залишалася в стабільному стані і була здатна справлятися з внутрішніми конфліктами, які в іншому разі можуть стати для неї фатальними [4, с. 335]. А далі йдеться про три основні типи інтеграції «соціальної системи»: диференціація дій і відносин на ті, що приймаються і схвалюються суспільством, і ті, що не отримують схвалення або навіть прямо забороняються; така система диференційованих дій і відносин повинна бути якось організована; стійкість соціальної системи можлива лише тоді, коли вчиняють відповідним чином, у відповідний час і у відповідному місці.

Отже, розділяй вчинки людей на протилежні і спрямовуй обидва потоки так, щоб кожен з них виявлявся у визначених межах у відповідний час і у відповідному місці. Чи не щось подібне ми спостерігаємо нині на вулицях і площах світу і що інтерпретують як вияви так званого громадянського суспільства, що за іронією долі вже прийшло на свою теоретичну батьківщину – США, де відкладених конфліктів накопичилося стільки, що не стало куди їх відкладати?

А що залишається окремо взятому індивіду в таких умовах? «Обмануте очікування» та «обурення»? Однак якщо звернути увагу на частоту використання Парсонсом слова «запобігання» (рос. *упреждение*), то ми побачимо, що можна завдавати і функцію запобігання: «небажаних подій» [20, с. 60], «девіантних тенденцій» [20, с. 443]; «інтерференцій обурень» [20, с. 508] тощо. Тобто не розв'язувати суперечності, що виникають у соціальних структурах капіталістичного суспільства і тому можуть призвести до системних змін, а упереджувати їх загострення методом контрольованих структурних змін з метою збереження капіталістичного порядку.

Взагалі, не в манері Парсонса вдаватися до чітких визначень. Тому ми не знаходимо й чіткого визначення, наприклад, структурних змін, що можна було б зробити через їх зіставлення зі змінами системного характеру. Але про системні зміни він взагалі не говорить. В його манері, як вище зазначали, не вдаватися до висловлювань, над виявленням смислу яких часто треба добре попрацювати. Саме це дало підстави для звинувачень його в езотеризмі.

Ось приклад. Вищенаведене словосполучення *спосіб мислення певного часу* Парсонс не піднімає до рівня наукового поняття методом визначення його наукового статусу та змісту. Читач повинен сам зрозуміти, що він тут має на увазі, для чого треба уважно вчитуватися в контексти відповідних місць у його текстах. То ж робимо висновок, що *спосіб мислення певного часу* є системою часто повторюваних постулатів, що в певний час домінують у суспільній свідомості і тим визначають спосіб (логіку) сприйняття та інтерпретації реальності тими, хто ці постулати поділяє. Спосіб мислення, своєю чергою, – це своєрідна окремо взята техніка теоретико-практичної реалізації способу мислення.

Наприклад, нині ринково-орієнтовані постулати домінують у суспільній свідомості переважно внаслідок того, що вони визнані офіційною владою, становлять змістові основи її ідеології, отримують правову і політичну підтримку, а також знаходять своє втілення в численних публікаціях, яким надається статус наукових, адже вони функціональні за своїм пафосом.

Те саме ми маємо і у разі із самим Парсонсом: спроби верифікувати його *теорії* на предмет їх емпіричної достовірності, як правило, були невдалими. Але ніхто не заперечує того впливу,

що він здійснив на соціологічну науку. Суперечність? Зовсім ні. Верифікація парсонівського вчення насправді відбулася. Вона полягала і полягає у тому, що структурно-функціональний аналіз виявився досить ефективним у справі такого способу контролю над поведінкою великих мас людей, про який вони часто навіть не здогадуються. Цим самим конструюють імідж демократизму, чим легітимізують буржуазний суспільно-політичний та економічний порядок, що, насправді, відзначається досить жорстким волонтаризмом. Але чи зникає при цьому масовий же потяг до соціальної рівності? Коли не зникає, то у разі з парсонівським функціоналізмом ми зустрічаємося з досить ефективним і досить підступним насиллям над волею мас на користь незначної кількості представників класу можновладців.

Парсонс, скоріш за все, це розуміє, але виправдовується, стверджуючи, що «завжди є необхідність деякого механізму примусу». І з цим не можна не погодитися. Але жодним чином не можна погодитися з тим, що «ця необхідність пов'язана, своєю чергою, з необхідністю авторитарної інтерпретації (authoritative interpret) інституціоналізованих нормативних обов'язків» [20, с. 800].

Виникає питання: «Чи є влада незначного за кількістю класу над протилежним йому великим за кількістю класом, а разом з ним і над суспільством, авторитарною владою, тоді як класова влада цілком знеособлена, хоча система виборів її постійно уособлює?» Як бачимо, поняття авторитаризму тут лише заплутує справу, хоча виконує функцію того ж логіко-лінгво-семантичного оператора. Можна сказати так, що Парсонс тут один з тих, хто уособлював собою зазначену владу, трансформував її у систему логіко-лінгво-семантичних операцій, спрямованих на конструювання безальтернативних щодо капіталізму інтерпретацій соціальної реальності і тим складав відповідний тезаурус, користування яким неявно нині примушує науковців до функціоналістського в своїй основі стилю мислення, в якій би сфері соціальних наук вони не були б задіяні.

Висновки. Функціоналістське мислення, що властиве представникам соціальних наук, спрямоване на теоретичне забезпечення сучасного капіталістичного суспільства методом тотального соціального контролю, здійснюваного в інтересах панівного класу над усім комплексом соціальних процесів, що мають у ньому місце і який усе частіше отримує свій опис у категоріях «дружнього фашизму». Тож не дивно, що у соціології Парсонса функціональне, трансцендентне та екзистенціальне не далеко пішли одне від іншого, бо спрямовані якраз на здійснення вищевказаного контролю. Такий контроль став можливим перш за все тому, що в умовах системної нестабільності, породженої всезростаючою множиною соціальних нерівностей, буржуазії вдалося підключити до раніше приручених ідеології та релігії ще комплекс наук, що одні науковці називають науками про культуру, а інші – поведінковими.

Першим кроком на цьому шляху був заснований О. Контом позитивізм, а структурний функціоналізм Парсонса став етапною вершиною в цьому процесі. Він може бути представлений і як широке плато, що читачу дозволяє візуалізувати цей процес. Основними інструментами контролю стали логіко-лінгво-семантичні операції над суспільно значимими смислами з метою так званого виробництва масової лояльності до капіталізму і всього того, що пов'язано з ним. Велике значення при цьому надають вербальним методам, зокрема методу латентних пропозицій з позитивною конотацією, що забезпечує їх масове, але неусвідомлене прийняття широким загалом.

Одним з прикладів таких операцій є розпочатий майже два століття тому радикальний перегляд критерію істини, в якому відсутній критерій часу, точніше, історизм редуковано до прагматизму, без чого ринкова економіка та її соціальні наслідки стали б неможливими. Структурний функціоналізм Парсонса – один з найбільш радикальних способів перегляду критерію істини, в якому легітимація та охорона ринково-орієнтованого порядку становить основоположну епістему. Вона у формі явної чи неявної пропозиції ринку переходить з тексту в текст і визначає множину теоретичних побудов, раціональних за способом їх функціоналістськи орієнтованої організації та езотеричних за їх соціально-культурним спрямуванням.

Складність же полягає ще й у тому, що пропозиція ринку у Парсонса трансформована в пропозицію системоутворюючого порядку. Це приклади з комплексу операцій зі свідо-

містю, що здійснюють не на користь самій свідомості, а з метою конструювання поведінкових продуктів, що сприяють отримувати й утримувати владу над суспільством, конвертувати її у всезростаючий капітал, а сам капітал знов-таки конвертувати у технології зміцнення влади.

Це ще й приклад того, коли логіка як пошук несуперечливих думок, спроможних до виробництва достовірних знань, трансформують у систему взаємовиключних соціологік, що конституюють собою нібито конкуруючі стилі мислення, тоді як усі вони укладаються в один і той же спосіб мислення – буржуазний або орієнтований на ринок.

І насамкінець стверджуємо:

– що все вищеперераховане підтверджує, що вже вказана нами в попередній статті тенденція до радикальної відмови від принципу раціоналізму на користь принципу прагматичної функціональності (насправді, це радикальна відмова від влади розуму над невіглаством на користь влади статусу та престижу над розумом);

– позитивістська редукція людської волі до функції, що здійснюють нібито заради наукової об'єктивності та практичного ефекту від отриманих знань, є нічим іншим, як *способом* пошуку засобів реального позбавлення волі великого масиву людей, яких потім позначають як *соціальної маси*, що *потребує* зовнішнього управління.

Практичне значення статті полягає в тому, що науковці отримують теоретичну підставу самокритично збагнути:

– що від них залежить те, чи знайдено буде засоби опору задля уникнення у майбутньому капіталістичному суспільстві ще більшого тотального контролю над розумом;

– що практично все теоретично обґрунтоване функціоналізмом сприяє граничній радикалізації вказаного контролю, де інформаційно-комунікативні технології (включаючи штучний інтелект) стають засобами забезпечення інтересів все того ж панівного класу, забезпечують його панівне становище методом маніпуляції не лише свідомістю людей, а й складними системами соціальних процесів, що мають місце нині й отримують місце в майбутньому;

– що функціоналістський стиль мислення має власні соціальні функції, основними з яких є легітимізація, захист та відновлення капіталістичного порядку. А це означає, що у разі коли вчені оперують властивою функціоналістському стилю мислення логікою, то дані функції:

а) перетворюються на пропозиції, що завжди присутні в дослідницькому процесі і притому на латентному, а не на рефлексивному рівні;

б) трансформують логіку наукового дослідження в різновид соціологіки (у цьому разі логіки мислення панівного класу людей, зацікавленого в стабілізації вибудованого ним соціального порядку);

в) неявним чином впливають на творчі можливості наукового інтелекту, спрямовуючи його проти нього самого;

г) сприяють стабілізації порядку і тим стримують суспільний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніколаєнко В.Л., Ніколаєнко Л.Г., Яковенко Ю.І. Суперечності в обґрунтуванні Толкоттом Парсонсом функціоналістського стилю соціологічного мислення». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, № 42, 2019, с. 7–19.

2. Фуко М. Надзирати і наказувати: Рождение тюрьмы / Перевод с французского Владимира Наумова под редакцией Ирины Борисовой. Москва : “Ad Marginem”, 1999. 479 с.

3. Тард Г. Социальная логика / Перевод М. Цейтлин. Санкт-Петербург. 1996. 500 с.

4. Парсонс Т. О структуре социального действия. Москва : Академический Проект, 2000. 880 с.

5. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. URL: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Materiali_do_kyrsiv/Veber.pdf.

6. Parsons T., Shils E.A. With the assistance of James Olds. Values, Motives, and Systems of Action. Toward a General Theory of Action / Editors: Talcott Parsons & Edward A. Shils. Harvard University Press : Cambridge – Massachusetts. 1962, pp. 47–277.

7. Parsons T. A Tentative Outline Of American Values. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026327689006004004>.
8. Гоулднер А. Наступаючий кризис западной социологии / Перевод с английского. Санкт-Петербург : Наука, 2003. 574 с.
9. Parsons T. Democracy and Social Structure in pre-nazi Germany. *Essays in Sociological Theory*. The Free Press, Glencoe, Illinois. 1954, pp. 104–123.
10. Parsons T. Propaganda and Social Control. *Essays in Sociological Theory*. The Free Press, Glencoe, Illinois. 1954, pp. 142–176.
11. Parsons T. Some Sociological Aspects of the Fascist Movements. *Essays in Sociological Theory*. The Free Press, Glencoe, Illinois. 1954, pp. 124–141.
12. Ryle G. The Concept of Mind. URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2018/04/concept-of-mind.pdf>.
13. Яковенко А.К., Яковенко Ю.І. Соціологія невігластва в структурі соціологічного знання. *Вісник Одеського університету. Серія: Соціологія та політологія*. Т. 12. Випуск 6. Одеса : Видавництво «Астропринт», 2007. С. 466–482.
14. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Составл., предисл., перевод с англ., нем., польского яз., общая ред. Поруса В.Н. Москва : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. 220 с.
15. Манхейм К. Идеология и утопия. Избранное: Диагноз нашего времени / Пер. с нем. и англ. Москва : Юрист, 1994. С. 7–276.
16. Поппер К. Логика социальных наук. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Popper/Log_Soc.php.
17. Адорно Т. К логике социальных наук. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/adorno/log_soc.php.
18. Никишенков А.А. История британской социальной антропологии. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2008. 495 с.
19. Вайсман Ф. Что такое логический анализ? URL: https://kdpu.edu.ua/shramko/files/Zb16_2015_97-122_Waismann.pdf.
20. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. Москва. 2002. 832 с.
21. Корнілов В.С., Ніколаєнко В.Л. Функціоналістська стратегія визначення релігії Роберта Ніллі Белла. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2018. № 3–4 (38–39). *Соціологічні науки*. Київ. С. 38–45. URL: <http://www.apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/854/728>.
22. Поппе Николай Николаевич. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BF%D0%B5,%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87>.
23. Porter J.N. Talcott Parsons and National Socialism: The Case of the “Ten Mysterious Missing Letters”. *Sociological Forum*, Vol. 11, No. 4, 1996. Pp. 603–611.
24. Арсеенко А.Г. Глобализация американской социологии: причины и последствия. *Соціологічна наука і освіта в Україні* : зб. наук. пр. / Укл. В.І. Судаков, М.В. Туленков. Концептуальні засади становлення та розвитку соціологічної науки і освіти в Україні. Київ : МАУП, 2000. С. 43–49.
25. Судьбы теории Талкотта Парсонса в России. Парсонс Т. О структуре социального действия. Москва : Академический Проект, 2000. С. 730–860.
26. Голдберг Дж. Либеральный фашизм. URL: <http://liv.piramidin.com/politica/Goldberg%20Dzh.%20Liberalnyj%20fashizm/Goldberg%20Dzh.%20Liberalnyi%20fashizm.htm>.
27. Gross B. Friendly Fascism. The New Face of Power in America. Boston : South end press, 1980. 410 p.
28. Бодрийяр Ж. Забыть Фуко. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/zb_fuko.php.
29. Николаєнко Л.Г. Идеологический метод в современном обществознании. *Ідеологія в сучасному світі* : науково-практична конференція (19–20 жовтня 2011 року, Київ). Матеріали доповідей та виступів. Київ. 2011. С. 48–50.

30. Bietry P. Le socialisme et les Jaunes. URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5450489g/f2.image>.
31. Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр. Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.
32. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева ; под ред. М.С. Ковалевой. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с.
33. Фомичев П.Н., Герхардт Е. Толкотт Парсонс и трансформация германского общества в конце Второй мировой войны. *Отечественная и зарубежная литература. Реферативный журнал. Серия 10. Социология*. Москва. 1998. С. 31–37.

REFERENCES

- Nikolaenko, V.L., Nikolaenko, L.Gh., Yakovenko, Yu.I. (2019). Superechnosti v obgruntuvanni Tolkottom Parsonsom funkcionalistskogho stylyu sociologhichnogho myslennya. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu imeni V.N. Karazina*, No. 42, 2019, s. 7–19.
- Fuko, M. (1999). *Nadzirat i nakazyvat: Rozhdenie tyurmy / Perevod s frantsuzskogo Vladimira Naumova pod redaktsiey Iriny Borisovoy*. Moskva: “Ad Marginem”. 479 s.
- Tard, G. (1996). *Sotsialnaya logika / Perevod M. Tseytlin*. Sankt-Peterburg. 500 s.
- Parsons, T. (2000). *O strukture sotsialnogo deystviya*. Moskva: Akademicheskyy Proekt. 880 s.
- Veber, M. *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu*. Retrieved from: http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Materiali_do_kyrsiv/Veber.pdf.
- Parsons, T., Shils, E.A. (1962). With the assistance of James Olds. Values, motives, and systems of action. *Toward a General Theory of Action / Editors: Talcott Parsons & Edward A. Shils*. Harvard University Press: Cambridge – Massachusetts. Pp. 47–277.
- Parsons Talcott. *A Tentative Outline Of American Values*. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026327689006004004>.
- Gouldner, A. (2003). *Nastupayushchiy krizis zapadnoy sotsiologii. / Perevod s angliyskogo*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2003. 574 s.
- Parsons, T. (1954). *Democracy and Social Structure in pre-nazi Germany. Essays in Sociological Theory*. The Free Press, Glencoe, Illinois. Pp. 104–123.
- Parsons, T. (1954). *Propaganda and Social Control. Essays in Sociological Theory*. The Free Press, Glencoe, Illinois. Pp. 142–176.
- Parsons, T. (1954). *Some Sociological Aspects of the Fascist Movements. Essays in Sociological Theory*. The Free Press, Glencoe, Illinois. Pp. 124–141.
- Ryle, G. *The Concept of Mind*. Retrieved from: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2018/04/concept-of-mind.pdf>.
- Yakovenko, Yu.I., Yakovenko, A.K. (2007). *Sociologhiya nevighlastva v strukturi sociologhichnogho znannya. Visnyk Odeskogho universytetu. Seriya: Sociologhiya ta politologhiya*. T. 12. Vypusk 6. Odesa: Vydavnytvo “Astroprynt”. 2007. S. 466–482.
- Flek, L. (1999). *Vozniknovenie i razvitie nauchnogo fakta: Vvedenie v teoriyu stilya myshleniya i myslitelnogo kollektiva / Sostavl., predisl., perevod s angl., nem., polskogo yaz., obshchaya red. Porusa V.N.* Moskva: Ideya-Press, Dom intellektualnoy knigi. 220 s.
- Mannheim, K. (1994). *Ideologiya i utopiya. Izbrannoe: Diagnost nashego vremeni / Per. s nem. i angl.* Moskva: Yurist. S. 7–276.
- Popper, K. *Logika sotsialnykh nauk*. Retrieved from: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Popper/Log_Soc.php.
- Adorno, T. *K logike sotsialnykh nauk*. Retrieved from: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/adorno/log_soc.php.
- Nikishenkov, A.A. (2008). *Istoriya britanskoy sotsialnoy antropologii*. Sankt-Peterburg, SPbGU, 2008. 495 s.
- Waismann, F. *Chto takoe logicheskiy analiz?* Retrieved from: https://kdpu.edu.ua/shramko/files/Zb16_2015_97-122_Waismann.pdf.
- Parsons, T. (2002). *O sotsialnykh sistemakh / Pod red. V.F. Chesnokovoy i S.A. Belanovskogo*. Moskva. 832 s.
- Kornilov, V.S., Nikolaenko, V.L. (2018). *Funkcionalistska strateghiya vyznachennya relighiyi Roberta Nilli Bella. Aktualni problemy sociologhiyi, psykhologhiyi, pedagoghiki*. No. 3–4 (38–39).

Sociologhichni nauky. Kyiv. S. 38–45. Retrieved from: <http://www.apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/854/728>.

22. Poppe Nikolay Nikolaevich. Retrieved from: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BF%D0%B5_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87.

23. Porter, J.N. (1996). Talcott Parsons and National Socialism: The Case of the “Ten Mysterious Missing Letters”. *Sociological Forum*, Vol. 11, No. 4. Pp. 603–611.

24. Arsenko, A.G. (2000). Globalizatsiya amerikanskoj sotsiologii: prichiny i posledstviya. *Sociologhichna nauka i osvita v Ukrayini: Zb. nauk. pr. / Ukl. V.I. Sudakov, M.V. Tulenkov. Vyp. 1. Konceptualni zasady stanovlennya ta rozvytku sociologhichnoyi nauky i osvity v Ukrayini*. Kyiv: MAUP. S. 43–49.

25. Sudby teorii Talkotta Parsonsa v Rossii. Parsons T. O strukture sotsialnogo deystviya. Moskva: Akademicheskij Proekt, 2000. S. 730–860.

26. Goldberg Dzh. Liberalnyy fashizm. Retrieved from: <http://liv.piramidin.com/politica/Goldberg%20Dzh.%20Liberalnyj%20fashizm/Goldberg%20Dzh.%20Liberalnyi%20fashizm.htm>.

27. Gross, B. (1980). *Friendly Fascism. The New Face of Power in America*. Boston: South end press. 410 p.

28. Bodriyyar Zh. Zabyt Fuko. Retrieved from: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/zb_fuko.php.

29. Nikolaenko, L.G. (2011). Ideologicheskij metod v sovremennom obshchestvoznanii. *Ideologhiya v suchasnomu sviti: Naukovo-praktychna konferenciya (19–20 zhovtnya 2011 roku, Kyiv)*. Materialy dopovidey ta vystupiv. Kyiv. Pp. 48–50.

30. Bietry, P. *Le socialisme et les Jaunes*. Retrieved from: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5450489g/f2.image>.

31. Burdye, P. (1993). *Sotsiologiya politiki / Per. s fr. Sost., obshch. red. i predisl. N.A. Shmatko*. Moskva: Socio-Logos. 336 s.

32. Parsons, T. (1998). *Sistema sovremennykh obshchestv / Per. s angl. L.A. Sedova, A.D. Kovaleva; pod red. M.S. Kovalevoy*. Moskva: Aspekt Press. 270 s.

33. Fomichev, P.N. (1998). Gerkhardt E. Tolkott Parsons i transformatsiya germanskogo obshchestva v kontse Vtoroy mirovoy voyny. *Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Referativnyy zhurnal. Seriya 10. Sotsiologiya*. Moskva. S. 31–37.

Nikolaienko Volodymyr Leonidovych

PhD of Social Science,
Associate Professor at Department of Sociology and Political Science
of the Faculty of Linguistics and Social Communications
National Aviation University
1 Lubomyra Huzara ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4648-6048

Nikolaienko Leonid Hryhorovych

PhD of Philosophy, Associate Professor,
Independent Researcher

Yakovenko Yurii Ivanovych

Doctor of Social Science, Full Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine,
Professor at Department of Sociology and Political Science
of the Faculty of Linguistics and Social Communications
National Aviation University
1 Lubomyra Huzara ave., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6006-8651

SOCIOLOGICS OF TALCOTT PARSONS'S THINKING: FUNCTIONS AND SOCIAL CONSEQUENCES

The relevance of the topic. *Conte's positivism was the first significant achievement in theoretical terms on the way to establishing a market-oriented way of thinking. Parsons's functionalism has become the second and so far the most effective way of thinking in the instrumental sense. Tarde called this logic social because it is closely connected with the logic of the functioning of the capitalist socio-political and economic order. Since the development of rules of thinking within each sociologic lead over time to the emergence of the theory of cognition of a special kind, now in the XXI century provided that fascism returns to the continent it once destroyed this process of renewal is based on both existential and scientific principles, in particular, and on a sociological basis. That is, the contradiction is that although Parsons rejected the principle of "order above all" (at any cost) in words, but constantly adhered to it, and now this principle is reviving in some countries.*

The purpose of this article is to highlight the nature of sociological thinking, which is characteristic of T. Parsons; in this context, the following tasks arise: to identify the relationship between the functionalist style of thinking in science with market-oriented sociology in social sciences; to prove that the functionalist style of sociological thinking is an instrument of legitimation and protection of the capitalist social order; to prove that the principle of "order above all" in Parsons's sociology is practically decisive.

Research methods: the dialectical method aimed at identifying contradictions in Parsons's functionalist thinking, some of which contribute to the further development of sociological theory and social development, while others constrain them; the method of propositional analysis, aimed at identifying mostly latent semantic units in Parsons's texts, thanks to which it is possible to identify the real purpose for which they were written; finally, a definitive analysis aimed at identifying the ways to define the concepts and, more broadly, the semantic meanings that Parsons uses.

Results. Revealing the connection between the functionalist style of thinking in science and the market-oriented way of thinking in the social sciences, it is shown that this contributes to the legitimation of the capitalist social order and theory development, which in turn contributes to further development of technologies aimed at stabilizing the order; that is, it does not exclude, but also provides for the reproduction of the most radical social practices aimed at protecting this order.

Key words: logical-linguistic-semantic operations, sociologics, social epistemology, way of thinking, style of thinking, thesaurus, function (operator), functionalism, functionalist thinking.

УДК 303.4:316.334.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.7>**Щерба Олеся Іванівна**

кандидат соціологічних наук, доцент,
докторант відділу історії та теорії соціології
Інституту соціології Національної академії наук України
вул. Шовковична 12, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2475-1696

СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ: АДАПТАЦІЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ

Метою статті є розкриття соціологічного аспекту явища, яким є культура споживання, та індивідуальних і суспільних наслідків, що супроводжують зміни, пов'язані з поширенням культури споживання. У статті розглянуто теоретичні основи дослідження культури споживання, яким займалися як зарубіжні, так і українські вчені, серед яких – В. Ільїн, А. Ільїн, Г. Шамборовський, В. Данилов-Данильян, М. Фезерстоун, Дж.І. Берроуз, Ж. Бодрійяр, Б.Р. Барбер, Т. Кассер, Б. Мруз, Л. Ях, Т. Сікора, М. Марціняк, Ф. Билок та ін. Зроблено висновок, що культура споживання нав'язує індивідам певні переконання, норми та принципи, які присутні в житті людини і формують суспільні відносини між індивідами. Описано явище «естетизація життя», яке стосується різних сфер і веде до культу краси, квінтесенцією чого є увага та піклування, з яким люди ставляться до власного тіла. Доведено, що основною цінністю у суспільстві споживання стало переживання емоційного задоволення у зв'язку зі споживанням матеріальних благ. Вказано, що у сучасному європейському суспільстві діагностовано зміну цінностей у напрямі: а) постматеріалістичних: емансипації, автономії, задоволення; б) гедонізму, сублімації та індивідуалізації; в) індивідуалізму, автономії та ідентичності індивіда. Наголошено, що в результаті комодифікації розмивається традиційна межа між культурною та економічною сферами життя: культура комерціалізується, а економіка символізується. Показано, що сучасна культура надмірного споживання нейтралізує соціальні зв'язки і знижує політичну активність індивідів. Проаналізовано, що надлишок предметів також пов'язаний з явищем «індивідуалізації споживання», тобто переважання у володінні індивідів предметів, призначених для особистого користування. Подано два ймовірні шляхи розвитку людства: екстенсивний та інтенсивний. Розглянуто три основні проблеми, які потребують вирішення якомога швидше: 1) екологічна ситуація, пов'язана з надзвичайним забрудненням природного середовища; 2) скінченність природних ресурсів; 3) марнотратство, властиве культурі споживання.

Ключові слова: культура споживання, поведінка споживачів, естетизація повсякденного життя, індивідуалізація споживання, гедонізм, надмірне споживання.

Вступ. Зміни, що відбувалися протягом століть, призвели до розвитку промисловості, технологій і загалом до поступу цивілізації. Змінилася також і культура, яка адаптувалася до потреб і вимог людини ХХІ століття. Помітною стає маргіналізація багатьох типів культури через експансію попкультури. Ця попкультура поєдналася з явищем споживання, породивши культуру споживання.

Культура споживання – це культура повсякденного життя; вона найчастіше присутня у контексті розваг, відпочинку, спорту, економіки та задоволення основних потреб. Це не вичерпний перелік, оскільки ця культура пронизує всі сфери життя людини. Цим і зумовлена актуальність теми дослідження.

Вивченням проблем культури споживання займалися як зарубіжні, так і українські вчені, серед яких – В. Ільїн, А. Ільїн, Г. Шамборовський, В. Данилов-Данильян, М. Фезерстоун, Дж.І. Берроуз, Ж. Бодрійяр, Б.Р. Барбер, Т. Кассер, Б. Мруз, Л. Ях, Т. Сікора, М. Марціняк, Ф. Билок та ін. Визнаючи важливість цих досліджень, недостатнім є вивчення процесу формування споживчої культури та її наслідки для суспільства.

Метою статті є розкриття соціологічного аспекту явища, яким є культура споживання та індивідуальних і суспільних наслідків, що супроводжують зміни, пов'язані з поширенням культури споживання.

Поставлена мета дає змогу визначити такі **завдання дослідження**: узагальнення науково-дослідницького доробку вчених щодо заданої проблематики; виявлення і аналіз чинників, що створили передумови для розвитку культури споживання; виявлення найважливіших особливостей культури споживання; розгляд характеристик культури споживання та зміни ціннісних орієнтацій індивідів, спричинені нею; аналіз наслідків культури споживання для добробуту індивідів та якості життя суспільства.

Методи дослідження. У процесі написання статті використовувалися такі загальнонаукові методи досліджень, як аналіз, синтез та порівняння.

Останнім часом термін «культура споживання» досить часто й активно застосовується в багатьох наукових напрямках, серед яких – економічні науки та менеджмент, маркетингові дослідження, соціальна філософія, соціологія, правознавство, соціальна психологія, культурологія, соціальна антропологія та ін. У різних науках культура споживання має своє визначення, яке пов'язане з предметною сферою конкретного наукового знання. Соціологія в цьому сенсі не стала винятком.

Культуру споживання із соціологічної точки зору ми розуміємо насамперед як відображення світоглядних установок, цінностей та ціннісних орієнтацій індивіда у його щоденній споживчій діяльності. Саме культура споживання виступає регулятором споживчої поведінки індивідів.

Культура споживання – це надіндивідуальна реальність, але вона твориться людьми як безпосередньо, так і за допомогою соціальних інститутів – держави, бізнесу, церкви і т. ін.

Один з найвідоміших дослідників у галузі соціології споживання В. Ільїн визначає культуру споживання як функціонуючу, пануючу в конкретний історичний період програму використання членами суспільства всіх споживчих благ [1].

Український вчений Г. Шамборовський зазначає, що культура споживання формується під впливом внутрішніх і зовнішніх соціальних, економічних і психологічних чинників. Окрім того, історико-цивілізаційне середовище, яке характеризується конкретними економічними, ідеологічними, геополітичними відносинами і зв'язками, матеріальною і духовною культурою, у поєднанні з діючими соціально-психологічними чинниками створює неповторний соціально-психологічний тип особистості з відповідним стилем мислення, сприйняття, соціального самопочуття і благополуччя. Соціально-психологічний клімат такого суспільства створює умови для формування спільних рис культури споживання. У межах цієї культури є субкультури – групові (формальні й неформальні) та індивідуальні культури споживання, які відрізняються більшою чи меншою автономією, проте формуються завдяки безлічі взаємовпливів і нашарувань поведінки та діяльності не лише сучасних людей, а й досвіду попередніх поколінь [2, с. 248]. Залежно від індивідуальних особливостей людини, її характеру, потреб та ціннісних орієнтацій культура споживання може бути більш-менш самостійною, більш-менш соціально значимою. Ці різноманітні культури споживання діють у різних соціально-економічних умовах як у межах якоїсь конкретної країни, так і на рівні міжнародних відносин між державами.

Виробництво та розподіл благ, необхідних людям для життя, відбувається на основі певної соціальної системи. У ХХ столітті такою системою став споживчий капіталізм. Розглянемо, як формується культура споживання, існуючи в умовах такого типу системи.

1) Споживчий капіталізм та культура споживання

Споживчий капіталізм існує в економічно розвинутих країнах (таких як США, країни Західної Європи, Австралія), а країни, що розвиваються, впроваджують цю систему (наприклад, країни Східної Європи та Західної Азії). Як стверджують представники суспільних наук, соціологи та психологи, капіталізм як система певним чином впливає на функціонування людей [3; 4]. В основі капіталізму лежить прагнення до максимізації прибутку та постійного економічного розвитку, а також концентрування індивідів на власних інтересах та сприяння конкуренції між людьми [4].

Ефектом споживчого капіталізму є розвиток культури споживання. Ця культура нав'язує індивідам певні переконання, норми та принципи, які присутні в житті людини і формують суспільні відносини між людьми. Культура споживання базується на вельми поширеному переконанні, що щастя досягається покупкою та володінням товарами, що спричинює матеріалістичні прагнення (до багатства), щоб люди більше купували та нагромаджували [5; 6]. У культурі споживання традиційні цінності та соціальні інститути замінюються новими, пов'язаними зі споживанням. Засоби масової інформації поряд з рекламою та лідерами громадської думки утверджують громадську думку про те, що цінністю людини є те, чим вона володіє, а багатство, слава та привабливий зовнішній вигляд – це єдиний спосіб бути щасливим та мірило успіху в житті [5].

Культура споживання базується на поширенні в суспільствах принципів, що встановлюють стандарти поведінки індивідів. Принципи, що регулюють поведінку в культурі споживання, полягають у негайному задоволенні – мати все й одразу, коли лише людина чогось забажає (тобто швидкі позики, життя зі стрімкою кар'єрою), реалізувати те, що легко, а не те, що важко – досягнення цілей з мінімальними зусиллями (тобто схуднення без фізичних навантажень, особисті стосунки без зобов'язань, дипломи без навчання), віддавання переваги простому перед складним – небажання саморефлексувати та формувати власний характер (тобто будівництва ідентичності переважно на основі торговельних марок, праця з метою якнайшвидшого збагачення та небажання здобувати необхідні для роботи знання, смайлики та скорочення замість слів та речень у спілкуванні з іншими).

Популярна культура, яку ще називають масовою культурою, утворилася одночасно з індустріальним суспільством. Розвиток технічних засобів зв'язку створив передумови для того, що ця культура опанувала сучасний світ. Культура вийшла з мансард та салонів на вулиці та перейшла у кіоски на площах. Ми всі більшою чи меншою мірою просякнені популярною культурою.

Іншими всеохоплюючими принципами культури споживання є принцип достатку («чим більше ти маєш, тим краще») та принцип технічного прогресу («чим вищий ступінь технологічної досконалості, тим кращим є світ») [7]. Таким чином, у культурі споживання утверджується менталітет великого пальця правої руки (термін, взятий зі світу сучасних технологій, запроваджений у науковий обіг професором Т. Гадачем. Це поняття чудово відображає бажання сучасної людини, яка керується у своєму повсякденному житті тенденцією віддавати перевагу швидким, простим і однозначним рішенням. Індивіду не потрібна ціла рука для управління пультом дистанційного керування телевізора або телефоном, великого пальця правої руки досить для негайного ефекту – змінити програму або зв'язатися зі співрозмовником, який живе на іншій півкулі).

У суспільстві поширюється переконання, що найкращими в житті є такі рішення, в основі яких лежить мінімізація витрат та максимізація прибутку – чим швидше, легше та простіше рішення, тим краще. Швидкі рішення перемагають над спробами глибоко дослідити важливі явища та зрозуміти механізми їхньої дії. Подібним чином заможне життя та безпека вважаються важливішими за незалежність та свободу рішень, що приймаються індивідами [8].

Споживча культура охоплює абсолютно різні соціальні верстви і групи, і виникає серйозний дисонанс між економічним (рівень добробуту) і культурно-символічним аспектами суспільного життя. У світі, де спостерігається постійне зростання розриву між бідними і багатими, незаможні навчаються бажати все більше матеріальних благ, але отримують мінімальну можливість для реалізації цього бажання. Споживання стає об'єктивно неможливим, але сильно бажаним. Воно частково урівнює мрії і прагнення бідних і багатих, але не урівнює можливості реалізації цих прагнень [9, с. 25]. Споживання виконує домінуючу роль як серед соціальних прошарків із низькими доходами, так і серед верств, які живуть у достатку. Воно перетворюється на певну позаіндивідуальну та позастатусну реальність і починає формувати певний тип мислення, ціннісні орієнтації та поведінкові практики. Споживання задає високі стандарти, до задоволення яких прагне більшість, проте може їх досягнути тільки меншість.

Вчений А. Ільїн дослідив взаємовплив споживацтва та сфери політики і дійшов висновку, що консюмеризм нейтралізує соціальні зв'язки і знижує політичну активність індивідів. Культура споживання, вважає дослідник [10, с. 8], містить у собі заклик до індивідуальної активності, але до соціальної бездіяльності. Заклик до вирішення будь-яких проблем світу, в тому числі і екологічної, викликає у прагматика-гедоніста питання: «Що я від цього отримаю?». Поняття соціальної боротьби, запобігання суспільних загроз, патріотизму, вибір соціальних цілей і всезагального об'єднання не просто втратили серйозність в очах людей, а стали піддаватися остракізму. Ідея спільних інтересів подається як сумнівна, смішна і навіть божевільна.

Обговорення складних і актуальних проблем суспільства у ЗМІ замінюється політичними, економічними та суспільними ток-шоу, які містять незначну і за обсягом, і за якістю інформацію, але замінюються чутками, плітками та скандалами особистісного характеру. Найрейтинговіші передачі створюються для обговорення побутових, сексуальних і т. п. проблем. Політична і соціальна реальність підміняється ідеалізованою побутовою реальністю. Таке подання інформації паралізує протестну волю народу. Індивід, бажаючи втекти від реальних проблем і стати щасливим, занурюється у позитивний світ, створений ЗМІ, і знаходить там щастя. Політика ЗМІ, піар і реклама пропонують споживачу задоволення несправжніх, вигаданих ними потреб, але поглинений буденністю споживач цього не помічає і сприймає їх як справжні.

Політика тепер не стільки встановлює жорсткий контроль, скільки створює йому альтернативу, – спокусу аполітичності, що виражена в споживанні. Інструментом реалізації цієї спокуси виступає «шоуїзований» масмедійний контент. Замість грубого фізичного примусу актуалізується м'яка примушувача здатність знаків і символів, які притаманні речам. За допомогою цих символів споживач втягується в потік гедонізації і символізації, конструювання свого статусу, що стає максимально значимим і заміщає собою інші (в тому числі колективні) форми діяльності [10, с. 9].

Формування споживчої культури є останнім етапом капіталістичного суспільства. Як ми бачимо з аналізу, змінюється ієрархія цінностей споживачів. Основну функцію починають виконувати споживання та гедонізм. Обговоримо цю зміну детальніше.

2) Цінності у культурі споживання

Цікаво описує та інтерпретує споживчу культуру крізь призму цінностей та ціннісних орієнтацій вчений М. Фезерстоун [11]. Він вважає споживання автономною сферою суспільного життя, оскільки завдяки символічному значенню матеріальних благ воно стало визначальним у стилях життя індивідів. Межа між мистецтвом та ремісництвом розмилася (це явище отримало назву «естетизація повсякденного життя»), а основною цінністю стало переживання емоційного задоволення у зв'язку зі споживанням матеріальних благ.

Якими є наслідки цього і які цінності стають центральними у споживчій культурі дослідив і класифікував вчений М. Марціняк [12]:

– споживання замінює релігію (бере на себе деякі її функції) і навіть стає нею. Деякі дослідники відзначають, що в наш час матеріальні (утилітарні) цінності переважають над іншими, життю не приписують глибину і сенс. Люди «сповідують» споживацький спосіб життя («консюмеризм», «споживацтво»), тобто вони прагнуть до надмірного споживання товарів і послуг, що не виправдано реальними потребами. Це призводить до хвороби – грипу (епідемія споживацтва, максимізація споживання, «що перетворюється на пандемію непомірної жадібності до всього»), послаблюючи такі цінності, як: віра, сім'я, дружба, відповідальність;

– дослідник Ф. Билок [13], аналізуючи погляди інших дослідників, вказує, що у сучасному європейському суспільстві діагностується (діагностовано) зміну цінностей у напрямі:

а) постматеріалістичних: емансипації, автономії, задоволення;

б) гедонізму, сублімації та індивідуалізації;

в) індивідуалізму, автономії та ідентичності індивіда;

– завдяки посиленню постмодерних цінностей обов'язковим імперативом стає «бути, мати і насолоджуватися життям». Основною цінністю є щастя, що досягається споживанням товарів та послуг. Неможливість його досягти призводить до переживання негативних емоцій та психічних розладів;

– «естетизація життя» стосується різних сфер і веде до культу краси, квінтесенцією чого є увага та піклування, з яким люди ставляться до власного тіла;

– в результаті комодифікації розмивається традиційна межа між культурною та економічною сферами життя: культура комерціалізується, а економіка символізується; стає розмитою межа між *sacrum* а *profanum*;

– до ключових категорій серед інших належать непостійність та гібридність (постмодерністична течія). У гібридній культурі змішуються стилі життя, системи цінностей, ідентичності, зникають кордони – це призводить до взаємопроникнення, але також і до неможливості точного визначення будь-чого.

Формування споживчої культури означає породження нових зразків поведінки, звичаїв, норм, цінностей, переконань тощо. Члени суспільства споживання інтерналізують ці зразки, що призводить до формування споживчого менталітету.

Комерційне виробництво споживчих товарів спричинило, що життя у сучасному світі частіше асоціюється з перебуванням з речами, ніж з людьми. Разом із придбаним предметом ми отримуємо символічне значення, що йому приписується.

Різноманітна пропозиція споживчих товарів стосується як тих, що дозволяють задовольнити базові, реальні потреби (наприклад, їжа), так і товарів для приємності, задоволення бажань (наприклад, товари масової культури).

Ж. Бодрійяр сучасний світ називає світом предметів: «людина епохи достатку, як було раніше, і яка була постійно в оточенні інших людей, вже не існує, але є оточена предметами» [14]. Кількість предметів, доступних у навколишньому середовищі, набагато більша, ніж у будь-якому попередньому типі суспільства, оскільки вони не є результатом праці сім'ї, а виробляються комерційно з метою обміну на ринку. У капіталістичній економіці товарів виробляється в надлишку, що виливається у марнотратстві. Однак це необхідно для підтримання певного рівня добробуту. Надлишок предметів також пов'язаний з явищем «індивідуалізації споживання», тобто переважання у володінні індивідів предметів, призначених для особистого користування.

Сучасна множинність (достаток) товарів насправді не означає їхню різноманітність: споживання постійно зростає – ми отримуємо різні версії (постійно осучаснені) одних і тих самих товарів. Лише найбагатші мають можливість отримати спеціалізовані товари, решта споживають товари масового виробництва. Доступ до товарів, таким чином, нерозривно пов'язаний із соціально-економічним статусом, тому його можна вважати «функцією соціальної нерівності».

У науковому дискурсі є дві протилежні точки зору щодо надмірного споживання. Прихильники стверджують, що саме людські потреби стимулюють появу нових технологій, а постійно зростаючі потреби дають нескінченні можливості для прогресу, який у кінцевому рахунку збагатить цивілізацію новими ресурсозберігаючими технологіями. Їхні противники вважають, однак, що немає жодної підстави для доказу тези про те, що прогрес у результаті позбавить нас від побічних результатів своїх колишніх досягнень і вийде на якісно новий рівень, забезпечивши людство новими технологіями, що дають змогу одночасно зберегти прогресивні тенденції, споживання і навколишнє середовище. Цей прогрес, вважають останні, втрачає своє привілейоване становище, і він повинен його втратити і десакралізуватися заради порятунку людства. Однак, як ми бачимо протягом останніх десятиліть, жоден із наукових фаталістичних прогнозів щодо всесвітньої екологічної катастрофи або абсолютного і безповоротного зникнення природних ресурсів не здійснився. При цьому останні десятиліття причин для вкрай негативних прогнозів майбутнього ми не бачимо.

Дослідник В. Данилов-Данильян розмежовує два ймовірні шляхи розвитку людства. Екстенсивний шлях розвитку, заснований на розширенні ресурсної бази у разі збереження використаних технологій (наприклад, забір води), веде до ресурсного зубожіння. А інтенсивний, за якого споживання не зростає, але збільшується ефективність використання ресурсів і скорочуються витрати (наприклад, за допомогою водозберігаючих технологій), сприяє виходу з кризового становища [15]. Однак для суспільства споживання інтенсивний шлях розвитку виглядає утопічним, оскільки він вимагає якщо не зниження, то «замороження» рівня споживання,

а споживча ідеологія вимагає його зростання. Здійснення інтенсивної стратегії, що стосується всіх аспектів тиску людини на природу та вираженої в нормалізації антропогенного впливу на середовище та екологізації виробництва і споживання, означатиме якщо не народження нового суспільства, то глибинну трансформацію суспільства споживання в те, чим воно поки не є [16, с. 116]. Без реалізації цієї стратегії остаточно утвердяться умови, коли не можна буде перевести всю відповідальність на природу за ті чи інші катастрофи, коли актуалізується маса антропогенних катастроф, які приймають вигляд природних, коли ступінь соціальної незахищеності переросте будь-які мислимі межі.

Науковець А. Ільїн [16, с. 119] вважає, що у сучасному світі актуалізуються три основні проблеми, які потребують вирішення якомога швидше: 1) екологічна ситуація, пов'язана з надзвичайним забрудненням природного середовища; 2) скінченність природних ресурсів; 3) марнотратство, властиве культурі споживання. Всі ці проблеми взаємопов'язані, що значно ускладнює їх рішення. По-перше, необхідний пошук нових виробничих технологій, за допомогою яких з'явилася б можливість безпечно використовувати енергію (залучення чистих джерел енергії). Це послужило б збереженню екології не на шкоду економіці. По-друге, важлива інтенсивна розробка принципово нових технологій, які б забезпечили не просто безпеку для навколишнього середовища, але і розумне використання ресурсів (залучення відновлюваних джерел енергії). Адже економіка є найбільш стійкою за мінімальних витрат невідновлюваних ресурсів і їх заміщення відновлюваними. По-третє, вкрай необхідним є активний вплив на культурні цінності для їхньої трансформації із споживацьких в економічні.

Псевдопотреба надспоживання узаasadнена прагненнями власників капіталу, використовуючи інфраструктуру споживання (до якої належать мода і реклама), «виховувати» суспільство так, щоб кожен купував якнайбільше, викидав куплені товари якомога раніше і купував знову. Виробники гаджетів постійно створюють нові моделі і рекламують їх, щоб споживачі скорочували термін користування кожною моделлю і замінювали її іншою, навіть якщо попередня перебуває у цілком функціональному стані. Тут спостерігається ефект морального старіння товарів, феномен не технологічної виснаженості, неможливості бути експлуатованими далі, а виходу з моди. Або ж виробники використовують ефект фізичного старіння товару, коли мобільний телефон, телевізор, комп'ютер, холодильник і т. д. спеціально виробляються недовговічними; і покупець «фізично» змушений поміняти старий гаджет на новий [17, с. 166–167]. Ці обидва ефекти свідомо використовуються, в кінцевому результаті забезпечують функціонування принципу перманентного оновлення речей.

Висновки. Підбиваючи підсумок представленого у цьому дослідженні матеріалу, ми бачимо, що культура споживання сприяє зосередженню індивідів на собі, задоволенні власних бажань та прагнень до багатства, зменшує турботу про інших та знижує мотивацію приєднання до побудови спільноти – такої, яка базувалася б на довірі, співпраці та готовності брати участь у діяльності на користь інших. Тому, користуючись перевагами, які може принести економічний розвиток та технічний прогрес, варто пам'ятати про негативні сторони культури споживання, такі як марнотратство та надмірне споживання, і вживати заходів для пропаганди ставлення та поведінки, які нейтралізують її наслідки.

У наступних наших дослідженнях маємо на меті розглянути роль групових норм та конформізму у їхньому впливі на індивіда в умовах суспільства споживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ильин В.И. Потребление как дискурс : учебное пособие. Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2008. 446 с.
2. Шамборовський Г. Глобальна культура споживання як якісна характеристика соціально-економічного добробуту. *Будуємо нову Україну* : збірник конференції (26–27 листопада 2014 р., м. Київ) / упоряд. Т.О. Ярошенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 407 с. С. 246–254.
3. Barber B.R. Skonsumowani. Jak rynek psuje dzieci, infantylizuje dorosłych i połyka obywateli. Warszawa : Warszawskie Wydawnictwo Literackie “Muza”, 2007. 530 s.

4. Kasser T., Cohn S., Kanner A.D., Ryan R.M. Some costs of American corporative capitalism: A psychological exploration of value and goal conflicts. *Psychological Inquiry*, No. 18 (1), 2007. Pp. 1–22.
5. Kasser T. The high price of materialism. Nowy Jork : MIT Press, 2002. 149 p.
6. Mróz B. Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, 2013. 301 s.
7. Burroughs J.E. Between wealth and well-being: Reflections in a transforming world. Referat na III Ogólnopolskiej Konferencji “Psychologia – konsumpcja – jakość życia. Pomiędzy dobrobytem a dobrostanem”, wrzesień, 2012. Gdańsk.
8. Jach Ł., Sikora T. Mentalność prawego kciuka. W: A.M. Zawadzka, M. Górnik-Durose (red.) *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*. Sopot : GWP, 2010. S. 47–63.
9. Ильин А.Н. Парадоксы общества потребления. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология*. 2016. № 1. С. 23–43.
10. Ильин А.Н. Потребительство как фактор нейтрализации социальных связей и политической активности. *Социологическая наука и социальная практика*. № 4 (12), 2015. С. 5–18.
11. Featherstone M. *Consumer Culture and Postmodernism*. SAGE Publications Ltd, 1991. 192 p.
12. Marciniak M. Orientacje konsumpcyjne młodzieży akademickiej. *Perspektywa Baumanowska*. Kraków : Oficyna Wydawnicza “Impuls”, 2012. 264 s.
13. Byłok F. Model społeczeństwa konsumpcyjnego. W: M. Kempny, A. Jałowska (red.) *Konsumpcja – istotny wymiar globalizacji kulturowej*. Warszawa : IFiSPAN, 2005.
14. Бодрийяр Ж. Система вещей. / Пер. с франц. и сопроводит. статья С. Зенкина. Москва : Рудомино, 1999. 224 с.
15. Данилов-Данильян В.И. Глобальная проблема дефицита пресной воды. *Век глобализации*. 2008. № 1. С. 45–56. URL: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129824/>.
16. Ильин А.Н. Влияние культуры потребления на экологию. *Век глобализации*. 2013. № 2. С. 113–130.
17. Ильин А.Н. Культура потребления и экология: проблемы взаимодействия. *Человек в мире культуры. Региональные культурологические исследования*. 2017. № 2/3 (21). С. 164–174.

REFERENCES

1. П’ин, В.І. (2008). *Potreblenie kak diskurs: Uchebnoe posobie*. [Consumption as a discourse: A textbook] Sankt-Peterburg: Intersocis. 446 [in Russian].
2. Shamborovskyi, H. (2015). Hlobalna kultura spozhyvannia yak yakisna kharakterystyka sotsialno-ekonomichnoho dobrobutu [Global culture of consumption as a qualitative characteristic of socio-economic well-being]. *Buduiemo novu Ukrainu: zbirnyk konferentsii (26–27 November 2014, Kyiv) / Yaroshenko T.O. (Ed.) Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”*. 407. 246–254 [in Ukrainian].
3. Barber, B.R. (2007). *Skonsumowani. Jak rynek psuje dzieci, infantylizuje dorosłych i połyka obywateli* [Consumed. How the market spoils children, infantilizes adults, and swallows citizens]. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie “Muza”. 530 [in Polish].
4. Kasser, T., Cohn, S., Kanner, A.D., Ryan, R.M. (2007). Some costs of American corporative capitalism: A psychological exploration of value and goal conflicts. *Psychological Inquiry*, 18 (1), 1–22.
5. Kasser, T. (2002). *The high price of materialism*. Nowy Jork: MIT Press. 149.
6. Mróz, B. (2013). *Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy*. [The consumer in a global economy. Three outlooks]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej. 301 [in Polish].
7. Burroughs, J.E. (2012). *Between wealth and well-being: Reflections in a transforming world*. Referat na III Ogólnopolskiej Konferencji “Psychologia – konsumpcja – jakość życia. Pomiędzy dobrobytem a dobrostanem”. September. Gdańsk.
8. Jach, Ł., Sikora, T. (2010). *Mentalność prawego kciuka*. [Right thumb mentality]. In A.M. Zawadzka, M. Górnik-Durose (Eds.) *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności*. Sopot: GWP. 47–63 [in Polish].
9. П’ин, А.Н. (2016). *Paradoksy obshhestva potrebleniya* [The paradoxes of the consumer society]. *Vestn. Mosk. Un-ta. Ser. 18. Sociologiya i politologiya*. 1. 23–43 [in Russian].

10. Il'in, A.N. (2015). Potrebitel'stvo kak faktor nejtralizacii social'nyh svjazej i politicheskoy aktivnosti [Consumerism as a factor of Neutralization of Social Relations and Political Activity]. Sociologicheskaja nauka i social'naja praktika. 4 (12). 5–18 [in Russian].
11. Featherstone, M. (1991). Consumer Culture and Postmodernism. SAGE Publications Ltd. 192.
12. Marciniak, M. (2012). Orientacje konsumpcyjne mlodziezy akademickiej. Perspektywa Baumanowska. [Consumer orientation of academic youth. The Bauman perspective]. Kraków: Oficyna Wydawnicza "Impuls". 264 [in Polish].
13. Bylok, F. (2005). Model społeczeństwa konsumpcyjnego. [Model of the consumer society]. In M. Kempny, A. Jałowska (Eds.). Konsumpcja – istotny wymiar globalizacji kulturowej. Warszawa: IFiSPAN [in Polish].
14. Bodrijjar, Zh. (1999). Sistema veshhej. [The system of objects]. Transl. from fr. S. Zenkin. Moskva: Rudomino, 224 [in Russian].
15. Danilov-Danil'jan, V.I. (2008). Global'naja problema deficita presnoj vody [The global problem of freshwater scarcity]. Vek globalizacii. 1. 45–56. Retrieved from: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129824/> [in Russian].
16. Il'in, A.N. (2013). Vlijanie kul'tury potreblenija na jekologiju [The impact of consumer culture on the environment]. Vek globalizacii. 2. 113–130 [in Russian].
17. Il'in, A.N. (2017). Kul'tura potreblenija i jekologija: problemy vzaimodejstvija [Consumer culture and ecology: problems of mutual interaction]. Chelovek v mire kul'tury. Regional'nye kul'turologicheskie issledovanija. 2/3 (21). 164–174 [in Russian].

Shcherba Olesia Ivanivna

PhD (Sociology), Associate Professor,

Doctoral Candidate at the Department of History and Theory of Sociology

Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine

12 Shovkovychna str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2475-1696

THE SOCIOLOGICAL APPROACHES TO THE CULTURE OF CONSUMPTION: ADAPTATION TO CONTEMPORARY CONDITIONS

The goal of the article is to reveal the sociological aspect of the phenomenon, which is the culture of consumption and the individual and social consequences that accompany the changes associated with the spread of consumer culture. The article reviews the theoretical foundations of the study of consumer culture, which were engaged in both foreign and Ukrainian scientists, including V. Ilyin, A. Ilyin, G. Shamborovsky, V. Danilov-Danilyan, M. Featherstone, J.E. Burroughs, J. Baudrillard, B.R. Barber, T. Kasser, B. Mroz, L. Yach, T. Sikora, M. Marciniak, F. Bylok, and others. It was concluded that the culture of consumption imposes on individuals' certain beliefs, norms and principles of human life that form social relations between individuals. The phenomenon of "aestheticization of life" is described, which concerns various spheres and leads to the cult of beauty, the quintessence of which is the attention and care with which people treat their own body. It is proved that the main value in the society of consumption was the experience of emotional satisfaction in connection with the consumption of material goods. It is indicated that in modern European society the change of values in the direction of: a) postmaterialist: emancipation, autonomy, satisfaction is diagnosed; b) hedonism, sublimation and individualization; c) individualism, autonomy and identity of the individual. It is emphasized that as a result of commodification the traditional border between cultural and economic spheres of life is blurred: culture is commercialized and the economy is symbolized. It has been shown that modern culture of overconsumption neutralizes social ties and reduces the political activity of individuals. It is analyzed that the excess of items is also associated with the phenomenon of "individualization of consumption", i.e. the predominance in the possession of individuals of items intended for personal use. Described two possible ways of human development: extensive and intensive. The three main problems that need to be addressed as soon as possible are considered: 1) the environmental situation associated with extreme pollution; 2) finiteness of natural resources; 3) wastefulness inherent in the culture of consumption.

Key words: culture of consumption, consumer behavior, aestheticization of everyday life, individualization of consumption, hedonism, excessive consumption.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.4:355

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.2.8>**Криворучко Максим Геннадійович**

аспірант кафедри соціології та політології

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

вул. Кирпичова 2, Харків, Україна

ПРОТИДІЯ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ: СКЛАДНОСТІ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі російсько-української війни, що поєднує як традиційні військові збройні заходи, так і новітні методи деструктивного впливу на державу та суспільство країни, яка є об'єктом агресії. Це утворює міждисциплінарну ситуацію. Зокрема, цивільно-військові операції досліджуються соціально-гуманітарними дисциплінами, у тому числі соціологією. Традиційне визначення війни: «конфлікт між державами або цивільними об'єднаннями, що відбувається у формі бойових дій з метою нав'язати противнику свою волю», у сучасних реаліях втрачає актуальність, адже більшість розвинених країн не можуть дозволити собі починати відкриті збройні зіткнення для досягнення своїх цілей. Поточну ситуацію добре описує концепція гібридної війни, висунута колишнім офіцером морської піхоти, а нині науковим співробітником Міністерства оборони США Френком Хоффманом. У цій статті під цим поняттям мається на увазі сучасна форма ведення війни, що відрізняється переважанням невійськових методів впливу над традиційними бойовими діями або навіть повною відмовою від них. Досвід України у протидії гібридним загрозам доцільно узагальнити з метою посилення національної безпеки та інформування союзників України щодо небезпек та ризиків гібридної війни. Метою статті є опис сучасних методів гібридної агресії, що застосовуються проти України протягом останніх років, і узагальнення досвіду протидії гібридним загрозам як з боку держави, так і силами громадянського суспільства. Для вирішення цього завдання поточні загрози розділені на 8 кластерів, що включають пропаганду і дезінформацію, збір персональних даних та стеження за громадянами, хакерські атаки, економічний тиск, упродовження в державний апарат замаскованих представників, розпалювання громадянських конфліктів, створення та підтримку сепаратистських та терористичних угруповань. Розглянуто ступінь небезпеки цих загроз, наведені відповідні приклади, описані приклади протидії гібридним загрозам з боку держави та громадянського суспільства.

Ключові слова: війна, гібридна війна, громадянський конфлікт, негативне управління громадянським конфліктом, шляхи протидії гібридним загрозам, методи ведення гібридної війни.

Вступ. Актуальність теми статті визначається характером сучасної російсько-української війни, що сполучає як традиційні військові збройні заходи, так і новітні методи деструктивного впливу на державу та суспільство країни, яка зазнала агресії. Другий аспект – цивільно-військові операції є предметом соціально-гуманітарних дисциплін, зокрема соціології. Досвід України у протидії гібридним загрозам доцільно узагальнити з метою посилення національної безпеки та інформування союзників України щодо небезпеки і ризиків гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблематиці гібридної війни загалом і гібридній війні проти України зокрема присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як Е. Магда [1], І. Рущенко [2], В. Черниш [3], С. Корнієнко [4], Л. Шевцова [5], М. Сенченко [6], І. Яшин [7], Ф. Хоффман [8] М. Гелаотті [9], Дж. МакКуен [10], і багатьох інших фахівців у різних галузях знань. Варто зазначити, що для вітчизняних учених тематика гібридної війни стала актуальною тільки останніми роками, коли країна безпосередньо зіткнулася з цим явищем. Хоча кількість авторів, які працюють над проблемою, поки що від-

носно невелика, їх число поступово збільшується, охоплюючи різні сторони вивчення об'єкта. Подальший розвиток конфлікту зумовлює необхідність продовження вивчення інструментів нападу і протидії в рамках концепції гібридної війни.

З огляду на те, що за ситуації, яка постійно розвивається, наявні дослідження стають менш актуальними, а противник постійно вдосконалює свій арсенал інструментів впливу, новизна статті полягає в описі та узагальненні поточного досвіду протидії гібридним загрозам.

Метою роботи є опис сучасних методів гібридної агресії, що застосовуються проти України протягом останніх років, і узагальнення досвіду протидії їй як силами держави, так і силами громадянського суспільства. Для вирішення цього завдання в статті описані методи ведення гібридної війни, наведені конкретні випадки використання цих методів і актуальні в таких ситуаціях шляхи протидії.

Виклад основного матеріалу. За останні кілька тисячоліть, за різними підрахунками, відбулося від 5 до 15,5 тисячі воєнних конфліктів. Проте у науковому дискурсі відсутня усталена трактовка терміна «війна». Дослідники цього явища пропонують різноманітні дефініції терміна «війна», зосереджуючись на різних його аспектах. Один з найвідоміших теоретиків війни Карл Фон Клаузевіц дає таке визначення: «продовження політики іншими, насильницькими засобами». А основним її засобом, на думку прусського автора, є організована збройна боротьба як головний і вирішальний засіб досягнення цілей війни [11].

Здебільшого під цим поняттям мається на увазі усереднений варіант визначення: «війна – це конфлікт між державами або цивільними об'єднаннями, що відбувається у формі бойових дій з метою нав'язати противнику свою волю». Але у сучасних реаліях це визначення втрачає актуальність, адже більшість розвинених країн не можуть дозволити собі починати відкриті збройні зіткнення для досягнення своїх цілей. Поточну ситуацію добре описує концепція гібридної війни, висунута колишнім офіцером морської піхоти, а нині науковим співробітником Міністерства оборони США Френком Хоффманом. Відповідно до його визначення в гібридних війнах асиметрична компонента має вирішальне оперативне значення на полі бою, на відміну від звичайних воєн, де роль асиметричних гравців (наприклад, партизан) полягає у відволіканні сил противника на підтримку безпеки далеко від поля бою. Надалі, щоб уникнути плутанини, Хоффман запропонував використовувати для воєн, де метою асиметричної компоненти є відтягування сил противника від основного театру війни і створення труднощів в управлінні військами, термін «комбінована війна» [8].

До теперішнього моменту було висунуто безліч визначень «гібридної війни», але єдиної думки так і не сформувався. У цій статті під цим поняттям мається на увазі сучасна форма ведення війни, що відрізняється переважанням невійськових методів впливу над традиційними бойовими діями або навіть повною відмовою від них.

Використання гібридних методів здебільшого передбачає заперечення агресором своєї причетності, тобто фактично це «неоголошена» війна. Важливими особливостями гібридних методів ведення війни, що зумовлюють ефективність, є їх низька ресурсомісткість порівняно з традиційними бойовими діями, а також висока вартість і складність захисту від них. Здебільшого реалізація того чи іншого методу зловмисного втручання виявляється на кілька порядків дешевшою і простішою, ніж організація захисних заходів і усунення наслідків втручання.

Валерій Герасимов, діючий голова Генштабу Російської Федерації, у 2013 році виступив з промовою про сучасні війни, роль пропаганди і підривної діяльності. Тоді він досить точно описав те, чим спецслужби РФ будуть займатися всі наступні роки: «Процвітаюча держава може протягом декількох місяців або днів перетворитися на арену запеклого збройного конфлікту, стати жертвою іноземної інтервенції і зануритися в цілковитий хаос, гуманітарну катастрофу і громадянську війну» [12].

Спектр методів та інструментів, які використовуються спецслужбами РФ проти України, – дуже широкий і весь час доповнюється. Поточні загрози можна розділити на кілька великих кластерів, що включають пропаганду і дезінформацію, збір персональних даних та стеження за громадянами, хакерські атаки, економічний тиск, впровадження в державний апарат замаско-

ваних представників, розпалювання громадянських конфліктів, створення та підтримку сепаратистських та терористичних угруповань. Робота по всіх цих напрямках здійснюється паралельно і централізовано, що вимагає прийняття відповідних централізованих заходів. Ці кластери слід розглянути окремо.

Пропаганда і дезінформація у цьому разі спрямовані на руйнування державності із самих її основ, історичної пам'яті, національної самосвідомості та конструювання альтернативної реальності, в якій Росію любить весь світ, а Україна незмінно виступає агресором. Для цього спецслужби РФ та спеціально створені для цього структури використовують підконтрольні їм засоби масової інформації і різного роду інформаційні ресурси, на зразок соціальних мереж, блогів, а також спеціально навченого штату тролів. В інформаційне середовище так само активно «вкидається» свідомо неправдива інформація, яка дає змогу маніпулювати громадською думкою. Машина пропаганди дає змогу маскувати злочини агресора, підносячи їх як добру справу і навіть викликати у своїх громадян почуття гордості за вчинене, придушувати невдоволення населення країни жертви, занижуючи значимість нанесеного удару і нав'язуючи ідею його правомірності і справедливості.

Пропаганда є найбільш масовою формою агресії, хоч і вимагає чималих витрат на проведення інформаційних кампаній, утримання телеканалів, мереж ботів, величезного штату тролів, що направляють громадську думку в мережі.

Основною складністю захисту від подібного роду агресії є мозаїчність інформаційного простору і наявність величезної кількості інформаційних каналів. Якщо від негативного впливу традиційних ЗМІ на кшталт телеканалів і Інтернет-видань можна відносно надійно захиститися, заблокувавши їх на своїй території, то запобігти впливу армії тролів неймовірно складно. Для цього необхідна серйозна модерація коментування на інформаційних ресурсах, що неминуче викликає захисну реакцію як агресора, так і простих користувачів у вигляді збурень з приводу свободи слова. Для ефективної боротьби за уми громадян необхідно поступове підвищення інформаційної грамотності населення і проведення регулярних інформаційних кампаній, які висвітлюють ті чи інші питання, що також потребує чималих ресурсів. Цілком можливо, що було б досить ефективним створення власної централізованої армії тролів, яка могла б скласти противагу агресору і так само впливати на його населення, але використання подібних методів залишається досить спірним. Все зводиться до того, що йде боротьба за уми населення, і оборонятися в цьому разі найчастіше істотно дорожче, ніж нападати.

Іншим напрямом діяльності агресора є збір персональних даних громадян країни-жертви та шпигунство за ними, що переважно здійснюється через підконтрольне програмне забезпечення та Інтернет-ресурси, на зразок поштового сервісу mail.ru, соціальної мережі ВКонтакте, пошукової системи Яндекс. Перераховані компанії охоче співпрацюють зі спецслужбами, надаючи всю необхідну їм інформацію про своїх користувачів, незалежно від громадянства останніх. Варто так само пригадати російські антивіруси «Касперський» і «DoctorWeb», які свідомо ігнорують розроблені спецслужбами РФ шкідливі програми і мають приховані функції для збору особистих даних [13]. Очевидно, що цими сервісами поле збору інформації не обмежується. Регулярно виявляються все нові спроби спецслужб РФ упровадити шпигунське програмне забезпечення [14]. Зібрана інформація обробляється, заноситься в бази і може бути використана для проведення таргетованих інформаційних кампаній і навіть вербування агентів серед місцевого населення.

Очевидним способом захисту є блокування небезпечних ресурсів і продуктів на своїй території і підвищення інформаційної грамотності населення. Але сучасні реалії такі, що ці ресурси є досить популярними, а реалізація повного блокування практично неможлива і вимагає величезних ресурсів. Будь-який бажаючий з легкістю знайде спосіб обходу блокування, і саме ці бажаючі є найбільш вразливою до кремлівської пропаганди категорією населення.

Одним з ключових кластерів загроз є забезпечення присутності замаскованих представників агресора у внутрішньому політичному середовищі держави, що відкриває великі перспективи зовнішнього впливу і контролю ситуації. Маніпуляції громадською думкою і розкол суспіль-

ства від імені «вибраних народом», саботування роботи уряду, шпигунство на вищих рівнях і багато інших можливостей доступні агресору у разі успішного закріплення ставлеників.

У разі загальної аполітичності суспільства метод має неймовірну ефективність, аж до створення повністю підконтрольного уряду, що можна було спостерігати всього декілька років тому. Навіть зараз у політичному просторі нашої держави є відверто проросійські сили, які всіма засобами намагаються дестабілізувати ситуацію.

Боротися з цим явищем вкрай складно, адже ці люди володіють серйозними адміністративними і матеріальними ресурсами, більш того, підтримкою деякої частини населення (або ж переконливою видимістю підтримки). Позбавити їх таких можливостей іноді практично неможливо. Для прийняття ефективних заходів необхідні серйозні докази і така інформаційна кампанія, яка переконає громадськість у необхідності таких заходів. Водночас в історії нашої держави вже є кілька епізодів успішної протидії цьому явищу. Але повністю вирішити проблему зможе лише розвиток повноцінного громадянського суспільства, що цікавиться політикою і здійснює контроль за своїми обранцями в уряді.

Ще одним важливим напрямом діяльності агресора є хакерські атаки, які можуть бути використані для широкого спектра задач, основні з яких:

- отримання стратегічних даних, що стосуються обороноздатності держави або операцій спецслужб;

- крадіжки персональних даних держслужбовців для подальшого їх використання у своїх цілях;

- втручання у внутрішні справи країни, на кшталт проведення виборів або референдумів, шляхом саботування їх проведення або спроб вплинути на результат. Основним завданням тут є зміцнення позицій «своїх» політичних сил і дискредитація неугодних агресору;

- виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури. Насамперед системи електропостачання, пошкодження якої може привести до соціальної та економічної катастрофи і навіть до загибелі людей. Не кажучи вже про атомні електростанції, збій на яких може бути вкрай небезпечним для всього регіону. Об'єктом атак часто стають засоби зв'язку, на зразок телекомунікаційних мереж і вузлів Інтернету. Так само однією з пріоритетних цілей є транспортна система, зокрема управління залізничним сполученням, порушення роботи якого може паралізувати значну частину транспортних операцій в країні, в тому числі і військового призначення. Банківський сектор так само постійно перебуває під загрозою хакерських атак.

Важливою перевагою методу є вкрай низькі витрати фінансових і людських ресурсів на реалізацію, адже для однієї атаки може бути досить усього декількох фахівців. А силами кількох десятків команд атаки можна проводити на постійній основі і практично безперервно.

Протидія таким атакам вимагає колосальних ресурсів на рівні держави і активного міжнародного співробітництва. Забезпечення комп'ютерної безпеки об'єкта – це цілий комплекс заходів, що часто вимагає багато часу, зусиль і кадрів.

Економічний тиск так само є важливим напрямом діяльності агресора, виснаження фінансових і матеріальних ресурсів держави шляхом посягань на енергетичну незалежність, транзитний потенціал і дискредитації держави на міжнародній арені. Економіка України, довгі роки залежна від РФ і пов'язана з нею, особливо сильно відчула удар, оговтатися від якого виявилось не просто. Найбільш болючий етап відриву вже позаду і подальший розвиток подій залежить від грамотності менеджменту держави та успішності переорієнтації економіки та експорту на інші країни.

Вкрай дієвим методом, активне використання якого ми можемо спостерігати ще з радянських часів, є розпалювання громадянських конфліктів на території противника з метою розколу і руйнування суспільства зсередини шляхом зовнішнього втручання і маніпулювання ситуацією за допомогою провокацій і активного впливу на інформаційний простір. Навіть мирний і відносно невеликий конфлікт можна перетворити на запекле протистояння, яке може розколоти суспільство. Подібні втручання можна спостерігати по всьому світу, практично в будь-яких місцях, де є хоч якась протиріччя. Останніми найбільш яскравими прикладами

є паразитування сторонніх деструктивних сил під час Брекзиту, протестів у Каталонії, на русі «Жовтих жилетів» у Франції та “Black Lives Matter” по всьому світу. Під прикриттям масових протестів надзвичайно легко радикалізувати конфлікт, змішавшись з натовпом. Агресор використовує кожну зручну нагоду, щоб дестабілізувати ситуацію у навколишньому світі, ще нещодавно, з початком поширення епідемії коронавірусу, Україна підверглася серії атак, спочатку у Санжарах, куди привезли декілька автобусів провокаторів і знімали сюжети про те, що українці готові забити камінням своїх співвітчизників, які повернулися. Потім, використовуючи підконтрольну Кремлю УПЦ МП, агресор дав інструкції виводити людей на вулиці та збиратися в храмах, водночас пояснюючи прихожанам, що ніякого вірусу не існує.

Метод загалом вимагає невеликих, відносно традиційних бойових дій, витрат. Для керування на місцях потрібно зовсім небагато спеціалістів, які навіть можуть працювати віддалено. Надання інформаційної та фінансової підтримки вже сформованим групам незрівнянно дешевше самостійного ведення бойових дій. Основним засобом захисту від цього методу втручання є робота спецслужб держави, які безперервно стежать за ситуацією і контролюють інформаційний простір.

В окрему категорію слід винести створення на території держави-жертви терористичних і сепаратистських організацій, які здатні дестабілізувати ситуацію в цілому регіоні і навіть привести до порушення територіальної цілісності держави. Яскравим прикладом цього методу є застосована РФ технологія створення республік на території України [2]. У результаті масштабної підготовки і вдало вибраного моменту агресору фактично вдалося позбавити Україну близько 7 відсотків території. Наявність на тілі держави рани, яка не загоюється, у вигляді зони АТО/ООС дозволяє регулярно проводити різного роду провокації і витягувати ресурси з економічно більш слабкої держави.

Цей метод втручання є досить нестандартним з двох причин. По-перше, втручання є занадто очевидним, на межі з повноцінним військовим вторгненням, хоча з точки зору міжнародного права все залишається в деяких рамках. З цього так само виходить друга причина, а саме висока вартість застосування на пізніх етапах розвитку методу, тому фактично ресурсів для підтримання сепаратизму потрібно не набагато менше, ніж для повноцінного вторгнення. При цьому реалізація цього методу можлива лише за умови бездіяльності державних органів безпеки, що майже унеможливує нові спроби використання проти України.

Постійна загроза застосування проти України перерахованих методів зумовлює необхідність постійної роботи над усуненням шкоди, завданої агресором, і модернізації засобів захисту від неї. Основним державним органом, що відповідає за цю діяльність, є Служба безпеки України.

Лише за перше півріччя 2019 року СБУ було нейтралізовано більш ніж 300 хакерських атак і заборонено в'їзд 254 іноземцям, причетним до тероризму. Активно ведеться робота з блокування Інтернет-ресурсів, які використовуються спецслужбами РФ для маніпуляції громадською думкою і дестабілізації ситуації в країні. Ці ресурси заносяться у список Ради національної безпеки і оборони України і блокуються. Це значною мірою обмежує спецслужбам РФ можливості ведення підривної діяльності, хоча насправді, далеко не всі ресурси блокуються, а замість багатьох старих з'являються нові [15].

Так само під постійним наглядом перебувають різні святкування та заходи, особливо ті, що мають гостросоціальне значення. Наприклад, регулярно попереджаються провокації, які плануються до 9 Травня і річниці трагедії в Одесі. У співпраці з іншими державними органами знешкоджуються агентурні мережі, котрі готують акції у різних містах України.

Важливим напрямом роботи СБУ так само є спостереження за соціальними мережами і адміністрацією груп, тому як вони є однією з пріоритетних цілей вербування спецслужбами противника. Через соціальні мережі поширюється значна доля пропаганди, при цьому значно більш радикальної, ніж це допускається в традиційних ЗМІ.

У сфері захисту від кібератак у співпраці з трастовим фондом Україна-НАТО був розвинений Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. Устаткування та комплектуючі, ПЗ для його роботи було надано Україні в рамках першого етапу Угоди про реалізацію трастового фонду

Україна-НАТО з питань кібербезпеки. Його характерними рисами є автоматизована система виявлення, аналізу та реагування на відповідні інциденти і професійна комп'ютерна криміналістика. Ситуаційний Центр уже довів свою високу ефективність. Силами центру були відбиті численні атаки на органи державної влади, великі державні та приватні компанії, об'єкти оборонно-промислового комплексу. У 2019 року, під час виборів Президента України, була попереджена масштабна кібератака на виборчу комісію. Тільки протягом 2019 року СБУ нейтралізувала діяльність 20 хакерських груп, виявила та локалізувала близько 1 тис. кібератак. 200 з них були здійснені саме на органи державної влади та об'єкти критичної інфраструктури. Також кіберфахівці СБУ за рік заблокували 400 вебресурсів, які використовувались у злочинних цілях [16]. У рамках реалізації другого етапу Трестового фонду Україна-НАТО з питань кібербезпеки має відбутися збільшення кількості ситуаційних центрів і розширення мережі об'єктів критичної інфраструктури, що захищаються. Центр також надає безкоштовні послуги консультування і допомогу у сфері кібербезпеки для бізнесу будь-якого розміру. Для цієї мети так само запущена платформа для обміну інформацією про кібератаки MISF-UA.

Також слід зазначити значний внесок у протидію гібридній агресії створеної волонтерською групою в 2014 році недержавної організації «Миротворець». За 6 років свого існування її членам удалося легальними, напівлегальними і нелегальними способами зібрати майже повну базу даних бойовиків ЛНР і ДНР. А в результаті більш ніж 14 проведених операцій проникнути в ряд агентурних мереж, зруйнувати їх, перевербувати або захопити працюючих у них агентів [17].

Методи роботи і публікація особистих даних журналістів викликали серйозний громадський резонанс і засудження значної частини світу, але сайт продовжує працювати, а сама організація активно співпрацювати із СБУ, ЗСУ, МВС, прикордонною службою, Державною пенітенціарною службою і багатьма іншими державними і комерційними організаціями, серед яких, наприклад, є великі банки.

Говорячи про захист від інформаційної агресії, варто згадати засновану в 2014 році українськими професорами і студентами організацію StopFake, яка протягом усього конфлікту стежить за інформаційним простором і займається викриттям російської пропаганди. Крім цього, організація бере активну участь у міжнародних проєктах, присвячених проблемам пропаганди [18].

Протистояння триває вже 6 років і видимих причин його припинення поки не передбачається. І саме тому необхідно докласти всіх зусиль до дослідження методів зловмисного впливу, що застосовуються проти нашої держави і способів захисту від них, а також зосередитися на вивченні іноземного досвіду, зміцненні міжнародного співробітництва в галузі протистояння гібридним загрозам. Уже залишилося не так багато країн, які б не зіткнулися з гібридними загрозами, досвід кожної є корисним для України, кожна країна розробляє свої унікальні методи протидії, створюються міжнародні центри та об'єднання, участь у яких є серйозним підґрунтям для укріплення обороноздатності нашої держави. Як показує практика, необхідністю для подолання настільки різноманітної гібридної загрози є всеосяжне та систематичне залучення зусиль державного апарату та всього суспільства. Можна сказати, що формування відносної стійкості до гібридних загроз, окрім реформування наявних інституцій та створення нових, потребує значних змін у свідомості громадян. Аполітичність та низька інформаційна грамотність населення є серйозною загрозою не тільки для обороноздатності держави, а й для процвітання загалом. Останніми роками ситуація потрохи виправляється, але здебільшого завдяки активній меншості. Широкі верстви населення все ще дуже схильні вірити популізму політиків та приймати рішення під впливом яскравих рекламних образів, незважаючи на зміст. Актуальною також залишається проблема присутності проросійських агентів впливу як серед політиків, медійних персон, так і серед духовенства. З 2014 року задля забезпечення захисту України від гібридних загроз багато що було зроблено, але ще багато що належить зробити, світові держави вже усвідомили загрозу і тепер об'єднаними зусиллями всього цивілізованого світу треба розробляти дієві стратегії протидії гібридній агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.
2. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.
3. Черниш В. Інформаційний вимір гібридної війни / В. Черниш, Прем Махадеван. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2017. № 1/2 (33/34). С. 9–21.
4. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. *Радіо Свобода*, 27.04.2014. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html> (дата звернення: 22.09.2020).
5. Шевцова Л. Путин ищет новые способы удушения Украины. URL: http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.html (дата звернення: 22.09.2020).
6. Сенченко О. Новий виклик людству – гібридна війна. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 5. С. 41–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2017_5_14 (дата звернення: 22.09.2020).
7. Яшин И. Гибридная агрессия Кремля. Аналитический обзор. URL: www.4freerussia.org (дата звернення: 22.09.2020).
8. Hoffman Frank G. Hybrid vs. compound war. *Armed Forces Journal*. 2009: 1–2.
9. Hybrid War as a War on Governance / M. Galeotti. *Small Wars Journal*. 2015. August 19. URL: http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance_ (дата звернення: 22.09.2020).
10. McCuen J.J. “Hybrid Wars”. *Military Review*. 2008. URL: http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf (дата звернення: 22.09.2020).
11. Фон Клаузевиц К. О войне. Москва : Логос; Наука, 1998. С. 106.
12. Герасимов В. Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер*. № 8 (476), 27 февраля – 5 марта 2013, с. 1–3. URL: www.vpk-news.ru (дата звернення: 22.09.2020).
13. Bloomberg: Kaspersky Lab Has Been Working With Russian Intelligence. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-11/kaspersky-lab-has-been-working-with-russian-intelligence> (дата звернення: 22.09.2020).
14. СБУ викрила групу компаній на реалізації програмного забезпечення зі шпигунськими продуктами спецслужб РФ. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-hrupu-kompanii-na-realizatsii-prohramnoho-zabezpechennia-z-shpyhunskymu-produktamy-spetssluzhb-uf> (дата звернення: 22.09.2020).
15. Сайт Служби Безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/> (дата звернення: 22.09.2020).
16. Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. URL: <https://ssu.gov.ua/sytuatsiyniy-tsentr-zabezpechennia-kiberbezpeky> (дата звернення: 22.09.2020).
17. Сайт організації «Миротворець». URL: <https://myrotvorets.center/> (дата звернення: 22.09.2020).
18. Сайт організації “StopFake”. URL: <https://www.stopfake.org/ru/glavnaya-2/> (дата звернення: 22.09.2020).

REFERENCES

1. Mahda, Ye.V. (2015). Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. [Hybrid war: survive and win]. Kharkiv: Vivat, 2015. 304 s.
2. Rushchenko, I.P. (2015). Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsiolooha: monohrafiia [Russian-Ukrainian hybrid war: the view of a sociologist: a monograph]. Kharkiv: FOP Pavlenko O.H., 2015. 268 s.
3. Chernysh, V. (2017). Informatsiyniy vymir hibrydnoi viiny / Vadym Chernysh, Prem Makhadevan [Information dimension of hybrid warfare]. *Visnyk NTUU “KPI”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats.* 2017. No. 1/2 (33/34). S. 9–21.
4. Korniienko S. (2014). Putin vede v Ukraini hibrydnu viinu – heneral Kappen [Putin is waging a hybrid war in Ukraine – General Kappen]. *Radio Svoboda*, 27.04.2014. Retrieved from: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>.
5. Shevtsova, L. Putyn yshchet novie sposoby udusheniya Ukrainy [Putin is looking for new ways to stifle Ukraine]. Retrieved from: http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.html.

6. Senchenko, O. (2017). Novyi vyklyk liudstvu – hibrydna viina [A new challenge to humanity is a hybrid war]. Visnyk Knyzhkovoï palaty. No. 5. S. 41–45. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2017_5_14.
7. Iashyn, Y. Hybrydnaia ahressyia Kremliia. Analytycheskyi obzor [The Kremlin's hybrid aggression. Analytical review]. Retrieved from: www.4freerussia.org.
8. Hoffman, Frank G. Hybrid vs. compound war. Armed Forces Journal. (2009): 1–2.
9. Hybrid War as a War on Governance / M. Galeotti. Small Wars Journal. 2015. August 19. Retrieved from: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance>.
10. McCuen, J.J. (2008). "Hybrid Wars". Military Review. Retrieved from: http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf.
11. Fon Klauzevyts K. O voine [About the war]. Moskva: Lohos; Nauka, 1998. S. 106.
12. Herasymov, V. 2013. Tsennost nauky v predvydeny [The value of science in foresight]. Voenno-promushlennyi kurer. No. 8 (476), 27 fevralia – 5 marta 2013, pp. 1–3. Retrieved from: www.vpk-news.ru.
13. Bloomberg: Kaspersky Lab Has Been Working With Russian Intelligence. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-11/kaspersky-lab-has-been-working-with-russian-intelligence>.
14. SBU vykryla hrupu kompanii na realizatsii prohramnoho zabezpechennia z shpyhnskymy produktamy spetssluzhb RF [The Security Service of Ukraine has exposed a group of companies selling software with spy products of the Russian special services]. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-hrupu-kompanii-na-realizatsii-prohramnoho-zabezpechennia-z-shpyhnskymy-produktamy-spetssluzhb-rf>.
15. Website of the Security Service of Ukraine. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/>.
16. Sytuatsiinyi tsentr zabezpechennia kiberbezpeky. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/sytuatsiinyi-tsent-r-zabezpechennia-kiberbezpeky>.
17. Website of Myrotvorets organization. Retrieved from: <https://myrotvorets.center/>.
18. Website of StopFake organization. Retrieved from: <https://www.stopfake.org/ru/glavnaya-2/>.

Kryvoruchko Maksym Hennadiiovych

Postgraduate Student at the Department of Sociology and Politology
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
2 Kirpychova str., Kharkiv, Ukraine

COUNTERACTING HYBRID THREATS: DIFFICULTIES AND EXPERIENCE OF UKRAINE

The article is devoted to the problem of the Russian-Ukrainian war, which combines both traditional military measures and the latest methods of destructive influence on the state and society of the country that is the object of aggression. This creates an interdisciplinary situation. In particular, civil-military operations are studied in socio-humanitarian disciplines, including sociology. The traditional definition of war "conflict between states or civilian associations, which takes the form of hostilities to impose their will on the enemy", in modern realities loses relevance because most developed countries cannot afford to start open armed conflicts to achieve their goals. The current situation is well described by the concept of hybrid warfare, put forward by a former Marine officer and now a researcher at the US Department of Defense Frank Hoffman. In this article, this concept refers to the modern form of warfare, characterized by the predominance of non-military methods of influence over traditional hostilities or even complete abandonment of them. Ukraine's experience in combating hybrid threats should be generalized in order to strengthen national security and inform Ukraine's allies about the dangers and risks of hybrid warfare. The aim of the article is to describe the modern methods of hybrid aggression used against Ukraine in recent years and to summarize the experience of countering hybrid threats by both the state and civil society. To address this, current threats are divided into 8 clusters, including propaganda and disinformation, personal data collection and surveillance, hacking, economic pressure, the introduction of disguised members of the state apparatus, incitement to civil conflict, and the creation and support

of separatist and terrorist groups. The degree of danger of these threats is considered, the corresponding examples are given, the examples of counteraction to hybrid threats from the state and civil society are described.

Key words: *war, hybrid war, civil conflict, negative management of civil conflict, ways of counteracting hybrid threats, methods of conducting hybrid war.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ

Guyvan P. D.

THE STUDY OF THE ESSENTIAL NATURE OF TIME IN THE CONTEXT
OF PERCEPTION OF THE FUNDAMENTAL PHENOMENA OF EXISTENCE..... 4

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Сінельнікова М. В.

ЛЮДИНА У КОЛІ ВІЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ
(ТРАКТУВАННЯ НІЦШЕАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ)..... 11

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Огороднийчук І. А., Быкова С. В.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ ТРАНСГУМАНІЗМА..... 18

Федишин М. В.

ПОСТМОДЕРН ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ..... 24

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Романенко М. І., Висоцька О. Є.

ГУМАНІЗМ VERSUS АВТОРИТАРИЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ..... 31

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

Ніколаєнко В. Л., Ніколаєнко Л. Г., Яковенко Ю. І.

СОЦІОЛОГІКА МИСЛЕННЯ ТОЛКОТТА ПАРСОНСА:
ФУНКЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ..... 41

Щерба О. І.

СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КУЛЬТУРИ СПОЖИВАННЯ:
АДАПТАЦІЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ..... 65

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА, СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Криворучко М. Г.

ПРОТИДІЯ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ: СКЛАДНОСТІ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ..... 73

CONTENTS

PHILOSOPHICAL ONTOLOGY

Guyvan P. D.

THE STUDY OF THE ESSENTIAL NATURE OF TIME IN THE CONTEXT
OF PERCEPTION OF THE FUNDAMENTAL PHENOMENA OF EXISTENCE..... 4

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Sinelnikova M. V.

THE HUMAN IN THE CIRCLE OF ETERNAL RECURRENCE
(INTERPRETATION OF THE NIETZSCHEAN CONCEPT OF ETERNAL RECURRENCE).....11

SOCIAL PHILOSOPHY

Ohorodniichuk I. A., Bykova S. V.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF TRANSHUMANISM..... 18

Fedyshyn M. V.

POSTMODERNISM AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR
THE STUDY OF SOCIAL VALUES IN A SOCIETY OF RISK..... 24

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Romanenko M. I., Vysotska O. Ye.

HUMANISM VERSUS AUTHORITARIANISM OF UKRAINIAN
EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE MODERN
PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL PARADIGM.....31

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Nikolaienko V. L., Nikolaienko L. H., Yakovenko Yu. I.

SOCIOLOGICS OF TALCOTT PARSONS'S THINKING:
FUNCTIONS AND SOCIAL CONSEQUENCES..... 41

Shcherba O. I.

THE SOCIOLOGICAL APPROACHES TO THE CULTURE OF CONSUMPTION:
ADAPTATION TO CONTEMPORARY CONDITIONS.....65

SOCIAL STRUCTURE, SOCIAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Kryvoruchko M. H.

COUNTERACTING HYBRID THREATS:
DIFFICULTIES AND EXPERIENCE OF UKRAINE.....73

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 2, 2020

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл.-вид. арк. 7,89. Ум.-друк. арк. 9,77. Зам. № 1220/369

Підписано до друку 28.12.2020. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.